

ХУРШЕДА ОТАХОНОВА

**ДИП МЕХОҲАД, КИ
ГУЯМУ ГИРЯМ...**

АЗ МУАЛЛИФ

ДИЛ МЕХОҲАД, КИ ГҶЯМУ ГИРЯМ.....

(АЗ ДАФТАРИ ХОТИРОТ)

Душанбе
"Ирфон"
2011

ББК 83.3 (2тоҷик)+72.3

О – 76

ХУРШЕДА ОТАХОНОВА

Муҳаррир: Шаҳобуддини Шучоъ

Хуршеда Отахонова

О–76 Дил мехоҳад, ки гӯяму гириям... – Душанбе, “Ирфон”
2011, 196 саҳ.

Ин китоб аз ду қисм иборат буда, қисми аввал «Дил мехоҳад, ки гӯяму гириям» ном дорад. Муаллиф дар он хотираҳои айёми тифлӣ ва ҷавонии худро рӯйи қоғаз овардааст, ки ба воқеаҳои соли 1937 марбут аст.

Селоби хунолудаи даврони сталинӣ оилаи ин зиёи тоҷикро низ ба гирдоби худ кашида буд. Муаллиф ҳодисаҳои ёдовар шудааст, ки падари ғамхору меҳрубон ва модари мискину бенавоҷаш аз сар гузаронидаанд. Ӯ дар симои модар тоқат, матонат, сидку вафо ва покии дили як нафар зани ба фочиаи мудҳиш рӯбарӯшудаи тоҷикро таҷассум намудааст.

Қисми дуюм аз хотираҳо ва очеркҳои илмию оммавӣ иборат буда, фаъолияти илмию адабии чеҳраҳои намоёни илму фарҳангро фаро гирифтаанд. Инҳо Мирзо Турсунзода, Носирҷон Маъсумӣ, Муҳаммад Осимӣ, Аҳрор Мухторов, Раҷаб Амонов ва дигарон мебошанд.

Муаллиф аз шоир ва олими тоҷик, номзади илми филология Шаҳобуддини Шучоъ, ки ба нашри китоб мусоидат намудааст, сипосгузор аст.

О $\frac{4700000000-218}{M501(12)-2011}$ –2011

ББК83.3(2тоҷик)+72.3

ISBN 978-99947-0-475-0

© Хуршеда Отахонова, 2011

АЗ МУАЛЛИФ

Ман дар ин қисса хотираҳои айёми бачагӣ ва ҷавонии худро, ки селоби хунолудаи соли 1937 ба гирдоби худ кашида буд, рӯйи қоғаз овардам. Ҳарчанд ин қисса **“Дил мехоҳад, ки гӯяму гирям”** ном дорад ва ҳангоми ба хотир овардани ранҷу азобҳои бе ҳеҷ гуноҳи кашидаи падару модари ғамхору меҳрубонам, умеду ноумедиҳоям аз зиндагӣ борҳо ашки чашм рехтаам, вале ҳадафи аслиям гуфтани гиристан набуд. Ман дар аввали ин қисса доир ба мақсаду мароми худ навиштаам, вале мехоҳам як нуктаро таъкид кунам. Саргузашти талхи оилаи мо ба фоҷиаҳои бисёр хонаводаҳои солҳои сиюми асри гузашта монанд буд. Ман кӯшиш намудам, ки дар асоси тарҷумаи ҳоли худ ва волидайнам дар симои модарам ҷурҷурӣ, таҳаммулноки, шикастнопазирии рӯҳ, заҳматдӯстӣ, инсонгароӣ ва сидқу вафо барин хислатҳои модари тоҷикро таҷассум намоям. Намедонам ин кор ба ман муяссар гардид ё не, вале ман ба ҳамин ният қалам ба даст гирифтаам.

Ин қисса нахустин бор дар маҷаллаи **“Садои Шарқ”** (1991, № 1) ба таърифи расида, дар шакли китобчаи алоҳида аз тарафи нашриёти **“Ирфон”** бо дастгирии моддии Ассоциатсияи қароқулпарварии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва раиси он зиндаёд Мукаррама Тошматова соли 1992 интишор ёфт. Рӯҳаш шод бод!

Инак, наشري дуюми қиссаи хуҷҷати **“Дил мехоҳад, ки гӯяму гирям”**-ро бо андак таҳриру такмил ба таваҷҷӯҳи шумо, хонандагони азиз, пешниҳод мекунам.

ЗОДГОҲИ АЗИЗАМ, ИСТАРАВШАНИ БОСТОНИИ МАН!

Ман дар ин қисса саргузашти талхи чанд тан фарзанди аз беадолатии замон гирифтори азобу шиканча гардидаи туро рӯйи коғаз овардам. Фарзандони ситамдидаи ту зиёданд. Тақдири ҳар яки онҳо борҳо туро ба изтироб овардааст. Борҳо мехостӣ бо тамоми вучудат фарёд занӣ, вале додрасе набуд, ки овози туро бишнавад, ба имдоди ту бирасад, андаке бошад ҳам, ба дарди ту дармон бахшад.

Оре, боди самуми соли 1937 дарахти умри чӣ қадар фарзандони барӯманди туро решакан намуд, чӣ қадар хонаҳои ободро вайрон, модаронро аз фарзанд, фарзандонро аз падар ва занонро аз шавҳар ҷудо кард. Ҳеҷ кас намедонад, ки мазори фарзандони номбардори ту Бахриддин Азизӣ, Сангин Хидиров, Мухтор Ҳайдаров, Олимҷон Бобоҷонов ва садҳо нафар дигарҳо дар кучо бошанд?! Ҳар яки онҳо аз обу хоки ту парвариш ёфта, ба воя расиданд, бо азми қатъӣ ва дили саршори орзую ормонҳо баҳри бунёди ҳаёти нав, обод намудани Тоҷикистони азиз, паҳн кардани нури маърифат дар он раҳсипор гардида буданд. Имрӯз мо дар назди рӯҳи поки онҳо қарздорем ва то метавонем номашонро бояд зинда гардонем.

Имрӯз аз пагоҳӣ маро душворие пеш омад. Кори матншиносӣ бисёр нозук, андаке бедикқатӣ зоҳир кунӣ, ҷазо мебинӣ. Санаи таълифи як шеърӣ лирикии устод Лохутиро муқаррар карда будам, вале маъхазашро нишон надодам. Барои дарёфти маъхаз маводи зиёди архивро дубора аз назар гузаронидан зарур шуд, вале дар ҳеҷ ҷо онро пайдо карда натавонистам.

Хулоса, саҳт заҳмат кашидан лозим омад, мадорам рафт, чашмонам ба дард даромад, зиқ шудам ва барои бедикқатиам худро маломат мекардам. Фақат дар поёни рӯз он шеърро бо санаи таълифаш аз байни

дастхатҳои устод пайдо кардаму охи сабук кашидам.
Лаҳзае ба сукут рафта, дам гирифтам.

Акнун бо хотири чамъ метавонам ба хона равам.
Сари роҳ даромада модарамро хабар мегирам, вале
чун ба ёдам расид, ки модарам дигар нест, дилам таҳ
кашид, дар вучудам як дарди ҷонкоҳе зуҳур кард, симои
нуронии модарам пеши чашмонам омаду лаҳзаҳои
ҳаёти камфурӯғаш чун навори филме аз назарам
гузашт.

Оҳ, модар, модари ҷафокашидаву ситамдидаам,
тору пуди туро аз меҳри саршор бофта, ҳама ҳастии
туро аз гили садоқату вафо сиришта будаанд! Меҳоҳам
ҷаҳонро пур аз қиссаи ту кунам. Афсӯс, ки маро хунари
нависандагӣ насиб нашудааст, то ки ин нияти худро
амалӣ намоям. Бо вучуди ин наметавонам баъзе
лаҳзаҳои саргузашти туро рӯйи дафтар наорам. Ин
лаҳзаҳо аз он овоне, ки худро шинохтаам, зуд-зуд ба
ёдам мерасанду диламро меларзонанд. Дил бисёр
меҳоҳад, ки гӯяму гириям....

Соли 1937. Мо дар Душанбе дар бинои яқошёнае,
ки дар ҳавли пушти кинотеатри ҳозираи ба номи Ҷомӣ
воқеъ буд, як хонаю як даҳлезро ишғол мекардем. Ними
шаб садои аккоси сағҳо ва тақ-тақи ваҳмангези дар аз
хоб бедорамон кард. Падарам дарро кушод ва чанд
нафар одамони силоҳдор вориди хона гардиданд. Онҳо
ба падарам фармуданд, ки зуд тайёр шавад, ҳамроҳи
онҳо меравад. Падарам гӯе ин соатро интизор бошад,
бо як оромии ба ӯ хос либосашро пӯшид. Ӯ ба чашмони
ҳаросони модарам нигариста, мисли он, ки ӯро аз хоб
бедор мекарда бошад, дасташро ба китфаш гузошту
чунбонда монд ва гуфт:

- Хавотир нашав, ман гуноҳе надорам, зуд
бармегардам.

Он шаб модарам то субҳ хоб нарафт. Маро маҷбур
кард, ки ба ҷоғаҳам дароям. Хоҳарчаам Азиза, ки шаш-
ҳафтмоҳа буд, беист ғаш мекард, шояд аз он ки
модарам ба ӯ шири тарс дода буд. Ва маро ҳам хоб
намебурд.

Дар ҳақиқат падарам субҳ баргашт, вале хавосаш парешон буд. Ӯ ба модарам паст-паст чизе гуфту баромада рафт ва пас аз муддате бо ҳамроҳии тағоям Ақобирхон омад. Ман ҳамин қадарашро фаҳмидам, ки мо бояд бо тағоям ба Истаравшан равем. Модарам ба чамъ кардани чизу чораамон сар кард. Баъд мо ба истоғи роҳи оҳан омадем. Ман ба гардани падарам часпида бо овози баланд гиря мекардам ва хоҳиш менамудам, ки ӯ ҳам ҳамроҳи мо равад. Модарам беовоз мегирист. Падарам ба тағоям муроҷиат кард:

—Инҳоро ба шумо супоридам, аҳо,— баъд ба модарам рӯ овард:

—Бачаҳоро эҳтиёт кун! Намедонам, ки чӣ хел зиндагӣ мекарда бошeton. Охир пасандозе ҳам надорем. Соимхон, албатта, ёрӣ мерасонад, — ӯ бародарашро дар назар дошт, ки он вақт мудирӣ молияи ноҳияи Калининобод (ҳоло ноҳияи Ғонҷӣ) буд, вале ман аз ӯ ҳам хавотирам.

—Шумо тинҷ шавед шуд, — гуфт модарам, мо ягон илоҷ мекунем, ғами моро нахӯред.

Тағоям ба падарам рӯ овард:

—Шояд гапи рафиқатон дуруст аст, то ором шудани замона ба ягон шаҳри дигар равед, балки халос мешавед.

—Не, —гуфт падарам бо қатъият, — ман дуздам ё чинояткор?! Чаро гурезам?! Ман гуноҳе накардаам, охир. ҳақиқат мекардагистанд.

Поезд занги охириро зад. Падарам бори дигар ман ва хоҳарчаамро бўсид, бо тағоям ҳамдигарро ба оғӯш гирифтанд, ба модарам даст дароз карда хайру хуш намуд. Модарам, ки то ин вақт оби чашм мерехт, ҳиққосзанон гиря карда гуфт:

—Рафтани мо ҳеҷ лозим набуд, охир ба шумо кӣ нигоҳубин мекунад?

—Ҳеҷ гап не, ман бача нестам-ку! —гуфт ӯ ва чашмонаш пури ашк шуданд.

Поезд ба роҳ даромад ва моро ба муддати дуру дароз аз падарамон ҷудо кард.

Дар Истаравшан мо ба хонаи бобоям фуromaдем, зеро ҳавлии падарам, ки дар гузари Лаби ҷӯ воқеъ буд, ҳамагӣ ду дар хона дошт. Дар яке бибиам, дар дигаре зану фарзандони амакам зиндагонӣ мекарданд. Амакам ё нияти ба Истаравшан ба кор омадан дошт, ё ба сабаби танҳонии бибиам зану фарзандонашро кӯчонда оварда буд. Бибиамро дар маҳалла «ояи фалғарӣ» меномиданд, ба он сабаб, ки ӯ аз қишлоқи Зосуни Заҳматобод буда, ба авлоди Туғрал қаробат дошт ва ҳамаи хешу таборонаш дар ҳамон ҷо зиндагӣ мекарданд. Як пойи худаш ҳам ҳамеша он ҷо буд, ба амакам низ аз ҳамон ҷо зан гирифта дода буд.

Амакам баъд аз се-чор рӯз аз омадани мо хабар ёфта дидани омад. Ӯ баръакси падарам қомати баланд, китфони васеъ ва рухсори барҷаста дошт. Танҳо мӯйи гулли рост ба боло шоназадааш ба мӯйи падарам монанд буд. Хулқу атвори амакам низ баръакси падарам буд. Падарам ботамкин, бамулоҳиза ва табиатан ором, амакам бошад, шӯх, тезҳаракат ва оташинмизоҷ буд.

Он рӯз ӯ бо модарам ва тағоям дуру дароз сӯхбат кард. Ба модарам гуфт, ки хуб мешуд агар ба ҳавлии худамон рафта, назди бибиам зиндагӣ кунад, онҳо сер бошанд – сер, гурусна бошанд – гурусна.

Модарам гуфт, ки зиндагии ду ғамзада дар як хона дӯшвор аст, алами ояам (ӯ бибиамро ҳамин тавр меномид) моро дида, ҳар дам тоза мешавад. Бе ин ҳам ҳамин ки ба хонаи мо омаданд, бачаҳоро ба оғӯш мегиранду гирия мекунанд. Аз тарафи дигар, ин бачаҳо ёш, бетобиашон ҳаст, беҳобиашон ҳаст. Шукр, бачаҳои шумо калонак шудагӣ, зарарашон камтар мерасад. Беҳтар аст, мо ҳамин ҷо бошем. Тағоям ҳам гуфт, ки ба зани ҷавон дар паноҳи падар будан беҳтар аст.

—Ана, ин хонаро таъмир карда медиҳам, — ба ҳезумхонае, ки дар шафати хонаи бобоям воқеъ буд ишора кард, — баъд худам ҳам нияти ба Бекобод кӯчида рафтан дорам. Аслан мо мехостем, ки инҳо дар хонаи

падарам зиндагӣ кунанду падарам ба меҳмонхона бароянд, вале келинатон намехоҳад...

Ҳавлии бобоям дар гузари Даҳбедӣ, дар кӯчаи Сталинобод, ки ҳоло номи Лениноро дорад, дар ҷойи бинои почтаю телеграфи пештара воқеъ буд. Меҳмонхонаи бобоям дар ҳавлии берун. Ҳавлии дарунро аз берун дарвозахона, ки болояш болохона буд, ҷудо мекард. Як тирезаи болохона ба ҳавлии берун нигоҳ мекарду тирезаи дигараш ба болои боми тағои хурдиам. Ба болохона аз дарвозахона ба воситаи зинапои тахтагин баромада, аз тиреза ба бом фурумадан осон буд. Шабҳои тобистон бобоям болои бом хоб мекарфт. Азбаски бом бо хоки зард андова шуда, тахту ҳамвор буд, мо духтарчаҳо рӯзона болои он туббозӣ мекардем.

Дар пешгоҳи ҳавлии дарун як хонаю даҳлез бо пешайвонаш воқеъ буд, ки дар он тағои калониам Ақобирхон зиндагӣ мекард. Дар тарафи рост хонаю даҳлези тағои хурдиам Ақбархон, дар поён хонаю даҳлези бобоям ва дар паҳлӯи он ҳезумхонае, ки тағоям устою мардикор андохта даруну беруни онро барои мо андоваю сафед кунонда буд, ҷой дошт. Дар тарафи чап танӯрхона воқеъ буда, болояш пӯшида, пешаш мисли айвон кушода буд. Аз пушти танӯрхона соии калон мегузашт, ки шаҳро ба ду тақсим намуда, солҳои сербориш ва обҳезӣ ба сари мардуми ин диёр бадбахтиҳои зиёде меовард.

Дар мобайни ҳавлӣ садаи калони сершоҳу барг қомат афрохта, ба саросари он соя меандоخت. Ман баъдтар, вақте ки дубора ба Душанбе кӯчида омадему дар аксари ҳавлиҳо дарахтони мевадорро дидам, фикр мекардам, ки чаро дар ҳавлиҳои Истаравшан дарахтони мевадор кам ба назар мерасанд. Сабаби онро баъдтар дониستم. То инқилоби Октябр ва солҳои баъди инқилоб, аниқтараш то ташкили колхозҳо, аксари бошандагони шаҳр боғ доштанд ва тобистон он ҷо кӯчида мебароманд. Онҳое, ки боғ надоштанд, боғро ба иҷора мегирифтанд. Бинобар ин, ба дарахтони

ҳавлиҳои шаҳр он қадар эътибор наметоданд. Аз тарафи дигар дар шаҳр об кам буд, ҳарчанд ки аз мобайни он сойи қалон мегузашт, аз он истифода бурда наметавонишанд.

Аз ҳавлиҳои мо қўй намегузашт. Оби нӯшокиамон аз чоҳ буд. Шояд решаҳои ин дарахти азим низ аз ҳамин чоҳ, ки аз он ду метр дуртар кофта шуда буд, баҳра мебурд.

Модарам ҳамон садаро ҳар замон ба ёд меовард. Зери он айёми бачагиаш қойи хоначабозию лўхтабозӣ ва байни шохҳои он гурезгоҳи ӯ будааст. Нақл карда буд, ки боре ӯ гуноҳе содир карда, ба болои ҳамин дарахт баромада, аз модарандараш пинҳон шуда будааст.

Модарам аз бибиам сесола ятим монда будааст ва модарандараш ӯро чун фарзанди худаш қалон кардааст. Ҳамон рӯзи дар байни шохҳои сада пинҳон шуданаш модарандар тамоми маҳалларо кофта, ҳамаро ба по хезондааст, вале ӯро наёфта гумон кардааст, ки модарам ба чоҳ афтадааст. Ӯ ба сари чоҳ омада, худро ба даруни он партофтаниш шудааст, Модарам, ки аз байни дарахт ҳамаи инро мушоҳида мекардааст, худро таппӣ ба замин партофтаасту чанд қалтаки обдор хурдааст.

Баъди чанд муддат тағои хурдиам Акбархон аз Душанбе хабар фиристонд, ки падарамро ҳабс карда ва ҳамроҳи дигар маҳбусон ба вагонҳои боркаш андохта, ба кучое фиристодаанд. Ба кучо фиристонданашонро ҳеҷ кас намедонад. Пас аз ин амакам шабона аз девори тарафи сой худро рӯйи ҳавли партофта, моро хабаргирӣ омад. Ин дидори охири будааст. Ӯро низ ҳабс карданд.

Аз ҳабси ӯ муддати мадиде нагузашта, дар шаҳр овоза шуд, ки Соимхон вафот кардааст, вале ҳеҷ кас чуръат карда, ин хабарро ба модари зори ӯ расонида наметавонист. Ӯ ҳар бор дар поёни намозаш аз болои қойнамоз нахеста, бо овози баланд илтиҷо мекард:

–Худоё, Худовандо, ту одилию қодир, каримию раҳим, Отахону Соимхонро дар паноҳат нигоҳ дор, ба ту амонат супоридаам, хиёнат нақун. Писараконамро сиҳату саломат баргардон, ки омада, ба хонаю дар ва зану фарзандонашон соҳиб шаванд, он вақт қони маро гир, ман розӣ.

Модаркалонам хату саводи кӯҳна дошт, вале азбаски писаронаш ба қавли худаш одамони ҳукумат буданд, ба онҳо гап нарасад гуфта, дар маърақаҳо ба китобхонии бибиотунҳо ҳар чанд илтимос кунанд ҳам, ҳамроҳ намешуд.

Рӯзе модарам дар сари гаҳвора нишаста хоҳарчаамро мемаканд, ки дари хона кушода шуду аммаам Бипошшоҳон даромада омад. Чашмонаш аз гиря варамида суп-сурх шуда буданд. Ранги рӯяш парида буд ва нигоҳаш даҳшатро ифода мекард.

Модарам ҳайратзада ба ӯ нигарист ва синаашро аз даҳони хоҳарчаам гирифта, аммаамро саволборон кард:

–Чӣ шуд ба шумо? Аз кучо меоед? Ояам дуруст-мӣ?
– ӯ аз бибии кулфатзадаам хавотир буд.

Забони аммаам ёрои калом гуфтан надошт. ӯ беҳолона ба замин, ба болои кӯрпача нишаст ва канда-канда гуфт:

–Акоям...

–Чӣ? Дадаи инҳо? – ба тарафи ману хоҳарчаам ишора кард модарам.

–Акои Соимхон гӯё нобуд шудаанд, – гуфт аммаам беҳолона.

–Кӣ гуфт? Аз кучо ин шумхабар? – пурсид модарам, дар ҳолате ки тамоми вучудаашро ваҳшат фаро гирифта буд.

Аммаам оҳи чуқур кашиду нафасашро рост кард ва ба суханони модарам посух дод:

–Хушдоманам гуфтанд, – аммаам баъд илова кард, ки дар маъракаи фалонӣ (яке аз ҳешовандони дурамнро ном гирифт) занҳо дар бораи бибиам ҳар хел гапҳо гуфтаанд. Гуфтаанд, ки ояи Тӯрапошшо аз

гӯру қиёмат ва сафедии сиёҳии он дунёву ин дунё бохабаранд, вале чанд вақт боз писарашон хок лесида хоб рафтасту дуои фотиҳа ба арвоҳи вай ба ёдашон намерасад.

Хушдомани аммаам гуфтааст, ки то кай марги Соимхонро аз он кас пинҳон медоретон. «Дарвозаи шаҳра бастан мумкин, даҳони мардум не», як рӯз не, як рӯз, воқеаи шудагӣ ба ҳама маълум мегардад. Бехтар аст, ки худатон гӯетон ва аз пайи азокушоён шаветон.

Модарам ин суҳанони мудҳишро шунида, гиря карда гуфт:

—Ин гапа ба он кас чӣ хел мегӯем?! Ҳанӯз алами кори кардаи авсунам аз дилашон нарафтааст, — ӯ зани амакамро дар назар дошт, ки баъди ҳабси амакам ба зодгоҳаш Фалғар кӯчида рафт ва ба зудӣ шавҳар кард. Шояд ҳамон вақт қатл шудани ӯро фаҳмида бошад. Ин хабар қомати бибиамро ҳам занонд, ӯ дарун-дарун месӯхт, вале аз ин хусус ба касе чизе намегуфт. Охир, зани амакам чону чигари худаи буд.

— Ояам ба ин азоб тоб оварда наметавонанд, — илова кард модарам, — сонӣ рафту ин овозаҳо дурӯғ бошад. Охир, агар амакпоям нобуд шуда бошанд, наҳод як порча коғаз нафиристанд?

—То шамол нахезад, шохи дарахт намеҷунбад, — гуфт аммаам, — ин ҷо ягон сирру асрор ҳаст. Чандин маротиба ба ҳабсхона рафтам, фалонӣ нест, мегӯянд тамои. Кучо бурданд, чӣ кор карданд, вай дар кучост, ҳеҷ кас намедонад... Бечора ақоякам, чӣ гуноҳ доштанд, ки Худо, ба ҷаноза ҳам лоиқ надид. Одамҳо дуруст мегӯянд, то кая он кас хок лесида хоб мераванду мо нигоҳ карда мешинем? — аммаам хунгос зада гирифт.

Модарам гуфт:

—Хезед, ҳозир пеши аммааш Сайнисохон меравем. Номи аслии ин хеши падарам Сайиднисохон буда, дар маҳаллаи бибиам, яъне гузари Лаби ҷӯ зиндагӣ мекард. Ҳар чи ҳам бошад, он кас гармию сардии зиндагиро

бисёр дидагӣ, илоҷашро меёбанд. Секаса шуда ба ояам мефаҳмонем.

Аммаам розӣ шуд. Модарам, ки ману Азизаро танҳо монда рафта наметавонист, ҳамроҳаш гирифт. Сари роҳ ба хонаи аммаи Сайнисохонам даромадем. Аммаам ба ӯ масъаларо фаҳмонд. Ӯ зиёд фикр накарда гуфт:

–Шумоҳон рафтан гиретон, ман аз қафоятон расида меоям.

Бибиам Азизаро гирифта, ба синааш пахш кард. Сад бор садқаю банда шуда, сару рӯи ҳардуямонро бӯсиду бӯйид.

–Аз шумо бӯи дадаатон меояд, – гуфту гиря кард.

Фурсате нагузашта, аммаи Сайнисохонам расида омад.

–Шунидам, ки келинпошшо омадаанд, – гуфт ӯ, – кайҳо боз бачаҳоро надида будам, як бином гуфта омадам. Ӯ бо модарам, гӯё акун дида истода бошад, канор гирифту пурсупос кард.

–Вай шумоҳонаконба мурам, – гӯён ману Азизаро ба оғӯш кашид.

Занҳо рӯбарӯи бибиам нишаста, боз ба ҳолпурсӣ шуруъ карданд. Ҳарчанд, ки мақсади аз ин ҷо омаданашон аз воқеа огоҳ кардани бибиам буд, ба изҳори он шитоб намекарданд. Гапашон ҳам кӯр намегирифт. Ҳар кадом бо фикру андешаи он банд буд, ки гапро аз ҷи сар кунад. Хоҳарчаамро, ки модарам аз гаҳвора кушода омада буд, дар бағали модарам хобаш бурд. Бибиам аз таҳмон болишт гирифта, ба болои кӯрпача монд ва аз модарам хоҳиш кард, ки ӯро хобонад.

Модарам маро нагузошт, ки ба рӯи ҳавлӣ бароям. –Як дам дар паҳлӯи бибиат шин, – гуфт ӯ, – ин кас туро ёд кардагӣ.

Ӯ мехост, ки бибиамро андармон кунад. Аммаам дастурхон андохту чой дам карда овард. Бибиам ҳар ҷи дошт, рӯи дастархон гузошт. Ӯ ба як нимтабака ғулунги омехтаи ҳаштак гирифту ҳаштакҳоро чида ба ман дод.

Бибиам хоҳ ба хонаи мо равад ва хоҳ ман ба хонааш оям, киссаҳои маро аз ҳаштак пур мекард. Ин чизро хешовандонаш аз Фалғар мефиристонданд. Чӣ қадар ширин ва хушмазза аст ҳаштак! Вақте ки мағзу зардолуи баргак кардaro якҷоя ба даҳонат меандозӣ, аҷаб лаззате мебахшад. Мазаи ягон конфет ва ё шоколад ба он баробар шуда наметавонад.

Занҳо бо имою ишорат кушодани гапро ба ҳамдигар ҳавола мекарданд.

Дар шаҳр овоза шудааст, ки ақои Соимхонам нобуд шудагӣ. Ба ҳабсхона рафта омадам, на дар бораи мурданашону на дар бораи зинда буданашон ҳеҷ чиз намегӯянд, – ниҳоят аммаам гап сар кард.

Ман гумон карда будам, ки бибиам ҳозир дод мегӯяд, фарёд мебардорад ва нолаю шеван мекунад, рӯю мӯяшро меканад, вале бибиам дар ҳолате, ки ашк аз чашмонаш шашқатор чорӣ мешуд, гуфт:

– Не, не, ин хабарҳо дурӯғ! Худо нигоҳ дорад. Ман аз Худо умед дорам, банда ба умед, шайтон ноумед...

У ба азокушоён қатъиян розӣ нашуд.

– Нияти бад намекунам, – гуфт ӯ, – забонам сӯзад, ки «во балам» гуфта гиря кунам!

Аммаам гуфт:

– Гапатон дуруст, ояҷон, кӣ мурдаи фарзандаша надида ба мурдани вай бовар мекунад. Кошки ин гап дурӯғ бошад. Мо ҳам бовар намекунем, лекин агар аком зинда бошанд, аз ягон ҷо маълум мешуд-дия. Сонӣ, гап-гапи мардума чӣ кор мекунем? Ба даҳони ҳар кас пахта тикқонда нашавад.

– Мардум ҳар чӣ гӯянд, гуфтан гиранд! – гуфт саҳт карда бибиам.

– Дар дунё одамони баднияти бадгӯ кам нест. Дар хотиратон ҳаст-мӣ, – ӯ рӯй ба модарам гардонд, – вақти Отахона ҳабс кардан писари Мукаррамаҳон аз Сталинобод чӣ хабарҳо оварда паҳн кард. Гӯё дар вокзали Сталинобод аз даруни вагон Отахон «нон-нон» гӯён фарёд кардаасту ягон кас ёфт нашудааст, ки як бурда нон дароз кунад. Ӯ аз гуруснагӣ беҳол шуда,

дигар овозаш набаромадааст. Ҳол он ки Акбархон, илоҳо, ба умру ҷонашон Худо барака диҳад, илоҳо, ин некиашон аз ман нагардад, аз Худо гардад, – бибиам даст ба рӯй кашида омин гуфт, – як роҳаша ёфта як рӯймол нону қанду гӯшт бурда додаанд. Инро ҳам дигарҳо хабар оварданд-ку.

Аммаам чӣ гуфтанаширо надониста хомӯш монд. Занҳо ба сукут рафтанд. Аммаи Сайнисохон, ки то ҳол ба гап ҳамроҳ нашуда менишаст, хомӯширо вайрон кард.

–Набошад, – гуфт ӯ, – панҷ - шаш каса хабар карда, як хатми Куръон кунем, агар Соимхон зинда бошад, садакаи ҷонаш, набошад, арвоҳаш ором мешавад.

Бибиам инро ҳам қабул накард. Акнун навбати сухан гуфтан ба модарам расида буд. Ӯ гуфт, ки гапи аммаам маъкул. Худатон мегуфтед, ки ба одам хайру худой ҳам даркор. Ин ҳам як хайру худой-дия.

Бибиам ноилоҷ розӣ шуд, вале якбора фиғон бар дошт:

–Эй Худои тамошобин! Ин чӣ рӯзи сиёҳ буд. Ин боди самум аз кучо омаду бачаякони одамоя печонида гирифта бурд. Модарона аз фарзанд, фарзандоя аз падар, занҳоя аз шавҳар чудо кард.

Модарам ва аммаҳоям, ки то ин дам дандон ба дандон монда, ашки чашмонашонро нигоҳ дошта менишастанд, домани гирияро сар доданд, вале бибиам онҳоро ором кард:

–Овоз бароварда, одам чамъ накунетон, – гуфт ӯ, – ношукрӣ мешавад. Ӯ чандин бор ба Худо рӯй оварда, тавбаю тазарруъ кард ва бахшидани гуноҳашро талабид.

Ҳарчанд бибиам ба марги амакам бовар надошт, вале алами ҷудой аз фарзандон ва зимнан овозаҳои ҷонкоҳ ӯро аз по афтонданд. Ӯ номи Отахону Соимхон дар забон аз дунё чашм пӯшид.

Бибиам он вақт ба шаст ҳам нарасида буд. Дар таърихи 4 августи соли 1990 дар рӯзномаи «Тоҷикистони советӣ» дар рӯйхати шахсони дар

давоми солҳои 30—40-ум ноҳақ ва беасос ҷазодида, ки Бюрои КМ Ҳизби Коммунисти Тоҷикистон узвияти ҳизбиашонро барқарор намудааст, номид Сайид Мӯсохӯчаевро дидам.

Ман бовар доштам, ки ин амаки ман асту дар исмаш саҳв рафтааст. Ба кучо муроҷиат карданамро фикр мекардам, ки аз Комиссияи назорати ҳизбии назди Кумитаи Марказии Ҳизби Коммунисти Тоҷикистон телефон карданд.

Маро дар Кумитаи Марказӣ савони малламӯи кушодарӯе пешвоз гирифт ва ба наздам ду хуҷчат гузошт. Дар хуҷчати аввал ба забони русӣ навишта шуда буд: — “Мӯсохӯчаев Саид (Соим), соли таваллудаш 1902, ҷойи таваллудаш шаҳри Ўротеппа (Истаравшан), ки 19 сентябри соли 1937 барои алоқа доштани ба душманони халқ ва ҳимоят кардани онҳо аз сафҳои ҳизб хориҷ карда шуда буд, бо қарори Бюрои Кумитаи Марказии Ҳизби Коммунисти Тоҷикистон рақами 2/30 аз 18 июли соли 1990 аз ҷиҳати ҳизбӣ сафед карда шуд. Имзои раиси комиссия. Санаи 27 июли соли 1990”.

Дар шаҳодатномаи дуюм моҳияти масъала ташреҳ ёфта буд:

“Мӯсохӯчаев Сайид аз ҷиҳати ҳизбӣ ва ҷиноӣ барои дар ташкилоти аксулинқилобии буржуазии миллатгарой, ки дар ноҳияи Калининобод (ҳоло ба ноҳияи Ғонҷӣ мутааллиқ аст —Х.О.) амал мекард, ширкат варзиданаш гунаҳкор дониста шуда буд. Мақсади ин ташкилот мисли ташкилоти ба ҳамин монанде, ки дар Сталинобод таҳти роҳбарии Шоҳтемур, Раҳимбоев, Хидиров ва дигарҳо амал мекард, сарнагун сохтани Ҳокимияти Шӯравӣ буд.

Бо қарори Тройкаи (сегонаи—Х.О.) УГБ (Идораи бехатарии давлатӣ—Х.О.) ва НКВД-и (Комиссариати Корҳои Дохилӣ) Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 23 октябри соли 1937 Мӯсохӯчаев Сайид парронда шуд.

Тафтишоте, ки солҳои 1949 ва 1959 гузаронида шуда буд, нишон дод, ки дар ноҳияи Калининобод аслан чунин ташкилоти аксулинқилобӣ вучуд

надоштааст, бинобар ин, иштироки Мӯсохӯчаев Сайид дар он муқаррар нагардид.

Суди Олии Тоҷикистон 24 моҳи майи соли 1957 қарори тройкаи КГБ ва НКВД-и Тоҷикистонро нисбат ба Мӯсохӯчаев Сайид аз эътибор соқит донист».

Дар поёни ин ҳуҷҷат доир ба фаъолияти меҳнати ӯ маълумот зикр ёфта буд. Маълум мешавад, ки амакам фаъолияти меҳнати худро дар давраи шӯравӣ аз муздурӣ ва ҳаммоли дар шаҳрҳои Уротеппа (Истаравшан) ва Бухоро шурӯъ намуда, бори охири пеш аз қатл вазифаи мудирӣ шӯъбаи молияи ноҳияи Калининобро ба ӯҳда доштааст.

Ин ҳуҷҷатҳоро хондаму дилам об шуд ва сели ашк пеши чашмонамро гирифт. Ба ёдам нолаҳои ҷонкоҳи бибиам, хорику зорӣ ва саргардониҳои духтари хурдии амакам апаи Розиям омад, ки ду сол қабл аз ин вафот кард.

Кош ин фарзанди ноком ақаллан ин рӯз — рӯзи сафед шудани падари гирифтори ҳадафи тӯҳмату бераҳмӣ шудаашро медид.

Ман то ин дам гумон доштам, ки амакамро ба Сибир фиристодаанду ӯ ба маҳбусӣ ва хунукиҳои он ҷо тоб наоварда вафот кардааст. Аз гӯшаи хаёлам нагузашта буд, ки ӯ дар ватани худаш қатл шудаасту касе намедонад, ки қабраш дар кучост ва умуман қабраш вучуд дорад ё не?

Ҷавони малламӯй аз графин ба истакон об рехта, ба наздам гузошт ва маро дар кабинетӣ кориаш танҳо монда, худ берун баромад, то ки ман дар танҳои сӯзаму ба худ оям. Баъди чанд дақиқа аз нав ворида кабинет шуду ба наздам ҳуҷҷати дигаре гузошт ва хоҳиш кард, ки имзо кунам. Дар ин ҳуҷҷат навишта шуда буд, ки ман ин сирро ба касе нагӯям, яъне дар бораи ноҳақ рехта шудани хуни амакам мӯҳри хомӯшӣ ба забон занам.

Ман ҳайрон шудам: имзо кунам ё накунам? Имзо накунам ҳуҷҷати дуюмро намедиханд ва дигар онро гирифта наметавонам. Ҳол он ки маҳз ҳамин ҳуҷҷат ба бегуноҳии амакам ва сабаби ҳукми қатли ӯ равшанӣ

меандоخت. Ин хуҷҷат барои фарзандон ва наберагони мо зарур буд, то ки ҳақиқати зиндагии аҷдоди худро донанд. Ва агар имзо кунам, оё хомӯш буда метавонам?!

Охир, дар бораи воқеаҳои хунини он солҳо дар ҳамаи ҷумҳуриҳо шоҳидони ҳол асарҳои зиёди хурду калон ба таъъ расондаанд. Китоби А. Солженитсин - «Архипелаг Гулаг» машҳури олам гардид. Пас чаро инҳо даҳони маро бастанианд? Магар насими сиёсати бозсозӣ ва ошкоргӯӣ дар сар то пойи мамлакати мо навазидааст? Оё баъди вафот ҳам бошад, сафед шудани амакам ва падарам, бардошта шудани доғи ҷонкоҳи бадномӣ аз гардани онҳо, ғалаба кардани ҳақиқат натиҷаи ҳамин сиёсати бозсозӣ нест, ки маҳз бо ташаббуси Ҳизби Коммунист ба амал омад? Ба ҳамин монанд саволҳои мураккабу мубҳам майнаамро гиҷ карда, сарамро ба дард оварданд. Чавони малламӯӣ дар болои сарам рост меистод ва ҳайрон буд, ки чаро таъхир мекунам. Оқибат имзо гузоштаму хуҷҷатҳоро гирифта, ба кифам андохтам ва бо ӯ хайрухуш карда, берун баромадам.

Модарам аз рӯзҳои аввал кӯшиш мекард, ки ба гардани падараш бор нашавад (*зеро бобоям нафақаи ночизе мегирифт*). Бинобар ин, ӯ дар ҷустуҷӯи кор шуд. Ва ҳар рӯз коркобӣ мерафт, вале кучое равад, бо баҳонае гусел мекарданду ба кор намегирифтанд.

Модарам аз ҷумлаи занҳои буд, ки аввалин шуда дар Истаравшан фаранҷӣ партофтаанд. ӯ яке аз фаъолаҳои шаҳр буд, дар байни занҳо доир ба зарари фаранҷӣ ва аз хусуси ба корҳои ҷамъиятӣ ҷалб намудани занҳо тарғиботу ташвиқот мебуд.

Боре нақл карда буд, ки ҳангоми ба Ҷротеппа (Истаравшан) омадани раиси Кумитаи Марказии Иҷроияи РСС Тоҷикистон Нусратулло Махсум дар митинги серодами шаҳрӣ ба гардани ӯ галстуки сурх бастааст.

Дар албоми оилаи мо ду сурате мавҷуд аст, ки яке модарамро дар байни иштирокчиёни Пленуми даъвати сеюми Шӯрои шаҳрии Ҷумҳурии Тоҷикистон (Истаравшан) 16-уми январи соли 1929 ва дигаре дар байни фаъолзانونи шаҳри Кӯлоб 8-уми март соли 1934 акс кардааст.

Аз рӯзи ҳабси падарам як ё якуним моҳ гузашта буд, ки модарамро як бегоҳ ба бюрои кумитаи ҳизбии шаҳр даъват карданд. Посе аз шаб гузашт, вале аз ӯ дарак набуд. Бобоям асосан чанд бор ба кӯча баромада омад. Оқибат модарам баргашт. Ҷумҳурии Тоҷикистон «душмани халқ» аз сафи ҳизб хориҷ кардаанд, билети ҳизбияшро гирифтаанд. Модарам мадори сухан гуфтан надошт. Хоҳарчаамро, ки аз гуруснагӣ бедор шуда гиря мекард, маконду дар сари гаҳвора хобаш бурд. Рӯзи дигар ҳам ӯ карахт буд, бо ҳеҷ кас гап намезад. Азизаро ба гаҳвора баст ва ба ман гуфт, ки аз наздаш наҷунбам. Агар бисёр ғаш кунад, бикелинам – зани тағои Ислумро ҷеғ занам, ӯ ҳамсоҷаамро дар назар дошт ва худаш баромада рафт.

Модарам овози форами дошт. Ӯ одатан хоҳарчаамро ба гаҳвора баста, то хобаш бурдан алла мегуфт. Дар аллаи ӯ ҳам меҳри саршори модарӣ ифода меёфт ҳам дарду алами ҷавонзани бистучорсолае, ки аз як тараф аз пушту паноҳаш – шавҳари маҳбубаш, чудо шуда буду аз тарафи дигар, сари риштаи зиндагиро наёфта, намедонист, ки ба кадом роҳ равад, чӣ кор кунад?

Ман аллаи модарамро дуст медоштам. Ҳоло ҳам ба овозаш дилам гум мезанад. Ҳамин ки хоҳарчаамро ба ман гузошта мерафт, ба модарам тақдир карда, алла мегуфтам, суханони ӯро аз номи худам такрор менамудам

Аллаё, аллаё,

Алла гӯям, аллаш биёд, аллаё,

Қодир худоя раҳмаш биёд, аллаё,

Дадаҷонама биёрад, аллаё,

Нони падар нахӯрдагӣ, уқоҷонам, аллаё,

Либоси падар напушидагим, аллаё,

Аз дидорн падар сер нашудагим, аллаё...

Он рӯз бо овози баланд алла мегуфтам, ки бикелинам даромада омад. Модарам пеш аз рафтани даромада хоҳиш кардааст, ки маро хабар гирад.

—Хобаш набурдааст? — пурсид ӯ.

—Ҳозир хобаш бурд, — гуфтам аз саргарми аллагӯйи шуданам шарм дошта.

—Хез, ба кӯча баро ё ба ҳавлии мо рафта як дам бозӣ кун, — гуфт бикелинам ва илова намуд: —Ман ба уқоят нигоҳ мекунам.

Вале ҳанӯз ман ба кӯча набаромада, модарам ҳамроҳи тағои Ислон, шавҳари бикелинам, даромада омад. Дар дасти тағои Ислон чарх ва дар як рӯймолча чанд дона дук, дар сари модарам бухчаи пахта буд.

—Хайрият акома дидам, — гуфт модарам ба бикелин рӯй оварда,

—Набошад, ҳалқам ба даҳонам меомад. Ин чарх чӣ бало вазнин будааст.

Бикелинам ба рӯи модарам саволмез нигоҳ кард.

— Барои зани «душмани халқ» кор набудааст, фарзандони ӯ аз гуруснагӣ мурад майлаш будааст, — гуфт ӯ бо алам, — дигар чӣ кор кунам. Мегӯянд, ки ҳоло бозори калоба тез аст. Як бахтамо санҷида бинам, зоро ризку рӯзии бачаҳоямро пайдо карда тавонам.

Ман чархро аввалин бор меидам, бинобар ин парраҳои онро гардондан гирифтам. Модарам норозиёна ба тарафи ман нигоҳ карда гуфт:

— Духтаракам, ин чархро аз хонаи... (*ӯ номи як хеши дурамонро ба забон гирифт*) муваққатан гирифта омадам, мабодо нашиканад, — ва боз ба бикелин рӯ овард: — агар қорам барор гирад, чархи нав мехарам.

Аз ҳамон вақт модарам дигар қорковӣ намерафтагӣ шуд. Қори хонаро саросема анҷом медоду ба сари чарх менишаст. Аз пагоҳ то ними шаб чарх мегардонду ресмон меришт ва фақат барои хӯрок пухтан ё хоҳарчаамро макондану хобондан аз чояш мехест. Агар хоҳарчаам дар гаҳвора бошад, ман ба модарам ёри медодам: аз пахта пилта тайёр мекардам ва пилтаҳои тайёрро чудо карда ба ӯ медодам. Агар хоҳарчаам

бедор бошад, бо ӯ машғул мешудам, то ин ки ба модарам халал нарасонад.

Модарам нӯги пилтаро ба дук пайваста, бо як даст онро нигоҳ медошту бо дасти дигараш дастаи чархро мегардонд. Пухтагии ресмон ва маҳин шудани нахи он ба суръати гардиши чарх вобаста буд. Бинобар ин, ӯ чунон тез кор мекард, ки ман пилтаи ҳардуямон захиракардаро расонида наметавонистам. Ҳамин ки дук аз ресмон пур мешуд, модарам як нӯги онро ба ресмони чарх баста, ба гирди он мепечонд ва калоба мекард. Он солҳо дар шаҳру деҳоти Истаравшан карбосу алочабофӣ дар авҷ ва аз ҳамин сабаб калоба серхаридор буд. Аз рӯи суханони модарам сифати ресмони ӯ ганда набуд, вале ӯ мисли дигарон ба назди харидор рафта, молашро таърифу тавсиф карда фурухта наметавонист. Бинобар ин, ба ҷаллобон дода меомад.

—Ноинсофон, — мегуфт модарам, — аз ман бо нархи арзон харида, ду баробар қимат мефурушанд. Агар худам фурухта метавонистам, ба дастам пули дурустакан мебаромад.

Баъзан, агар рӯзи бозор холаам биёяду нигоҳ кардани хоҳарчаамро ба ӯҳда гирад, модарам маро ҳамроҳ ба бозор мебард. Пули калобаҳояшро гирифта, ба як қисми он пахта мехарид ва ба қисми дигараш харид мекард. Агар калобаҳо аз чашмдошташ зиёдтар ба фуруш раванд, ҳатман барои ман ва хоҳарчаам чизе мехарид. Маро ба бозори хӯрок гирифта мебарду мепурсид, чӣ мехоҳам. Ман нахӯдшӯрак мехостам. Бӯи нахӯдшӯраки серпиёзу серкабудӣ иштиҳоямро мекушод. Баъзан қанди обаки дандон харида меод.

Дар яке аз рӯзҳои бозор (он солҳо рӯзи чумъа рӯзи *истироҳат* ва бозор буд) ҳангоме, ки модарам калобаҳояшро ба ҷаллоб мефурушт, аз кучое амаки Муллоиброҳим пайдо шуд. Амаки Муллоиброҳим — ҳамсоия дасти ростии бобоям, яке аз одамони обрӯманди гузарамон буд. Ин марди хушсурату хушлибос дар маркази диққати занони маҳалла буд.

Занон бегоҳирӯзиҳо баъди анҷоми кори хонашон чокашонро гирифта, назди модарам меомаданд. Ин ҷо ҷамъ шуда, яке тоқӣ (тӯппӣ) медӯхту дигаре рӯймол. Ва Муллоиброҳим мавриди сӯҳбати онҳо қарор мегирифт: ӯро аз сар то нохуни пояш муҳокима мекарданд.

Вай чӣ хел роҳ меравад, ки мӯзааш гард намегирад, — мегуфт яке.

—Ягон бор надидоам, ки қати тӯппиаш вайрон шуда бошад, илова мекард дигаре. Кителу шими галифе ва яктаҳи чесучаи малларангаш, ба қавли аммаи Муҳаррам, ба рӯи сафед ва чашму абрӯвони сиёҳаш ҷанг мекард.

Амаки Муллоиброҳим дар идораи савдои шаҳр кор мекард, вале ҳавлии назарногир ва рӯзгори хоксоронае дошт. Ман фақат ду духтари ӯро дар ёд дорам, намедонам дигар фарзанд дошт ё не. Духтарчаи калониаш ҳамсинни ман буда, Рафоат ном дошт.

Баъдтар ки калон шуда, дар бораи шоир ва ё олимон китоб мехондагӣ шудам, симои нуронии амаки Муллоиброҳим, дар ҳолате ки дастори сафед дар сар дошт, пеши назарам меомад. Мегуфтанд, ки ӯ саводи хуби кӯҳна дорад ва бисёр вақт дарвозаро маҳкам карда, китоб мехонад ва ҳамин ки ягон кас дарро тақ - тақ кард, китобашро пинҳон мекунад.

—Худо накарда ягон кас китоби кӯҳна доштанаҷро ба ҳукумат хабар диҳад, ӯро ҳабс мекардаанд, — мегӯяд аммаи Муҳаррам, —илоҳо чашми ҳасадхӯр кӯр шавад, — дуои бад мекунад бикелинам, — аз тӯҳмати ноҳаку балои ногаҳон Худо худаш нигоҳ дорад. Муллоиброҳим одами хуб аст, ба ягон кас гандагӣ накардааст, ба ҳама ёрӣ мерасонад.

Муллоиброҳим Саидов дар аввалҳои ҷанг ба фронт рафт ва дере нагузашта хати сиёҳаш омад.

Модарам дар рӯбарӯи худ амаки Муллоиброҳимро дида, дасту по гум кард. Ӯ бошад, ҷаллобро ба инсоф даъват карда, калобаҳои модарамро ба нархи қиматтар фурӯхта дод.

Рӯзи дигар Рафоат ба хонаамон омад ва гуфт, ки модарам ба ҳавлии онҳо равад будааст, падараш гап доштааст.

Модарам аз хонаи Рафоатино бо вақти хуш баргашт. Ӯ ба бобоям гуфт, ки амаки Муллоиброҳим барои ӯ кор ёфтааст: бо калонҳои идораи савдо гуфтугӯ карда, розӣ кардааст, ки модарамро ба яке аз дӯконҳои шаҳр шогирди фурушанда таъйин кунанд.

— Ҳамин ки корро ёд гирифтед, — гуфтааст ба модарам ӯ, — ба фурушандагӣ мегузаронанд.

— Мабодо кор карда натавонам, акои Муллоиброҳим музтар мешаванд-дия, — гуфт модарам ва ин лаҳза ба чеҳрааш ҳузн соя андохт.

— Чаро наметавонистай?!—ӯро тасалло дод бобоям, — одам мекардагӣ кор, зеҳни тез дорӣ, ёд мегири...

Субҳи дигар модарам ба идораи савдо рафт. Ӯро худи амаки Муллоиброҳим ба дӯкони назди кӯпуки гузари Урус бурда, бо мудираш, ки Ботуров ном шахсе будааст, шинос кардааст.

— Ба дӯкони Тӯрахӯча таъйин карда бошад, кори хуб шудааст, — гуфт бобоям хурсанд шуда, — Ӯ одами бамаънӣ, ҳалолу пок.

— Ман намедонам ин некиҳои акои Муллоиброҳимро чӣ навъ мегардонда бошам? — гуфт андешамандона модарам.

Дар ҳақиқат зеҳни модарам тез будааст, ӯро зуд аз шогирдӣ ба фурушандагӣ гузарониданд ва баъдтар мудирӣ дӯкон таъйин шуд.

* * *

Хаёли модарам ҳамеша ба падарам банд буд. Агар касе ба Душанбе ва ё шаҳрҳои дигар барои дидани бародар ё ягон хеши ҳабсшудааш рафта бошад, дарҳол пеши ӯ рафта, мепурсид, ки мабодо шавҳари ӯро надидааст ва ё аз ӯ хабаре нашундааст. Ариза нависонида ба чор тараф равон мекард, вале ҷавобе

намегирифт. Оқибат рӯзе аз падарам мактуб омад. Маълум шуд, ки ӯ дар ҳабсхонаи яке аз ноҳияҳои Тошканд будааст.

Тошканд имрӯз наздик шудааст. Аз Истаравшан мошини сабукрав дар ду-се соат ба он ҷо мебарад, вале он вақтҳо канори дунё буд. Барои ба он ҷо рафтан то Ховос бо ароба ва агар муяссар шавад, бо мошини боркаш рафта, дар стансияи Урсатевская ба поезд менишастанд.

Модарам пас аз хондани мактуби падарам дар фикри сафар афтод. Кӯрпаҳои таҳмонро ба як тараф гирифта монду сандуқ кушод ва бастаи ҷавоҳироташиро берун овард. Ман тамошои зару зевари модарамро, ки ба ӯ аз модараш мерос монда буд, дӯст медоштам ва ҳар бор, ки сандуқ кушояд, илтимос мекардам, ки онҳоро ба ман нишон диҳад. Модарам як-як нишон дода номҳояшонро мегуфт: ин бозубанд, ин тӯморча, ин зеби гардан... Махсусан заркокул бароям ҷолиб буд. Ба ду кокули зери гӯш меовехтӣ ва ҳамин ки роҳ мерафти, ҷангар-ҷунгур садо мебаровард. Ҳар як кокул аз ду қатор тангаи ба як банд часпондашуда иборат буд.

— Ин тангаҳои қадимаи Бухоро, тангаҳои нуқра, — мегуфт модарам, — калон ки шавӣ, ба ту медиҳам.

Ман модарамро зорӣ мекардам, ки як бор зару зеварашро овозад. Ӯ гӯшворашро меовехт.

— О, чӣ қадар ба шумо мезебад, ояҷон! — шодӣ мекардам ман, — нагиред аз гӯшатон, ақаллан як рӯзакак нагиред!

Ӯ як ба ойина нигоҳ мекарду магар аз ҷавониаш, аз ҳусни баркамолаш, аз он ки гӯшвор ба ҳуснаш ҳусн меафзуд, метарсид, ки зуд гирифта ба ҷояш мемонд ва мегуфт:

— Дадаат биёянд, гӯшам ба гӯшвор, гарданам ба марҷон меовезам, куртаи нав меӯзонам, сонӣ ҳар чорамон — ману дадаат, тую Азиза ба тамошо меравем, — ӯ ашки чашмонашро ноаён пок мекард.

Ин дафъа модарам фурсати бо ман сӯҳбат кардан надошт. Ӯ ба нигоҳи саволомези ман чунин ҷавоб дод:

—Дадаат биёянд, ба ту аз ин нағзтараша харида медиханд. Ҳозир ба мо пул лозим.

Ў кўрпаҳоро аз нав ба болои сандуқ таҳ карду бастаро гирифта берун рафт, вале аз дарвоза набаромада гашта омад. Бастаро кушоду заркокулро гирифта ба ман дод. Магар ба ёдаш расид, ки заркокул ба ман бисёр маъкул буд.

Модарам ба пули зеварҳои сару гарданаш гўшти гўсфанду равғани дунба харида қавурдоғ кард. Ба зани тағо Исломам орд харида дод, ки фатири равғанин пухта диҳад. Барои падарам либоси тағ, мағзу мавиз ва боз кимчиҳои дигар харид.

Бобоям ба модарам гуфт, ки наравад, бо бачаҳо азоб мекашад. Ғайр аз ин базӯр ба кор даромад, боз одамҳо ягон гапи нав набароранд, коргурез гуфта, аз кор наронанд. Беҳтараш, ки вай —мўйсафед равад.

— Аз шавҳари «душмани халқаш» алоқаашро нақанд гуфта, аз кор пеш мекунанд, гўед, — гуфт модарам оташин шуда, вале зуд худро ба даст гирифт. Аз афти кор ҳис кард, ки суханони бобоям ҷон доранд, бобоям ғами ўро хўрда истодааст. Ў оромона гуфт:

— Ман бо мудирамон маслиҳат кардам, се рӯз ҷавоб дода гуфт, ки ба касе чизе нагўям. Шумо ҳам рафтани мана ба ҳеҷ кас нагўед. Ман бояд ба он кас бачаҳояшона нишон диҳам, инҳо ба дилашон қувват мебахшанд. Охир, бачаҳояшон ба ҷонашон баробар буданд.

Бобоям моро ба ароба савор карда монд.

— Агар ба пайдо шудани мошин нигоҳ карда шинетон, аз поезд монданатон мумкин,—гуфт ў. Баъд аз ҷавоне, ки ҳамроҳи мо ба ароба нишаст, илтимос кард, ки аз мо бохабар шавад.

Маҳаллоро, ки падарам ва дигар маҳбусони ҳамроҳаш нигоҳ дошта мешуданд, Боявут—1 меномиданд. Калимаи Боявут аввалин шеъри ба падарам фиристодаамро ба хотирам меорад.

Духтарони маҳаллаи мо дар ҷамъомадҳои худ сурудҳои мекарданд. Ин ҷамъомадҳо ба муносибатҳои

гуногун сурат мегирифтанд. Яке, масалан, маҷлиси духтарон ном дошт, ки як ва ё ду шаб пеш аз тӯи никоҳ ба вуқӯ мепаиваст. Дар ин маърака фақат дугонаҳои арӯс чамъ меомаданд ва бозию шодӣ мекарданд: нафаре дойра менавохт, чанд духтар суруд мехонданд, дигарон бо навбат рақс мекарданд. Баъзан духтарон дар хонаи ҳамдигар чамъ омада, чокдӯзӣ мекарданд: яке тоқӣ (тӯпӣ) медӯхт, дигаре рӯймол, сеюми ҷиҳаки ҷома ва ё почома мебофт. Дар ин мавридҳо ҳам сурудхонӣ мекарданд. Як банд аз он сурудҳо дар хотирам нақш баста аст:

Амерамо, амерам,

Педкомбинатба мерам.

Аз барои нимта нон,

Рӯма кушода мерам.

Дар омади гап бояд гуфт ки, ин мисраъҳо, аз афти кор, солҳои фаранҷипартоӣ ва ба муносибати ба мактабу истеҳсолот кашида шудани занону духтарон аз тарафи муқобилони тарзи нави зиндагӣ гуфта шудаанд. Бояд фолклоршиносон ҳангоми чамъ намудани эҷодиёти даҳонии мардум ин қабил сурудҳоро низ навишта гирифта бошанд, вале то замони бозсозӣ дар бораи чунин сурудҳо сухан рондан қатъиян мумкин набуд. Ҳол он ки матни ин сурудҳоро низ ба риштаи таҳқиқ кашидан барои муайян намудани рӯҳияи як гурӯҳи одамон лозим буд.

Ман ин банди суурдро ба тариқи зер таҳрир карда, ба падарам фиристода будам ва худам ҳам ҳамин мисраҳои таҳрир кардаамро месурудам:

Амерамо, амерам,

Боявутистанса мерам.

Аз барои дадаҷонам,

Пойи пиёда мерам.

Дар хотирам нест, ки мо чи тавр ба Тошканд расида, аз он ҷо ба Боявут рафтем ва ё дар роҳ фурумадем. Ҳамин қадар дар ёдам мондааст, ки дар

кӯчаи сершок бо азоб роҳ мепаймудем, дар як дасти модарам хоҳарчаам, дар дасти дигараш халтаи пурбор. Ӯ ҳамин ки монда мешуд, хоҳарчаамро ба замин мегузошту халтаро бардошта чанд қадам бурда мемонд ва боз омада хоҳарчаамро мебардошт.

Ба ҳамин азоб пурсида - пурсида ба ҳабсхона расидем. Модарам ариза навишта, илтимос кард, ки бо бачаҳои хурдсол аз роҳи дур омадааст, чӣ мешуд, ки падарашонро ба онҳо нишон диҳанд. Ба ӯ гуфтанд, ки чизҳои овардаашро ҳозир супораду бегоҳ биёяд, он вақт мумкин аст, ба мулоқот иҷозат диҳанд. Модарам хурсанд шуда чизҳои ба падарам овардари супурд. Аз ҳабсхона дуртар рафта, зери сояи дарахте нишастем. Хоби хоҳарчаам дар оғӯши модарам бурд. Модарам ба ман гуфт, ки халтаро ба зери сарам гузораму хоб равам. Баъд ӯ маро бедор кард:

– Хезетон, ба назди дадаатон меравем, – гуфта аз дастам гирифт.

Модарам хоҳарчаамро ба замин гузошту хок ва хасу хошоки ба куртаи ман часпидари афшонд. Мӯямро шона кард. Баъд сару рӯйи худро низ ба тартиб овард. Азизари бардошту ҳар сеямон ба мулоқоти падарам шитофтем. Моро ба хонае дароварданд, бесаброна падарамро интизорӣ мекашидем. Ба ногоҳ дар кушода шуду марде дар паси нимдевори тахтагин пайдо шуд, ки ба падарам ҳеч монанд набуд. Ӯ бо сари хам меистоду зери лаб ким-чиҳо мегуфт. Модарам аз суханҳои ӯ чизе нафаҳмида пурсид, ки ӯ кист.

– Шавҳари ман кучост? – қариб фарёд кард модарам. Баъд аз ин ӯ овозашро баландтар карда, ба ўзбекӣ гап зад. Маълум шуд, ки падари маро ду рӯз пеш ба Боявути –2 фиристодаанд. Фамилияи ӯ ҳам Мӯсохўҷаев будааст, ба ҳамин сабаб чизҳои овардаи модарамро ба ӯ додаанд. Аз модарам гаштаю баргашта узр хоста мегуфт, ки гурусна буд, худро дошта натавонист: бидони қавурдоқро лесида будааст. Аз нону фатиру мағзу мавиз низ чизе барнагардонд. Фақат либоси тақро оварда дод.

Модарам шах шуда монд, чизе гуфта натавонист. Чӣ ҳам мегуфт?! Ҳарчанд халта холӣ шуда, як дасти ўро сабук карда буд, боазоб роҳ мерафт. Фақат як ҷумларо такрор мекард: «Акнун ба падарат чӣ мебарем?»

Рӯз торик мешуд. Модарам намедонист, ки чӣ кор кунад, ба кадом тараф равад. Ў аз як марди роҳгузар пурсид, ки ба Боявут —2 чӣ тавр рафтан мумкин аст. Он мард тоҷик будани модарамро фаҳмида, ба тоҷикӣ сабаби бо ду кӯдаки хурдсол ин ҷо омаданаширо пурсид. Модарам воқеаи шудагиро гуфт. Он мард ба модарам фаҳмонд, ки то Боявут —2 хеле роҳ аст, пиёда рафта наметавонад ва рӯз ҳам торик шудааст. Гумон, ки ҳозир ягон мошин ё аробае гузарад. Беҳтараш ба ҳавлии ў равем, пагоҳ ба ягон мошин ё аробаи ба ҳамон тараф мерафтагӣ савор карда мемонад.

Модарам ноилоҷ розӣ шуд. Онҳо аслан аз Самарқанд будаанд ва солҳои қулақкунӣ бадарға шуда, ба ин ҷойҳо омада мондаанд. Ҳавлиашон дар шафати кӯчаи калон воқеъ буд, саҳнаш пур аз дарахтони мевадор. Шохҳои сербори ба замин хамшудаи себ дар хотирам мондааст. Себҳои сурху норинҷӣ аз байни баргҳои сабз аҷаб назаррабо метофтанд. Як тарафи ҳавлии васеъро палақҳои харбуза фаро гирифта буданд. Духтарчаи соҳиби хона, ки аз ман калонтар буд, маро ба харбуззор дароварда тамошо дод. Ман ин хел харбузаҳои калонро, ки баъзеашон қариб як метр қад доштанд, баъдҳо ҳам дар ҳеҷ кучо надидам.

Рӯзи дигар он мард барои падарам ду харбуза дод, модарам бо ёрии ў аз кучое ду буханка нон харид. Ба толеи мо аробае омад, ки ба ҳабсхонаи Боявут-2 хӯрокворӣ мекашондааст. Он мард бо аробакаш гуфтугӯ намуда, моро савор кард ва аз марди дар паҳлӯи аробакаш нишаста илтимос намуд, ки ба мо барои бо падарамон мулоқот кардан ёрӣ расонад.

Дар ҳабсхонаи Боявут - 2 ба мо гуфтанд, ки рӯзи мулоқот дирӯз буд, акнун баъд аз ду моҳ биёем. Зорию тавалло ва гиряҳои модарам ба дили ҳеҷ кас асар накард ва мо ба хона ноумед баргаштем. Аз ин сафари

пурмашақат модарам фақат некии он марди меҳрубонро ба хотир меоварду халос. Афсӯс, ки номи он инсони наққор дар ёдам намонда аст. Ҳар гоҳ, ки касе ба модарам шикоят карда мегуфт, ки дунё пур аз одамони бад аст, ӯ розӣ нашуда ҷавоб меодод, ки одамони хуб ҳам кам нестанд ва он оиларо бо эҳтиром ва сипосгузорӣ ба ёд меовард.

Модарам аз тору пуди рӯзгорамон зада, як сӯм, нимсӯм сарфа мекард ва барои бори дигар пеш падарам рафтан пул ҷамъ менамуд. Ӯ ҳар сол ду-се маротиба ба назди падарам мерафтагӣ шуд. Ҳар дафъа бо вучуди бисёр азоб кашиданаш, ману хоҳарчаамро ҳамроҳ мегирифт. Яқинан чунон ки худаш гуфта буд, мехост, ки моро ба падарамон нишон дода, ба дили ӯ қувват бахшад ё мехост, ки меҳри мо нисбат ба ӯ кам нашавад, ё илоҷи моро монда рафтан надошт. Дарвоқеъ, чунин илоҷ надошт: модарандараш, ки аслан аз ноҳияи Басманда буд, ба хоҳару бародаронаш дилбаста-гии зиёд дошт, зуд-зуд он ҷо мерафту дер бармегашт. Бобоям бошад, моро ӯҳда карда наметавонист, ба холаам шавҳараш барои ба хонаи мо омадан фақат ба ду-се соат иҷозат меодод.

Модарам дар ҷавониаш бисёр ситорагарм буд. Чашмони сиёҳи ҷаззоб, рӯйи гандумгуни бахмалтоб, бинии рост ва лабу даҳони базебаш ҳусн меофариданд, агар ханда кунад, чашмонаш ҳам механдиданд, ва дандонҳои сафеди марворидсонаш ба рӯяш нур мепошиданд.

Чанд сол пеш аз ин муаллим Мирсаид Миршакар маро бо модарам дар кӯча дида, пурсида буданд:

— Ин ҳамон модарат? Ман ҳайрон шуда гуфтам:

— Ҳа, модарам.

— Зани аввалаи падарат? — боз пурсиданд маро ҳайронтар карда.

— Ҳа, — гуфтам, — зани аввалину охирини падарам.

—Зиндагӣ одамро чӣ навъ тағйир медиҳад, — гуфтанд он кас андешамандона, — қариб ки нашинохтам. Ман модаратро аввалин бор дар Фарм дида будам. Аҷаб ҷавонзани зебоне буданд *(он вақт падарам дар Фарм мудири шӯъбаи маорифи халқро дар ӯҳда дошт)*.

Он солҳо, махсусан солҳои аввали кораш, дар дӯконҳои шаҳри Истаравшан ба модарам мардҳо бо шавқ муомила мекарданд, вале дар шахси ӯ зани ҷиддию ботамкинро дида ва аз ӯ суханони нарму қатъӣ шунида, гапи бечона намезаданд. Даре нагузашта ӯ дар шаҳр чун зани покдоман ва оқилаву дурандеш ном баровард. Боре тағо Ислом ба занаш чунин ҳодисаро нақл кардааст:

Дар чойхона як ҷавони бодӣ манманӣ карда гуфтааст, ки ҳатман дили фалон зани магазинчиро ба даст медарорад. Ҳозирон ин гапро шунида, ба даҳони ӯ задаанд, ӯро аз раъяш гардонданӣ шудаанд. Гуфтаанд, ки ин як зани маъсумаест, ки ба ёди шавҳар ба хотири ду фарзандаш зиндагӣ ва кор мекунад. Беҳуда номи ӯро бад накунад, бе ин ҳам ҳаёти ӯ талх аст, вале ҷавон гӯш кардан нахоста:

—Бисёр дидаем чунин маъсумаҳоро, — гуфтааст.

Он гоҳ як марди ҳузурб аз ҷояш хестаасту ӯро ба зери лагадаш гирифтааст. Дигарон ҳам ба ӯ ҳамроҳ шудаанд. Агар Ҷалил-милиса намеомадааст, куштамонданашон ҳам аз эҳтимол дур набудааст. Ҷалил-милиса ӯро халос кардааст ва маҷбур намудааст, ки тавбаю тазарруъ кунад. Вале модарамро баъзе нохалафон озор медоданд.

Мо патефон доштем. Рӯзе модарам ба дӯконаш гирифта бурд. Қартаҳои нав ба фурӯш омадааст, ба харидорон шунавонидан лозим будааст.

Бегоҳӣ дар сари дастархон модарам гуфт, ки ба патефони ман харидор пайдо шудааст. Як гӯсфанд, як лингча орд ва ба болояш пул ваъда кардааст.

Патефонро падарам ба рӯзи таваллуди ман харида будааст. Бинобар ин, он азони ман ҳисоб мешуд. Тобистон баъзан бо иҷозати модарам ман онро ба рӯи

ҳавлӣ бароварда мемондам. Ҳамин ки овозаш баромад, бачаҳои маҳаллаамон ҳамъ мешуданд. Агар чанд вақт намонам, дугонаҳоям илтимос мекарданд:

–Дугонаҷон, ашӯламошинаата як бор мон!

Баъзан худи модарам мемонд. Дар байни қартаҳоямон қартае буд, ки суруди онро падарам дӯст медошт. Модарам дару тирезаҳоро мепӯшиду он қартаро гаштаю баргашта мемонд ва гиря мекард. Ману хоҳарчаам дар паҳлӯяш нишаста, ўро ором карданӣ мешудем, вале ўро ором кардан осон набуд. Ў чуноне ки дар ҷойҳои мо мегӯянд, «муддаои табъ», яъне серӣ гиря мекарду баъд аз ҷояш хеста, чашму рӯяшро мешуст ва ба қорҳои хона машғул мешуд.

–Наход ба фуруҳтан дилаш шавад?! – аз дил гузаронидам.

–Гӯсфандро то зимистон мепоем, фарбеҳ мешавад, баъд кушта гӯшташро қавурдоғ карда, ба дадаат мебарем. Сару либоси шумоҳо ҳам кӯҳна шудагӣ, барои либоси нав пул даркор, – бо овози паст андешамандона гуфт ў.

– Не, ояҷон, хӯроки бегӯшт мехӯрем, ба мо либос ҳам нахаред, кӯҳнаҳоямонро мепӯшем, ҳеч чиз нахаред, фақат нафурушед! – илтиҷо кардам ман.

Модарам чизе нагуфт. Аз афташ худаҳам ҳам дудила буд.

Пагоҳӣ, пеш аз ба қор рафтаниш, боз илтиҷо кардам, ки патефонро нафурушад. Баъди дарс шитобон пеши модарам рафтам. Дилам хавотир буд: патефон дар ҷояш бошад ё не. Наход, ки фуруҳта бошад?!

Дар назди модарам марди қоматбаланди босалобате рост меистод. Дар танаш кител ва шими галифеи хокистарранг, дар пояш мӯзаи хироми наппанав ва дар сараш тўппии ҷуст буд.

–Мана соҳиби патефон омад, – гуфт модарам маро дида ва гӯё хотирҷамъ шуда, – ба амакат гӯй, ки намефурушем.

Ҳанӯз ман даҳон накушода он мард ба сухан даромад:

— Ман ба шумоён бегона не, духтарам, хеши дадаат мешавам. Ҳар вақт дилат хоҳад, метавонӣ ба хонаи мо омада, қарта гӯш кунӣ. Ҳамин патефон ба ман бисёр маъқул шуд. Ба ту сару либоси нав ҳам харида медиҳам. Не, нагӯй!

— Ба ман сару либос лозим не! — гуфтам қошу қавоқамро овозон карда ва рӯямро ба тарафи дигар гардондам.

— Ҳайр, чӣ илоҷ, нахоҳӣ ихтиёрат, — гуфт ӯ ва баромада рафт.

Як рӯзи дигар аз дарс баромада, боз ба дӯкони модарам даромадам. Модарам фармуд, ки зуд хона рафта, ба хоҳарчаам нигоҳ кунам, бибиамро азоб додагист. Ба кӯча баромадам, вале ҳанӯз се-чор қадам намонда, садои модарам баромад.

— Нарав, гард, ҳамроҳ меравем!

Ман ҳайрон шуда, ба дӯкон даромадам.

— Худатон рав гуфтеду боз нарав мегуед, чӣ гап?! — пурсидам аз модарам.

Ҳеҷ гап не, — гуфт ӯ ва хавотиромез ба дари даромад нигоҳ кард. Ҳамон марди патефонхар дар як даст қамчин, дар дасти дигар коғазпече даромада омаду ба модарам салом дод ва даст дароз карда, вохӯрдӣ карданӣ шуд, вале дасташ дар ҳаво муаллақ монд. Модарам сард салом гуфту даст дароз накард.

Вай ба ман рӯ овард:

— Ҳа, қиян, аҳвол чӣ тавр? Ман барои ту рӯймоли ғичими ғӯзапӯчоқ харида овардам, ана гир, — ӯ ба ман коғазпечро дароз кард.

Он вақтҳо ду навъ рӯймоли ғичим: ғӯзапӯчоқ ва пистапӯчоқ маъмул буд. Онҳо аз рӯйи нақши бофташон, ки ба пӯчоқи писта ва ғӯзаи аз пахта тозашуда монанд буд, чунин ном гирифта буданд.

— Не, не, даркор не! — гуфтам дасти ӯро тела дода ва ба модарам нигоҳ кардам. Модарам сабук сар чунбонда, рафтори маро маъқул кард.

— Ин рӯймолро ба духтаратон баред, мо ба тӯҳфаи шумо мӯхточ нестем, — гуфт ӯ саҳт карда.

—Оббо, ба ҷиянамон якта рӯймол тӯҳфа кардем, кардем-дия. Чӣ шуд? Осмон омада ба замин часпид-мӣ? — ӯ коғазпечро ба пештахтаи дӯкон гузошту саросема ба тарафи дар равон шуд.

Модарам аз болои пештахта ҳаллос зада, худро ба ин тараф партофту аз паси ӯ давид ва коғазпечро ба дасташ дода гуфт.

—Шумо моро бекасу кӯй гумон накумед! Агар шавҳарам ин ҷо набошад, ман падар дорам, ду ақои наррашар дорам. Онҳо шунаванд, медонед, шуморо чӣ кор мекунанд?!

—Ман аз ҳеҷ кас наметарсам, ин як. Дигар ин ки то ин вақт ягон кас гапи мана ба замин нагузоштааст. Инро шумо ҳам дурустакак андеша кунед, — гуфт он мард ва гӯё хашмгин шуда баромада рафт.

Ман аз ин гуфтугузори онҳо ҳаминро фаҳмидам, ки модарам ба он мард сару кор доштан намехоҳад, вале чуръат накардам, ки сабаб пурсам.

Вақти кор тамои шуду ҳамроҳ ба хона рафтем. Ӯ тамоми роҳ хомӯш буд. Дар хона ҳам ҳарфе нагуфт. Хӯроки шом пухту худаш ба даҳон нагирифт. Аз гулӯяш ҳеҷ чиз намегузашт.

Шабона то дер вақт хоби ман набурд, фикр карда баромадаму ба хулоса омадам, ки хузури ӯ модарамро азоб медиҳад. Ӯро дидан замоно ранги рӯяш чӣ хел канд. Бигузур патефонро ба ӯ фурӯшад, то ки дигар ба наздаш наояд.

— Ояҷон, — гуфтам овозамро паст карда, то ин ки хоҳарчаамро бедор накунам, — майлаш патефонамонро ба он мардак фурӯшед.

—Санга медиҳам, ки ба сараш занад, — гуфт модарам, — хоб рав, духтаракам.

Ин суханони қатъии модарам маро ором карданд. Маълум мешавад, ки модарам аз он мардак наметарсад. Аъзои баданамро як ҳисси гуворо фаро гирифт ва хобам бурд.

Баъд аз се-чор рӯзи ин воқеа боре бегоҳ модарам аз кор омада, либосҳои тозаи ману Азизаро пӯшонду

гуфт, ки ба хонаи холаи Сабоҳатой меравем. Холаи Сабоҳатой зани бисёр меҳрубон ва нармтабиату нармсухан буда, дар яке аз мактабҳои шаҳр муаллима шуда кор мекард. Падари ӯ Қорисолеҳ аз фозилони шаҳр ба шумор мерафт. Солҳои донишҷӯиям, вақте ки ба Истаравшан ба хонаи онҳо ба меҳмонӣ рафта будам, хати арабиро омӯхта истодани маро фаҳмида «Баҳористон»-и Ҷомиро тақдим карда буд. Ҳоло ин китобро чун ёдгор аз ӯ эҳтиёт мекунам.

Шавҳари Сабоҳатой Мухтор Ҳайдаров ва бародараш Олимҷон Бобоҷонов аз рафиқони наздики падарам буда, онҳо ҳам соли 1937 ба тӯҳмат ҳабс шуда буданд. Ҳар ду баъд аз фавт сафед шуданд.

Ман ба хонаи холаи Сабоҳатой рафтаман дӯст медоштам, зеро бо духтарчаи ӯ Фатҳия, ки қариб ҳамсоли ман буд, унс гирифта будем. Духтарчаи хурдиашон Равшаной ҳамсоли Азиза буд. Бародари онҳо Баҳром, ки аз ману Фатҳия ду-се сол калон буд, моро бо ҳар гуна бозиҳои шавқовар машғул медошт, китоб хонда медод, афсонаҳои шавқовар нақл мекард. Аз ҳамин сабаб ин дафъа ҳам бо камоли майл ба модарам ҳамроҳӣ кардам.

—Модарам дар сари дастурхон арзи матлаб кард. Гуфт, ки ба сараш ғавғое омадааст, ҷи кор карданаширо намедонад, маслиҳати дугонааш зарур аст. Фалонӣ, раиси фалон колхоз ӯро чандин вақт боз ором намегузорад ва аз ҷонаш безор кардааст. Охир, ин худобехабар хеши дадаи инҳо мешавад, — гуфту ба ману хоҳарчаам ишора кард бо алам.

Отахон даҳ сол ҳукм гирифтагӣ, даҳ сол ба гуфтан осон. Ӯ дигар барнамегардад, ояд ҳам, маъюбу маслуқ шуда меояд, —мегӯяд ӯ, — ба ман ҷи зарур будааст, ки дар ин солҳои қаҳтию қиматӣ барои кути лоямут аз пагоҳ то бегоҳ дар дӯкони цементфарш рост истаму умрама хазон кунам. Беҳтараш ба никоҳи ӯ дароям будаасту пошшоим шуда дар хона нишинам. Маро ба зару зевар мепечонидааст, бачаҳоямро мепӯшонидасту меҳӯрондааст. Ман гуфтам, ки, — суҳанашро давом

дод модарам, –даҳ сол он тараф истад, бист сол дар ҳабс нишинад ҳам, шавҳарамро интизор мешавам. Агар маъюбу маслуқ шуда ояд, меҳнат карда меоям. Агар барнагардад, бо ёди ӯ бачаҳояшро калон мекунам, вале шавҳар намекунам.

Аввал ӯ ба патефони мо харидор шуда омад. Се-чор рӯз пеш аз ин рӯймоли ғичим тӯҳфа овардааст. Тӯҳфаашро ба дасташ қалондаму гапҳои саҳт гуфтам.

– Ана, он мардак чӣ меостааст, – гуфтам худ ба худ ва нафратам нисбат ба ӯ афзуд, – хайрият, ки модарам патефонро нафурӯхта будааст.

– Ба ӯ ҳеҷ чиз таъсир намекунад, – гуфт модарам оҳ кашида ва пиёлаи чойро, ки кайҳо хунук шуда буд, аз дастархон гирифта, як култ нӯшиду ҳалқашро тар кард, – аз ҳамкорҳоям шарм медорам, ҳар рӯз меояду меояд. Намедонам ин гӯрсӯхта кай кор мекунад. Агар ҳақорат карда пеш кунам, метарсам, ки ба поям ягон тӯҳмат напечонад.

– Аз дасти вай ҳар кор меояд, – гуфт андешамандона холаи Сабоҳатой, – вайро бо райком тарсондан лозим.

– Рост мегӯед, – хурсанд шуд модарам, – ба ин ақлам нарасидааст. Ба райком меравам, як ҷеғ зада адабаша диҳанд, зоро ба ҳолам гузорад.

– Не, не, – гуфт саросема холаи Сабоҳатой, – ба райком рафтани шумо лозим не. Дар райком ба гапману шумо гӯш намекунанд. Баръакс гумон карданашон мумкин, ки шумо зани «душмани халқ» ба ин коргари пешқадами ҳукумат, раиси колхоз тӯҳмат карда истодаед.

Холаи Сабоҳатой ба фикр фуру рафт, баъд заҳрханда карда, илова намуд:

–Аҷаб замонаҳое шуд. Отахону Мухторҷон барои ҳукумат тайёр буданд ҷонашонро нисор кунанд. Шаба шабу рӯза рӯз нагуфта, бо душманҳои вай ҷанг карданд, хонашон палосу танашон либоси дуруста надид, имрӯз «душмани халқу» дар паси панҷара рӯз мегузаронанд. Зану бачаҳояшон хору зор, вале ин хел зотҳо, ки ба

чашми ҳукумат хок мепошанд, аз ҳосили меҳнати дигарон киса пур мекунанду занҳои ҷавонро аз роҳ баровардани мешаванд, дӯсти халқ, фарзанди эркаи ҳукумат мебошанд...

–Чӣ кор кунам? – маънос шуд модарам.

–Ина ба Ботуров гуфтан лозим, ба райком рафта мегӯям гуфта, тарсонад, –гуфт холаи Сабоҳатой.

–Ман ин гапа ба Ботуров чӣ хел мегӯям, шарм мекунам, – гуфт модарам.

–Не, – гуфт бо қатъият холаи Сабоҳатой, – худи пагоҳ гӯед, ки овозаю дарвоза нашавад, шарм кардан лозим нест. Бе ин ҳам Ботуров ҳар рӯз омадани вайро мебинад-ку.

Модарам ҳамин тавр ҳам кард ва аз он бало халос шуд, вале зиндагӣ ҳар рӯз ба сари ӯ балоҳои нав ба нав меоварду зарбаҳои нав-нав мезад.

Рӯзё ҳамроҳи модарам аз кӯчаи марказии шаҳр мегузаштем. Нохост дар назди бинои кумитаи партиявии шаҳр марди қоматбаланди босалобатеро дидем. Модарам ӯро шинохта ба ман гуфт:

–Ана, амакат аз Душанбе омадаанд.

Мо зуд ба тарафи дигари кӯча, яъне ба тарафи он мард майли гузаштан кардем. Ман аз модарам пештар «амақҷон» гӯён давидам. Чунон хурсанд шуда будам, ки гӯё падарамро дида бошам. Ин мард яке аз рафиқони падарам буд. Дар Душанбе ба хонаамон тез-тез меомад. Ҳар дафъа, ки омадани шавад, падарам ба модарам тушбера мефармуд.

–Ҷ тушбераро дӯст медорад, – мегуфт падарам, – вале занашро кӯчонда наомадааст, худаш танҳо.

Рафиқи падарам бо ман бисёр машғул мешуд, маро ба гап меандоخت, хоҳиш мекард, ки шеър ё суруд хонам, баъзан то пухтани хӯрок ба кӯча мебароварду яхмос харида медод, вале он рӯз як ба ман нигоҳ карду шитобон, гӯё гурезон шуда, ба иморати якошонаи тозабунёд даромада рафт. Ман ҳайрон шуда дар чоям шах шуда мондам. Модарам расида омада, маро

дуртар бурду ба оғӯш кашид. Тамоми вучудаш меларзид.

—Мо нашинохтем, духтаракам, — гуфт модарам мӯйҳоямро сила карда, — вай амаки ту набудааст...

—Не, худи худашон, — мегуфтам гирякунон, — ман ба он кас чӣ кор кардам, ки қаҳр карда рафтанд.

—Мумкин туро нашинохтаанд, охир ту духтари калон шудӣ, —бо рӯймолчааш ашки чашмонамро пок карда, маро ором карданӣ мешуд, вале оби чашмонашро дошта наметавонист.

Мо хомӯшона ба хона омадем. Шабона модарам маро хоб гумон карда, ба бобоям воқеаро гуфта доду хулоса кард:

—Акнун дӯстони наздики падари инҳо ҳам аз мо рӯй тофта истодаанд. Ҳазарӣ шуда мондем.

Бобоям дар ҷавоб гуфт, ки аз онҳо гила накунад, замона ҳамин хел. Одамон аз сояи худашон метарсидагӣ шуда монданд.

Модарам чанд вақт ба худ наомад: кам гап мезад, ҳатто рафтори кӯдаконаи дилкаши хоҳарчаам ўро ба завқ намеовард.

Пас аз чанд муддат намедонам модарам ин ҳодисаро фаромӯш карда буд ё не, ки боз ҳодисаи ба ҳамин монанде рух дод.

Як ҳамсоягузарамон, ки зани бефаранҷӣ буду дар кадом идораи шаҳр кор мекард, ба духтараш сафедӣ гирифт. Модарам рӯзи истироҳат оши палав пухта хост, ки ўро рафта муборакбод кунад. Барои он ки палав хунук нашавад, онро кашида ба дастархон печонду духтари тағо Ислон - апачаи Робиаро ҷеғ зада, илтимос кард, ки ба хонаи онҳо бурда диҳад ва худааш дар тараддуди либоспӯшӣ шуд. Даре нагузашта, апачаи Робиа табақ дар даст гашта омад.

— Ҳа, Робиачон нарафтӣ-мӣ? —гуфт модарам ҳайрон шуда.

Духтари бамулоҳизае буд апачаи Робиа, ў гӯё гуноҳе содир карда бошад, худро ноҳинҷор ҳис мекард ва чӣ гуфтанашро надониста рост меистод.

—Чӣ шуд, Робиачон? —боз пурсид модарам.

—Гуфтанд, ки ош лозим нест, — оқибат ҷавоб дод ӯ.

—Чӣ, бедастархон равам будааст-мӣ?

—Не, — гуфт апачаи Робиа забон хоида ва маҷбур шуд, ки буду шуди гапро гӯяд: тарафи кудо калоншавандаҳо будаанд, агар касе зани «душмани халқ»-ро он ҷо бинад, вайҳоба гап мерасидааст.

—Эҳ, ман кӣ будани худама фаромӯш кардам, — гуфт модарам ва худро ором вонамуд карда, табақро аз дасти Робиа гирифт ба ӯ гуфт:

—Рав, бувата ҷеғ зада биё, ин оша ҳамроҳ мехӯрем.

Дере нагузашта апачаи Робиа ҳамроҳи модараш омад. Модарам зуд хӯриш тайёр кард: як пиёзро майда пора карду бо оби хунук шуст ва аз шишаи нимлитра ба болояш сирко рехт, баъд дастархон андохту табақи ошро кушода, дар мобайн гузошт.

—Баҳ, баҳ, чи палави бомаза пухтед, Хосиятхон, — гуфт бикелинам, — кайҳо боз ин хел палава нахӯрда будам. Ин насибаи мо будаасту шумо онро сарсон кардед. Садқаи ош шавад вай..., — дашном дод он ҳамсоямонро.

—Рост мегӯед, — гуфт модарам, — гиретон, ош намонад, табақа холӣ кунем.

Вале ман медидам, ки аз гулӯяш ош намегузашт. Вақте ки ба табақ даст дароз мекард, ангуштонаш ноаён меларзиданд. Баъд аз ин модарам ба ҳар хел маърака намерафтагӣ шуд.

Нӯҳуми январи соли 1944. Ҳама ҷо барфи сапсафед. Ҳаво чунон сард буд, ки туф кунӣ, ба замин наафтада ях мекард...

Пас аз пешин корҳои хонаро анҷом дода, мехостам ба хонаи Кароматино равам. Апачаи Робиа ба тўппиам нусха кашида доданро ваъда карда буд. Ба ҳамин ният ба кўча баромадам. Дар кўча касе наменамуд. Фақат аз мобайни роҳи калони пурбарф ду кас, яке пеш-пешу

дигаре аз қафо, меомаданд. Зан ё мард будани одами пеш-пеш омадаистода маълум набуд. Ба сару рӯяш рӯймоли хокистарранге ва ба бадану пойҳояш матоҳои кӯҳнаи ҳархела печонда буд. Латтаҳои нӯғҳояшон овезони пойҳояш ба роҳ рафтаниш ҳалал мерасониданд. Ӯ мисли он ки касе таъқиб мекарда бошад, қариб ки медавид. Каси аз ақиб омадаистода кӯшиш мекард, ки ба ӯ расида гирад, вале наметавонист. Ман ӯро шинохтам: аммаам Бипошшоҳон буд. Ӯ маро дидан замоно фарёд кард:

– Биё, дав, ман дадаата гирифта омадам.

Бо тамоми қувватам давидам, вале ба падарам наздик шудаму истода мондам. Наход ҳамин чулҳиндипӯш падари ман бошад?! – шубҳа кардам дар дилам. Ман борҳо рӯи чоғаҳ дароз мекашидаму омадани падарамро тасаввур мекардам. Ба мо хабар медиҳанд, ки падарам озод шудаасту фалон рӯзу фалон соат меояд. Ҳавлиро об зада мерӯбам, хонаро топа - тоза мекунам, кӯрпачаҳои нав меандозам. Ба пешгоҳи хона барои падарам болишти пар мегузорам. Баъд ману модараму хоҳарчаам либосҳои нав мепӯшем ба пешвози падарам ба аробахона меравем. Аробахона гуфта он солҳо истоҳи аробаю мошинро меномиданд, ки дар даромадгоҳи маркази ҷаҳр воқеъ буд. Падарамро низ дар либосе пеши назар меовардам, ки то ҳабс шуданиш мепӯшид. Костюми сиёҳ, куртаи гиребонаш тукмадори сафед, галстуки сурх ё сиёҳ, мӯйи ғуллияш ба тартиб ба боло шона зада. Агар зимистон бошад, дар тани падарам палтои гиребонаш пӯсти барра ва телпаки пӯстибаррагинро медидам. Андоми ӯро ба чунин ҳоле ки гадо аз вай сад бор беҳтар буд, ба ягон ғӯшаи хаёлам наоварда будам.

Падарам рӯяшро андаке кушод, то худро ба ман шиносонад. Сонӣ маро ба оғӯш кашид ва хунгос зада гирифт. Ҳанӯз падарам ба хона надаромада, модарам расида омад. Ба ӯ касе омадани падарамро хабар додааст. Модарам ба тағи падарам кӯрпача андохт. Худаш зуд берун баромада, деги мисро болои оташдон

гузошта, аз об пур карду ба зераш оташ гиронд. Баъд латтапораҳои ба тани падарам печондашударо кушода партофт. Палоси хонаро андаке қат карду кӯрпаи сандалиро боло бардошт ва тағораи калони чомашӯйиро наздик оварда монд. Сандуқро кушода, бухчаеро берун овард. Дар он бухча аз куртаи тағ сар карда, то чомаи ласи сиёҳ якқабатӣ барои падарам сару либос буд. Модарам бо ҳамроҳии аммаам падарамро оббозӣ доштанд. Бобоям сартарош овард ва ӯ мӯйи сари падарамро гирифта, ришашро тарошид. То чамъ шудани хешу табор ва ҳаққу ҳамсояхо падарам андаке ба худаш монанд шуд, вале ҳоло ҳам ӯро ба осонӣ шинохтан мумкин набуд. Пӯсти рӯйи як вақтҳо сафеду шаффофаш ба зарди қаҳваранг табдил ёфта, дар пешонӣ ва рухсораҳояш дасти пирӣ тӯр андохта, буд. Чашмонаш чуқур рафта, аз зери абрӯвони сермӯяш базӯр менамуданд.

Аммаам чӣ тавр овардани падарамро нақл кард, ӯ сеюм ё чоруми январ барои дидани падарам ба Зангиато рафта буд. Дар ҳабсхона ба аммаам гуфтаанд, ки падарам саҳт бемор аст. Бинобар ин, ӯро пеш аз мӯҳлат ҷавоб додаанд. ӯ дар беморхона аст. Аммаам дар беморхона падарамро дар як ҳоли табоҳ меёбад: на аз ҷояш хеста метавонистаасту на роҳ рафта. Аммаам либоси беморхонаро супурда, куртаю чомаи худашро ба падарам мепӯшонад, рӯймолашро ба сару гарданаш мепечонад ва пуштора карда, то наздиктарин чойхона, ки тақрибан дар масофаи 700-800 метр воқеъ будааст, мебарад. Дар он ҷо бо ёри чойхоначӣ, ки шахси раҳмдил, савобталаб ва пурдидае будааст, андак орд ва шир пайдо мекунад атола мепазад. Пас аз хӯрдани атола падарам бисту чор соат хоб меравад ва баъд бедор шуда, боз хӯрок талаб мекунад.

—Дар ин ҳол то хонаатон намерасад, —мегӯяд чойхоначӣ ба аммаам. Аммаам бо маслиҳати ӯ се рӯз падарамро парвариш мекунад. Рӯзи чорум ӯ аз хонааш

як кампали кӯҳна ва латтапораҳои бисёре меораду ба бадану дасту пойи падарам мепечонад. Хари кадом ҳамсояшро талабида, падарамро ба он мешинонад ва шогирдашро, ки бачаи тахминан 12—13-сола будааст, ба онҳо ҳамроҳ мекунад, то ки бурда ба поезд савор кунад.

Аммаам ҳоло ҳам, вақте ки он рӯзхоро ба хотир меоварад, ҳайрон шуда мегӯяд:

—Акоям, шояд ба пояшон срот истода наметавонистанд, ҳамин ки дар аробахона аз мошин фуруд омадем, ба роҳ даромаданд. Ҳар қадар, ки ба хона наздик мешуданд, ҳамон қадар қадамашон тезтар мешуд ва қарибиҳои ҳавли ба давидан даромаданд. Аз афти кор хаёли дидори зану фарзанд ба он кас қувват бахшида буд.

Хурсандии модарам ҳадду канор надошт. Ў ба назарам аз пештара дида ҷавонтару зеботар шуд. Ҳамеша табассум мекард, ба шӯхии ҳамсояҳо бо шӯҳӣ ҷавоб мегардонд. Ў тамоман тағйир ёфт.

Дар хонаамон тӯй буд. Холаам барои меҳмонҳо ош мелухт, модарам барои падарам мурғшӯрбо.

—Ба ин кас ҳоло хӯроки бақувват хӯрдан мумкин нест, — гуфт модарам, — канда шуданашон мумкин.

Ў дар сари ин гап шавҳари аммаамро ба хотир оварда овозашро паст кард, то ки аммаам нашунаваду аламаш тоза нагардад.

Соли 1937 пас аз ҳабс шудани падару амакам шавҳари аммаам, ки Қоришафеъ Мирхолов ном дошта, роҳбари идораи нақлиёти Истаравшан (Тоҷиктранс) шуда кор мекард, даҳ сол ҳукм гирифта буд. Ў як сол аз падарам пештар, соли 1943 мисли ӯ пеш аз мӯҳлат ба сабаби беморӣ ҷавоб шуда омад. Аммаам дар ноҳияи Басманда муаллима шуда кор мекард. Он сол ҳам зимистон саҳт омад, барфи бисёр борида роҳи байни ноҳияҳо ва шаҳро баста, робитаро қатъ карда буд. Дар байни хешу табор ягон марди бутун ёфт нашуд, ки рафта ба аммаам омадани шавҳарашро хабар диҳад.

Мардҳо ҳама дар фронт буданд. Ба аммаам ин хабар баъд аз як ҳафта расид. То омадани аммаам нигоҳубини шавҳари бемори ўро хешу табор ва ҳамсояҳо ба ўҳда гирифта буданд, зеро модари ў, яъне хушдомани аммаам низ бемори бистарӣ буд.

Шавҳари аммаам марди бузургҷусса ва фарбеҳ буда, шиками калон ва рӯи сергӯшт дошт. Пўсти рўяш сафед ва рухсораҳояш суп-сурх буданд. Ў бештар ба паҳлавони гўштингир монанд буд. Вақте ки ману модарам ўро дидани омадем, дар болои ҷогаҳ гўё, ки як қанор устухонро шинонда буданд. Пўсти рўяш дар поёни манаҳаш, чун пуфаки чанд бор дам дода, боз холӣ кардашуда, овезон буд. Дар назди ў дастархон андохта буданд, боляш хўроқҳои гуногун меистод. Ҳамсояҳо яке тухмбирён оварда буданду дигаре ширкаду, сеюмӣ торпукту чорумӣ кичирӣ. Ў ҳарисона гоҳ ба яке даст мезаду гоҳ ба дигаре. Мехўрду мехўрд, ҳеҷ сер намешуд. Ана, ҳамин пурхўрӣ, чунон ки воқифони ҳол мегуфтанд, аҷали ўро тезонид. Рўзе ки аммаам болу пар бароварда, ба дидани шавҳараш омад, аз дарвозаи ҳавлиаш ду тобутро паси ҳам берун оварданд: яке тобути шавҳарашу дигаре тобути хушдоманаш.

Модарам падарамро се моҳ нигоҳубин кард. Ў акнун ба тадриҷ ба худ омада, қувват пайдо мекард, вале бемориҳои дар ҳабсхона гирифта шудааш ҳанўз ўро тарк накарда буданд. Фишори хунаш баъзан баланд мешуд, узвҳои ҳозимааш хуб кор намекарданд, Падарам дар Истаравшан мондан нахост. Модараш пас аз як соли ҳабси падару амакам ба он алам тоб оварда натавониста, вафот карда буд. Тағоям боз ба Душанбе рафтанд. Падарамро низ Душанбе сўйи худ мекашид.

Дар Душанбе ба хонаи тағои хурдиам фуromaдем. Рўзи дигар баъд аз ноништа падарам ба назди рафиқаш Бобоҷон Ҳусейнҷонов, ки он вақт вазири саноати сабуки ҷумхурӣ буд, рафтан хост. Модарам чизе на гуфт, вале хавосаш парешон шуд. Баъд аз рафтани падарам ба зани тағоям гуфт:

—Ин мардак базӯр ба худашон омада истодаанд, илоҳо Хусейнҷонов нағз қабул кунад-дия. Агар Худо накарда, рӯи хуш надихад, зиқ шаванд, бемориашон авҷ мегирад.

—Ҳар гапа ба дилатон нагиред, — гуфт зани тағоям, — вай ҳам одам. Наход, ки баъд аз ин қадар сол рафиқаш пешаш ояду рӯи хуш надихад?!

Модарам фикр карда монд. Аз афти кор ба зани тағоям ҷӣ гуфтанахро намедонист. Баъд гуфт:

—Охир, вай вазир, ин кас ҳар чи ҳам бошад, аз ҳабс омадагӣ, кӣ медонад?...

—Хайр, вазир шудааст, шудааст-дия, имрӯз вазир, пагоҳ Худо медонад, ки мешавад! — бо қаҳр гуфт зани тағоям, — сонӣ ба пешонаи почоям «аз ҳабс омадагӣ» гуфта навишта мондаанд-мӣ?! Озод шуда, ки омаданд, об ба лаби ҷӯй баробар.

—Баробар не-дия, — гуфт модарам андешамандона, вале давом додани ин мавзӯро дигар лозим надонист ва нигоҳи саволомези зани тағоямро бечавоб монанд.

Модарам чанд маротиба ба кӯча баромада омад, вале аз падарам ҳамона дарак набуд. Ниҳоят, соатҳои сею ним дарвозаи ҳавлӣ кушода шуда, падарам намоён гардид. Ману модарам ба пешвозаш давидем. Ӯ хушҳол буд. Ман гумон кардам, ки модарам «ин қадар дер кардед, диламона гургҳо тала карданд» гуфта, изҳори зиқӣ мекунад, вале падарамро дидан замон як охи сабук кашиду чехрааш кушода шуда рафт.

—Ман дер кардам, хавотир шудӣ-мӣ, — гуфт падарам гунаҳкорона, —бо Бобоҷон гапамон кӯр пирифт. Ҳар чанд гуфтам, ки туро аз кор монондам, иҷозат деҳ равам, намонд. Ба ошхона рафта хӯрок хӯрдем.

Баъд падарам гапҳои аз забони Хусейнҷонов шунидаашро гуфта дод:

—Ман ба бегуноҳии шумо ягон зарра шубҳа надоштам, ҳоло ҳам надорам, — гуфт Бобоҷон. Дар идораҳои боло ҳамон солҳо, аз афти кор, як гурӯҳ душманони халқ нишаста буданд, кори худро карданд: бисёр кадрҳои хуб ҳайф шуданд.

Бобочон ба ман кор ёфта дод, мебахшӣ бо ту маслиҳат накарда, розигӣ додам, – гуфт падарам.

–Кадом кор аз дастатон меояд, шумо ина аз ман нағзтар мефаҳмед, –гуфт модарам, – ин ҷо ихтиёр ба дасти худи шумост.

–Ман ба кори идеологӣ ҳуқуқ надоштаам. Бобочон ба ман вазифаи муовини сардори ОРС-и корхонаи дӯзандагии рақами якумро пешниҳод кард. Гуфт, ки мо ба коркунони нағз эҳтиёҷ дорем, худат медонӣ, ки ҷанг рафта истодааст, ҳам фронта таъмин кардан, ҳам як навъ карда, мардума аз ҳалокат нигоҳ доштан лозим. Гуруснагӣ чизи саҳт аст, ту инро аз мо беҳтар медонӣ. Дар корхонаи дӯзандагӣ асосан занҳо кор мекунанд, падару писару шавҳаронашон дар ҷанг. Таъмини оила ба зиммаи онҳо. ОРС бояд онҳоро бо озуқа таъмин кунад, дар ин кор дастони ҳалолу пок лозим. Ҷанг ҳам ба қарибӣ тамом мешавад, «душманони ҳалқ»-у «писарони бою мулло» барин гапҳо ҳам нест мешудагист. Ҳоло фикру зикри роҳбаронамон ба ҷанг банд аст. Мана мебинӣ, ҳамин ки ҷанг тамом шуд, ҳатман ба сари ин хел масъалаҳо бармегарданд. Он гоҳ туро ҳам мувофиқи истеъдоду ақлу заковатат истифода мебарем.

Бобочон маро ба корхонаи дӯзандагӣ гирифта бурд ва бо директори корхона ва сардори ОРС Владимир Владимирович Холодний шинос кард.

–Рафиқатон ҳамин қадар одами хуб будаанду ин кас, – ба тарафи модарам ишора кард зани тағоям, – худашона хӯрданд.

–Ҳа, – гуфт падарам, – Бобочон ҷони одам, баақл, кордон. Одамгариашро намегӯед-мӣ: бегоҳ ҳамаамона ба хонааш таклиф кард.

–Тамоми рӯз вақташонро гирифтеду боз бегоҳ онҳоро ташвиш додан чӣ лозим! – гуфт модарам, – даст дароз карданд гуфта, оринчашонро надорем.

–Не, –гуфт падарам бо қатъият, – наравем намешавад. Бобочон ба занаш телефон карда хабар дод.

Бегоҳӣ мо ба хонаи амаки Ҳусейнҷонов рафтем. Хонаи онҳо дар хиёбони Ленин, дар рӯбарӯи Боғи истироҳат, дар ҳавлии ҳукумати воқеъ буд. Дар ин ҳавлӣ ҳар як оила дар хонаҳои алоҳида зиндагӣ мекард. Зани амаки Ҳусейнҷонов - келинояи Муборақхон, аз зурсандиаш намедонист, ки моро кучо шинонад.

У чавонзани зебо, ранги рӯяш сафеди ба гулобӣ моил буд, чашму абрувонаш сиёҳ ва мӯяш дорчиранг. Аз гуфти модарам амаки Ҳусейнҷонов ҳангоми дар Тошканд хонданаш ба ӯ ошиқ шуда, хонадор шуда будааст. Муборақхон ба тоҷикӣ ширин ҳарф мезад, вале баъзан калимаи «нақалгӣ»-ро ба гуфтор ҳамроҳ мекард.

Моро ба хонае дароварданд, ки дар чор атрофаш кӯрпача партофта, дар миёна дастархон андохта буданд. Рӯи дастархон аз анвои хӯрданӣ пур буд. Ман гумон карда будам, ки ҳоло меҳмонҳои бисёре меоянд, вале то охири меҳмондорӣ касе наомад. Маълум шуд, ки фақат мо ба меҳмонӣ хабар шуда будаем. Вақте ки соҳибони хона берун баромаданд, модарам ба падарам оҳистаяк гуфт:

—Хайрият омадем, барои мо ин қадар ташвиш кашидаанд, намеомадем айб мешуд.

Ман чунин меҳмондориро то он дам ягон бор надида, будам. Ду духтарчаи соҳибхона, ки калонӣ қариб ҳамсинни хоҳарчаам ва хурдӣ аз ӯ ду-се сол хурдтар буд, Азиза ва Назира ном доштанд. Ба чехраи сап-сафеду тару тоза, либоси зебою шиномашон ҳаваси кас меомад. Махсусан куртаи духтарчаи калонӣ дар хотирам нақш бастааст. Он аз матои катаки сурху сафед, гиребон, нӯги остин ва кисаҳояш аз матои якранги сафед дӯхта шуда буд. Мӯяшро дуто бофта, ба нӯгаш лентаи сафед баста буд.

Дар Истаравшан духтарҳо то шавҳар кардан мӯяшонро дуто намебофтанд. Ҳоло мӯи Азизаро дида суҳанони бикелини зани тағо Ислон ба хотирам омаду хандаам гирифт. Боре дугонаам Каромат сар шусту

апачаи Робиа мӯяшро дуто бофта монд. Бикелин апачаи Робиаро чанг карда гуфтанд:

— Барои чӣ ина бевачаҳо барин карда мондӣ?!

Модарам пай бурд, ки ман ба либоси духтарчаҳо зеҳн монда нигоҳ кардам ва ё магар ҳаваси худаш омад, ки баъди ба хона баргаштанамон гуфт:

— Куртаи Азиза маъкул шуд-а? Дадаат ба кор дароянд, ба ту ҳам ҳамин хел курта харида медиҳам.

Дар сари дастархон амаки Хусейнҷонов аз падарам пурсид, ки дар бораи ҷойи истиқоматашон чӣ фикр дорад. Падарам гуфт, ки аз пагоҳ сар карда хонаи иҷора мекобад. Ҳамин ки пайдо кард, рафта кучамонро меорад. Модарам, ки то ин дам ба гап ҳамроҳ нашуда хомӯш менишаст, бечуръатона гуфт:

— Ягонта ҳавлича мехаридем, нағз мешуд. Як дар хона дошта бошад ҳам, азони худамон бошад. Ба иҷора ҳавлии алоҳида ёфтан душвор, даруни як ҳавлии ҳамроҳи соҳибаш зиндагӣ кардан боз ҳам душвортар. «Гӯр чудо, гӯрхона чудо» гуфтаанд, шукр мо чор нафарем.

Падарам ҳайрон шуда ба модарам нигарист. Барои ҳавлии харидан пул аз кучо меёбем, — чунин маъноро ифода мекард нигоҳи падарам.

— Қолинамонро мефурушем, — гуфт модарам, — моли асил, нағз пул диҳанд даркор.

Мо ҳамагӣ ду қолин доштем. Яке зардалои бепат. Аз рӯзе, ки ман худро шинохтаам, ин қолин дар хонаамон густурда шуда буд. Танҳо солҳои охир бекора шуда монд. Дигаре қолини пати қирмизии бисёр хушобу ранг, ки паташ нарму маҳин ва пурҷило буд. Ман ягон бор надидам, ки ин қолинро модарам андохта ё ба девор овозон карда бошад. Модарам онро бисёр эҳтиёт мекард. Тобистон кушода шамол медоду ба дарунаш тамоку пошида, боз мепечонд ва болои сандуқ, ба зери таҳмони кӯрпаҳо мегузошт.

Ман чанд бор гуфта будам, ки биёед, ҳамин қолинро ба девор овозем, хонаамонро оро диҳем. Ҳар бор мегуфт, ки дадаат биёянд, ба хонаи дигар мекуҷем,

он вақт ё девор ба меовезем ва ё замин ба меандозем. Модарам дар хонаи бобоям худро чун дар хонаи худаш ҳис намекард.

Амаки Хусейнҷонов ҳам фикри модарамро писандид. – Хайр, агар пулатон нарасад, ягон илоҷ мекунем, – гуфт ӯ.

Модарам бо ҳамсоязанҳои тағоям зуд унс гирифт ва ба воситаи онҳо дар байни се-чор рӯз ҳавлии фурӯшӣ ҳам пайдо кард. Ин ҳавлӣ дар паси мактаби миёнаи №7-и ҳозира (он вақт мактаби миёнаи №3 буд), дар наздикии ҳавлии тағоям воқеъ буд. Тағоям он вақт дар маҳаллаи Сари осие, кӯчаи Озодии занон истиқомат дошт. Ҳавлӣ ду хонаи даруну берун ва як хоначаи алоҳидаи гилин дошт. Забини хонаҳо тахтафарш надошт, дар сақф ба ҷойи васса шохаҳои дарахт истифода шуда буданд, ки баргҳои хушки онҳо аз байни болорҳои тахтагини качу килеб овезон буданд. Болои девори андованашудаи поҳсагини ҳавлӣ бо хасу хошок пӯшонида шуда буд. Ман аз падарам сабаби онро пурсидам, зеро деворҳои ҳавлиҳои Истаравшан ин хел сархор надоштанд. Падарам гуфт, ки хоки ин ҷо мисли зағора аст, онро борон зуд шуста мебарад. Барон он ки борон ба девор нарасад, болои онро мепӯшонанд.

Модарам аз хурсандӣ ба куртааш намегунҷид:

–Ин қадар қимат не: – мегуфт ҳар замон, – ҳамагӣ даҳ ҳазор (бо пули кӯҳна). Қолинамонро бояд камаш ҳафт - ҳашт ҳазор гирад, мондагиашро ягон илоҷ мекунем. Вале ба ман хонаҳои он ҳавлӣ маъқул набуд. Дар Истаравшан ҳезумхонаи бобоям аз ин хонаҳо сад бор ободтар буд, аммо дар ин бобат ба модарам чизе нагуфтам. Модарам инро аз авзоам пай бурду гуфт:

–Ҳеҷ гап не, ба дарунаш даромада гирем, оҳишта-оҳишта обод мекунем.

Модарам бо соҳиби ҳавлӣ гуфтугӯ карду чанд рӯз мӯҳлат гирифт ва ману Азизаро дар хонаи тағоям монда бо падарам ба Истаравшан рафт. Аз он ҷо кӯчамонро рост ба ҳамин ҳавлӣ оварданд ва дар айвон ҷой карданд. Падару модарам аввал даруну беруни

хонаҳоро сафед, фаршашро андова ва тирезаҳояшро ранг карданд. Ҳар рӯзи истироҳат падарам ягон тарафи ҳавлиро лою гил мекард ва модарам ёри мерасонд. Падарам девори ҳавлиро андова кунад, модарам лой мекашонд. Рӯи ҳавлиро низ дукаса аз алаф тоза ва ҳамвор карданд. Шохи дарахтонро буриданд, акнун осмони ҳавлӣ васеъ шуда, нури офтоб ба рӯи он зиёдтар мерасид.

Чунон ки модарам гуфта буд, дар андак муддат ҳавлӣ тамоман ранги дигар гирифт. Шавқи ман ҳам ба тоза кардани ҳавлию хонаҳо то рафт меафзуд. Ба ман махсусан ҳавзи начандон калони пушти ҳавлиамон, ки дар замини мактаб воқеъ буду ба атрофи он дарахтони баланду калон соя меафканд, маъқул буд. Ҳавлиамон ба ғайр аз дарвозаи асосӣ ба тарафи мактаб дарича дошт. Тобистони гарм ҳангоми таътили бачаҳо мо дар болои суфаи пастакаке, ки посбони мактаб амаки Сӯфӣ сохта буд, шолчаю кӯрпача андохта менишастем ва аз ҳавои салқини он ҳаловат мебурдем. Солҳои шастум ин ҳавзро гӯр карданд ва посбонхонаеро, ки дар шафати он воқеъ буд, аз байн бардоштанд ва дарахтонро решакан карданд. Ҳоло ҳам фаҳмида наметавонам, ки ба чӣ сабаб ин хел карданд.

Ҳавлии мактабро чӯи серобе, ки аз паҳлӯи ҳамин ҳавз мегузашт, ба ду тақсим месохт. Як тарафи чӯи дарахтзор буда, тарафи дигараш, ки ба пушти девори мо мечаспид, замини холӣ буд. Падарам ҳар замон ба ин замин нигоҳ карда афсӯс мехӯрд, ки бекор хобидааст. Оқибат бо иҷозати директори мактаб Фахфур Ғафуров ном марди калонҷуссаи қадбаланд, ки роҳбари кордону муаллими донишманд, вале хеле саҳтгир мегуфтанд, ба он замин картошкаю чуворӣ коштанӣ шуд.

Падарам заминро побел ва хокашро нарм карда, чӯякҳо кашид. Ба ману модарам фармуд, ки картошкаро барои кишт тайёр кунем. Як картошкаро чанд пора мекардем, дар ҳар пора чашмаке нигоҳ дошта мешуд. Ҳар пораро дар масофаи ду вачаб аз ҳамдигар дуртар,

дар ду тарафи чӯяк чуқурча кофта, шинодем. Падарам дар чор тарафи замин чуворӣ кошт. Тирамоҳ картошкаю чуворӣ ҳосили фаровон дод, ки қариб тамоми зимистон ба рӯзгорамон расид.

Модарам дони чуворино хушк карда, ба деги тафсон андохта мезирбонид. Ҳангоми қариб бирён шудани он ба болояш хокистар мепошид. Донаҳои он часар - чусур садо бароварда, мекафиданд ва дар як лаҳза даруни дег ба пахтазори сап-сафед табдил меёфт. Модарам кисаҳои бачаҳои ҳамсояҳоямонро низ аз чуворибирён пур мекард.

Падарам шабу рӯз заҳмат мекашид, лаҳзае вақти холиаш набуд, рӯзона ба кори идора машғул мешуду бегоҳӣ ва рӯзи истироҳат ба корҳои рӯзгор банд буд. Бо вучуди меҳнати зӯр баданаш об гирифта, ба рӯяш сурхӣ дамид, чашмонаш нур пайдо карда, дар чеҳрааш осори як навъ қаноатмандӣ аз зиндагӣ паид омад. Хусусан баъд аз таваллуди хоҳарчаам Маҳбуба тамоман хушҳол шуда рафт. Дасташ, ки холӣ шуд, бо хоҳарчаам машғул мешуд ва ба модарам ёрӣ мерасонд. Ҳамин ки Маҳбуба роҳравак шуду ба гап даромад, ба ӯ шеър ёд меод, худаш суруд мехонду ӯро ба рақс мебаровард.

Боз як орзуи падарам ҷомаи амал пӯшид. Ӯ бисёр мехост, ки духтари амакам Розия ҳамроҳи мо зиндагӣ кунад. Боре дар сари дастархон падарам аз ин хусус гап кушод. Гуфт, ки Бипошшо ҳанӯз ҷавон, ӯ бояд шавҳар кунад. Аз тарафи дигар, ман, ки баргаштам, бояд ба фарзанди бародарам падарӣ кунам.

Модарам розӣ шуд. Маслиҳат карданд, ки падарам телеграмма медиҳад ё мактуб менависад, то ин ки аммаам Бипошшоҳон апаи Розияамро гирифта ояд ва бо ҳамин баҳона се - чор рӯз меҳмони мо шавад. Аммаам омад ва апаи Розияамро дар хонаи мо монда, баъди як ҳафта ба Истаравшан баргашт.

Баъди шавҳар кардани зани амакам духтари калонии ӯ Ойтӯтахон ба тақдираш тан дода, дар Зосуни Фалғар ҳамроҳи модараш зиндагӣ кардан гирифт, вале духтари хурдии ӯ Розия аз рӯзи аввали дар хонаи онҳо

пайдо шудани марди бегона сабру қарор гум кард. Он мард аз дар дарояд, ин аз тиреза мегурехт. Шабҳо ба хонашон намеомад, дар хонаи ҳамсояҳо ва хешу табор мехобид. Ин хабар ба гӯши бибиам расид. Ӯ аммаам Бипошшохохро фиристод, ки аз аҳволи бачаҳо хабар гирифта ояд.

Ҳамин ки аммаам ба Зосун меравад, апаи Розиям домани ӯро маҳкам медорад ва мегӯяд, ки ӯ ин ҷо дигар як дақиқа ҳам намеистад, ба назди бибиам меравад. Аммаам ӯро ба Истаравшан гирифта овард. Даре нагузашта, ӯ аз бибиам ҳам маҳрум шуд, вале ба хонашон баргаштан нахост ва ҳамроҳи аммаам монд.

Апаи Розиям табиатан шӯх ва хушқол буд, вале баъзан андешаманд менамуд ва дар ин лаҳзаҳо дар қаъри чашмони сиёҳаш як хузни рикқатоваре падидор мегардид. Ӯ падарашро зуд-зуд ба хотир меовард, вале номи модарашро шунидан намехост. Дили ман ба ӯ бисёр месӯхт. Модарат зинда бошаду аз ӯ ҷудо бошӣ. Ман инро ҳеҷ тасаввур карда наметавонистам. Баъзан маро тағои Ақобирхонам ба Бекобод гирифта мебард. Дар хонаи онҳо аз се рӯз зиёд истода наметавонистам ва модарамро ёд мекардам. Аз зани тағоям пинҳонӣ ба пушти хона гузашта гиря мекардам.

Боре байни ман ва апаи Розиям дар ҳамин мавзӯ сӯҳбате ба вуқӯъ пайваст. Апаам гуфт:

—Дар аввалҳо модарамро бисёр ёд мекардам. Чашмам ба роҳаш чор буд. Гумон мекардам, ки рӯзе меояду мегӯяд, ки ман он мардакро пеш кардам, биё, ба хона равем. Ҳар сеямон —ману тую Ойтӯта, зиндагӣ мекунем ва падаратро интизор мешавем, вале ин тавр накард. Дуруст аст, ки чанд бор одам фиристод. Баъзан майли рафтан ҳам мекардам, вале ҳамин ки он мардакро ҷомаи беқасаби падарам дар тан пеши назар меовардам, нафратам меафзуд ва аз раъям мегаштам. Ҳоло ҳам чашми дидан надорам. Охир, ман ба модарам гуфта будам, ки ё маро гӯяд ё шавҳарашро.

Пас аз ба хонаи мо омадани апаи Розиям зани амакам падарамро дидани омад. Аз мактаб омадам, ки дар айвон се-чор кас нишастаанд:

— Янгапошшоат ва апаи Ойтӯтаат омаданд; ҳозиракак, — гуфт модарам, пичиррос зада, — аввал рафта бин, баъд либосатро мекашӣ.

— Янгапошшоам? — ҳайрон шуда пурсидам аз модарам.

ӯ баъди ҳабси амакам ва ба деҳаи Зосуни ноҳияи Айнӣ кӯчида рафтаниш ягон бор ба хонаи мо наомада буд.

— Ҳа, янгапошшоат, модари апаи Розияят, — тақрор кард модарам.

Ман рост ба тарафи айвон рафтам. Ба ғайр аз янгапошшоаму апаи Ойтӯтаам боз ду-се нафар аз хешовандони фалғариямон ҳамроҳ омада буданд. Занҳо маро ба тоғӯш гирифта бусиданд. Мардҳо пурсупос карданд.

Ман зеҳн монда ба зани амакам нигаристам. Вай «янгапошшо»-и ман медонистагӣ набуд: тамоман дигар шудааст. Зани амакам андоми латифу нозук ва қаду қомати зебо дошт. Ман ўро намедонам ба чӣ сабаб ҳамеша дар либоси зимистонӣ пеши назар меовардам. ӯ палтои пашмини хокистарранг мепӯшид, ба сараш рӯймоли шоли сафед ва аз таги рӯймоли шол дурраи фаранги сиёхро қашқарча карда мебаст (*аз афти кор, чунин тарзи бастанӣ рӯймол дар Қошғари Хитой маъмул будааст ва аз он ҷо ба тарафҳои мо паҳн шудааст: рӯймоли фаранг ё шоҳиро аз ду кунҷаш қат карда, дар байни он як варақи дафтарро дуқат карда мегузоштанду дар ҳамин ҳолат ба сар мебастанд, ки пешонабанди бухороиҳоро ба хотир меовард*).

Янгапошшоам медонист, ки ранги сиёҳу сафед ба рӯи сафеду чашму абрӯвони сиёҳаш мезебад. Дар пойи ӯ ҳамеша калӯшу маҳсии нав буд ва ӯ мисли модарам бефаранҷӣ мегашт.

Ҳоло дар тан камзӯли баҳмали сабзи рангпарида дошт. Остинҳои куртаи гулдорааш аз остини камзӯлаш

баромада меистод. Ранги рӯяш шаҳси аз бистари беморӣ нав хестаро мемонд.

—Аз рӯи кор бемор аст, — дилам сӯхт ба ӯ.

—Апаат кани? — пурсид аз ман ӯ ва гунаҳкорона табассум кард.

Ман ба модарам нигоҳ кардам. Охир, ӯ як соат аз ман пештар омада буд? Кучо рафта бошад?

—Ҳозир меояд, — гуфт модарам ва маро фармуд, ки зуд либосамро иваз намояму чой дам кунам.

Ман даромада дидам, ки апаи Розияам рӯяшро бо дастонаш пӯшида дар кунҷи хона нишастааст.

—Ҳа, — гуфтам, — чӣ шуд?

Аз ӯ садое набаромад. Ҳамин дам модарам ба хона даромад.

—Хез, духтарам, аз қоят, — гуфт ӯ дастони Розияро аз рӯяш гирифта.

—Э, тамоми баданаш меларзад-е!

—Худата ба даст гир, қони келиноя, — модарам сари апаи Розияро ба синааш пахш кард ва ба ман фармуд, ки як пиёла оби хунук орам. Обро нӯшонда гуфт:

—Баромада ояата бин. Аз ҳамин қадар роҳи дур туро дидани омадааст. Бин ғами ҷудой вайро ба чӣ ҳол андохтааст. Аслашро гӯям, гуноҳи вай ҳам не. Хости Худо ҳамин будааст. Агар падарат ҳабс намешуданд ва хабари марги он кас овоза намешуд, магар ӯ шавҳар мекард?! Чӣ тавр онҳо зану шавҳари меҳрубон буданд. Барои ояат аз шавҳари чашм кушода дидагиаш ҷудо шудан кори осон набуд. Шояд ба ҷудой тоқат карда натавонист.

Модарам чашмонашро ба як нуқтаи номаълуме дӯхт ва андешамандона илова кард:

—Мардҳо зани танҳои зеборо бинанд, ба ҳолаш намемонанд. ӯро ҳам шояд маҷбур карда бошанд.

Ин суханони модарам муносибати маро ба янғапошшоам тағйир доданд. Ман ҳам то ин дам мисли апаи Розияам ӯро зани бевафо ва модари сангдил гумон мекардам. Пас гумонам хато будааст! Вале ба

апаи Розияам, аз афти кор, ин суханон он қадар таъсир накарданд. Ӯ бо лабханди тамасхуромез гуфт:

– Маҷбур шуда будаанд?! Ин хел бошад, шумо шавҳар накардед-ку!

Модарам гӯё ин суханони апаамро нашунида бошад, худро ба нодонӣ зад ва аз дасти апаам гирифтун берун баровардани шуд.

– Рафтем, ояата хавотир нақун. –

– Ин қадар сол хавотир нашуданд-ку, – овози апаам дарду алаамро ифода кард.

Модарам чӣ гуфтанаширо надониста як лаҳза хомӯш монд ва баъд бо қатъият гуфт:

– Тамоми ин солҳо хавотир буд, вале илоҷе надошт.

Апаи Розияам бо сари ҳам берун баромад. Ман ҳам аз паси онҳо баромадам.

Янгапошшоам апаамро дидан замон аз кати айвон фуромада, ба пешвозаш давид, ӯ духтарашро ба оғӯш гирифта гиря кард, вале апаи Розияам ҳамона қарахт буд ва аз худ ятон ҳаракате зоҳир накард. Танҳо баъди апаашро дидан гирифта, худро ба оғӯши ӯ андохт. Апаю хоҳар дуру дароз аз ҳамдигар ҷудо нашуданд. Дар чашмони нишастагон ашк ҳалқа зад.

Меҳмонҳо дар хонаи мо ду-се рӯз истоданд. Аз рӯи мушоҳидаҳои ман дар байни модару духтар ягон сӯҳбати самимие ба амал наомад ва апаи Розияам аз модараш худро дур мегирифт. Пагоҳии барвақт ба мактаб мерафту бевақт бармегашт. Дар хона ба ин ва ё он қор даст зада, худро машғул месохт. Рӯзи рафтани меҳмонон онҳо оромона хайру хуш карданд.

Фақат баъдтар пас аз соҳиби хонаю дар ва фарзанд шудан муносибати апаи Розияам бо модараш барқарор гардид. Модараш ҳар сари чанд вақт ба хонаи ӯ меомадагӣ шуд.

Апаи Розияам ба хоҳару бародарони ӯгайш меҳрубон буд. Онҳоро хуш қабул мекард. Маънидеҳу маслиҳатгарашон буд. Онҳо ҳам ба ӯ меҳр доштанд, вале намедонам ӯ «гуноҳи» модарашро бахшид ё не?

Риштаҳои гусастаи меҳри модару фарзанд пайванд шуданд ё не?

Апаи Розияам хабари марги модарашро шунида, ба Зосун рафт. Баъди дафн карда омадан ман ба хонаи ӯ дилпурсӣ рафтам. Ӯ мисли ҳар вақта маро дида хушҳол шуд.

—Дилатон ганда нашавад, — гуфтам чунон ки дар ин мавридҳо мегӯянд, — бечора янгапошшоам бисёр дард кашидаанд.

—Бандагӣ - дия, — гуфт ӯ дар ҷавоб ва якбора хунгос зада гирист.

—Ҳар чӣ бошад, модар-дия! — аз дил гузаронидам, вале ғайри чашмдошт апаам номи падарашро гирифта ба нола даромад:

—Дадаҷонам, дадаҷони рӯзнодидаам. Кошки як бор аз дарам даромада меомадед, дадаҷонам. Амакҷонам ҳам падариро ба ӯҳда гирифтанду ба сомон нарасонида, бармаҳал рафтанд, вой амакҷонам.

Он рӯз ҳардуямон ба ёди падаронамон дуру дароз ашк рехтем.

Падарамро як чиз азоб меод: тамғаи «душмани халқ» аз дӯши ӯ бардошта нашуда буд. Ӯ ханӯз бовар дошт, ки ин ҷо хатое рафтааст ва гумон дошт, ки метавонад ба идораҳои дахлдор рафта, бегуноҳии худро исбот кунад.

Падарам ҳангоми дар ҳабсхона буданаш борҳо ба ким-кучоҳо ариза навишта будааст. Яке аз гуноҳро, ки аз рӯи мактуби кадом дӯсташ ба сари ӯ бор карда будаанд, ҳамин будааст, ки ӯ гӯё дар Истаравшан замини зиёд дорад. Падарам ба модарам мактуб навишта, хоҳиш карда буд, ки ба назди раиси гузари Лаби ҷӯ, ки ҳавличаи хурдакаи падарам он ҷо воқеъ буд, равад. Ӯ вазъи оилаи моро хуб медонад. Бинобар ин, гувоҳнома диҳад, ки ба ғайр аз ҳамин ҳавлича падарам чизе надорад. Модарам зуд аз пайи иҷрои ин супориш шуд ва аз назди раиси гузар ноумед баргашт.

Раис гуфтааст, ки «то бача гиря накунад, модараш шир намедихад». Модарам ҳайрон шуда пурсидааст, ки ин мақол ба гувоҳнома чӣ алоқа дорад? Ӯ гуфтааст, ки алоқаи бевосита. Агар аз боло чунин гувоҳномаро талаб кунанд, ӯ ҳатман мефиристад.

Падарам баъди ба Душанбе омадан ба Вазорати бехатарӣ ва Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон борҳо мактуб навишта, хоҳиш намуд, ки кори ӯро аз нав тафтиш кунанд. Нусхаи аризаи ӯ аз 23 августи соли 1944 ва 13 январи соли 1947 дар дасти ман аст. Мана тарҷумаи матни яке аз онҳо:

**Ба Раиси Президиуми Шӯрои Олии Ҷумҳурияти
Тоҷикистон рафиқ**

Ш о г а д о е в Мунаввар

аз номи муовини сардори ОРС-и корхонаи
дӯзандагии № 1

Отахон М ӯ с о х ӯ ч а е в

Ариза

Дар соли 1901 дар оилаи деҳқони камбағал таваллуд ёфтаам ва то соли 1919 дар таъминоти падарам будам. Соли 1919 ба сафи ВЛКСМ дохил шудам, соли 1923 ба узвияти ҲК(б) қабул гардидам. Дар вазифаҳои зерин кор кардам: котиби комсомоли ҳавзаи Истаравшан, мудирӣ шӯъбаи тарғиботу ташвиқоти комитети ҳавза, мудирӣ маорифи вилояти Фарм, мудирӣ маорифи вилояти Сталинобод, муовини сиёсии сардори МТС-и ноҳияи Октябр (вилояти Қўрғонтеппа), солҳои 1936–37 инструктори шӯъбаи кишоварзии КМ ҲК Тоҷикистон.

Соли 1937 бо тўхмат ва нишондодҳои бардурӯф маро аз сафи ҳизб хориҷ намуданд, ҳамон сол дар асоси қарори Тройкаи (Сегонаи –Х. О.) НКВД, №39 маро ба фаъолияти аксулинқилобӣ гунаҳкор карда, ба

муддати даҳ сол ҳабс карданд ва ба лагери меҳнати фиристоданд. Соли 1944 аз ҳабс ба сабаби беморӣ ва инчунин барои кори хубам пеш аз мӯҳлат ҷавоб шуда омадам ва ҳоло дар яке аз идораҳои хоҷагӣ вазифаи роҳбариро бар ўҳда дорам, вале ин маро қонен намекунонад. Ман бо доғи сиёҳ ва мӯҳри бадномӣ дар дилу вичдонам зиндагӣ карда наметавонам. Ин доғи сиёҳ ва ин бадномӣ маро маҷбур мекунад, ки дар байни мардум худро бегона ҳис кунам ва аз шодии узви комилхуқуқи оилаи сотсиалистӣ будан маҳрум гардам. Меҳоҳам бо одамони поквичдон, муборизони роҳи хушбахтию ободии Ватанамон дар як саф бошам. Бинобар ин, шуморо илтиҷо мекунам, ки ба хоҳири муборизаҳои ман дар роҳи барқарору мустақкам намудани ҳаёти нав, барои ҳақиқат ва шарафи ҳизби азизи мо кори маро аз нав тафтиш карда, ин доғи нангинро бардоред ва ба ман имконият диҳед, ки худро чун шаҳрванди комилхуқуқи Иттиҳоди Шӯравӣ озод ҳис кунам.

Ба ман ҳукми Тройкаи (Сегонаи) НКВД (Кумиссариати Халқии Корҳои Дохилӣ)-ро надода буданд. Фақат ҳабс карданду ба лагер фиристоданд. Бинобар ин, аз шумо хоҳиш мекунам, ки ҳангоми тафтиши кори ман қарори Тройкаи НКВД-ро аз Прокуратураи ҷумҳурӣ талаб карда гиред.

13 январи соли 1947.

Ин аризаҳои падарам беҷавоб монданд. Вале солҳои 1948 – 49 як дарди падарам сад дард шуд.

Рӯзе аз мактаб омадам, ки дар рӯи хона либосҳои падарам тити парешону модарам гирён-гирён онҳоро ба ҷомадон ҷо карда истодааст.

— Чӣ шуд? — пурсидам ҳайрон шуда, — дадаам ба ягон ҷой мераванд-мӣ?

— Ҳа, — гуфт модарам, — мумкин ба Истаравшан раванд.

—Чаро шумо гиря мекунед? Ё ба аммаам ягон гап шуд-мӣ? —саволборон кардам модарамро.

—Не, —гуфт модарам, —аммаат тинч, ҳеч гап нашудааст.

—Пас чаро гиря мекунед?

Модарам чӣ гуфтанахро намедонист.

—Ростахро гӯед, ояҷон, —илтиҷо кардам, —охир, ман хурд нестам-ку.

Модарам дигар илоҷ надошт.

—Ким-чи хел қарор баромадааст, ки соли 1937-ум ҳабс шудагихоро боз гашта ҳабс кунанд, — гуфт модарам. — Имрӯз дадаат хабар оварданд, ки амаки Мустафоқулатро боз гашта ба Сибир бадарға кардаанд.

Ҷ рафиқи падарам иштирокчии Инқилоби Бухоро, ҳоло ветерани ҷангу меҳнат, нафақахӯри шахси Мустафоқул Нурмуҳаммадовро дар назар дошт, ки соли 1937 ҳабс шуда, соли 1946 баъди тамом шудани мӯҳлати чазо ба Душанбе баргашта буд.

Дадаат гуфтанд, ки шаб-мӣ, нисфи шаб-мӣ, он касро ҳам бурданашон мумкин, бинобар ин, фармуданд, ки либосҳояшона тайёр карда монам.

Ҷамин вақт падарам ҳам даромада омад, қоғазпече дар даст дошт. Ӯ худро ба нодонӣ зада аз ман пурсид:

—Хуш, духтарам, имруз дар мактабатон чӣ гапҳои тоза?

Ман чизе нагуфтам. Модарам ба ӯ фаҳмонд, ки ман ҳамаашро медонам. Падарам қоғазпечро ба модарам дароз карда гуфт:

—Ду чуфт чуроби пашмин харидам. Мегӯянд, ки ин дафъа ҳамаро ба Сибир мефиристанд. Ва баъд барои тасаллои дили мо илова кард:

—Кӣ медонад мумкин маро набаранд. Ин ҳамту, аз рӯйи эҳтиёт.

Аз ҷамин рӯз сар карда оромия осудагии оилаи мо тамоман барбод рафт. Ҷамин ки дарвоза тараққӣ кард, махсусан шабона, ҳамаамон аз ҷой мехестем. Падарам саросема либос мепӯшид ва ҷомадонашро, ки дар таги кати хобаш тайёр карда монда буд, берун мекашид.

Ман баъзан аҳволи падарамро фаромӯш мекардам, вале баъзан вақти дарс ӯ ба хотирам меомад. Ба ӯшам садои ак-аки сағҳо мерасид ва гумон мекардам, ки одамони силоҳдор падарамро ҳозир гирифта бурда истодаанд. Тамом шудани дарсро бо беқарорӣ интизорӣ мекашидаму ҳангоми танаффус ягон чизро баҳона карда, ба сӯи ҳавлиаамон мешитофтам ва аз он ҷо андак хотирҷамъ шуда бармегаштам.

Падарам тамоман камгап шуда буд ва ба андак чиз асабӣ мешуд. Модарам кӯшиш мекард, ки дарди падарамро сабук ва фикрҳои ғамангезро аз сараш дур кунад, вале бенатиҷа. Бемориҳои дар ҳабсхона гирифтаи падарам аз нав хурӯҷ карданд. Фишори хунаш баланд ва узвҳои ҳозимааш хуб кор намекардагӣ шуданд.

Хушбахтона, падарам аз бало эмин монд. Ҷӯро дубора нагирифтанд, вале дигар ба ҳолати пештарааш баргашта натавонист. Ӯ зуд-зуд бемор мешуд ва бо ҳамин дарду аламҳо 24-уми майи соли 1952 аз дунё гузашт.

Мо аз падар чор нафар мондем: ман – донишҷӯии курси чоруми донишгоҳ, Азиза – толибаи синфи ҳаштум, Маҳбубаи шашсола ва Матлубаи сесола. Боз бори вазнини зиндагӣ ба дӯши модарам афтод. Ӯ намепӯшиду моро мепӯшонд, намехӯрду моро мехӯронд. Ба ҳар чори мо имконият дод, ки соҳиби маълумоти олии шавам. Шаби тӯии арӯсии ҳар кадомамон афсӯс мехӯрд, ки падарамон ин рӯзи некро надид ва пинҳонӣ оби чашм мерехт. Ҳангоми дар ҳалқаи фарзандону наберагон нишастанаш падарамро ба ёд меоварду хислатҳои неки ӯро ба мо талқин мекард.

Баъд аз панҷ соли вафоти падарам Коллегиаи Суди Олии РСС Тоҷикистон оид ба корҳои ҷиноӣ аз 8-уми июли соли 1957 падарамро бегуноҳ дониста, қарори Тройкаи НКВД-ро аз 10-уми декабри соли 1937 аз эътибор соқит кард. Модарам аз Кумитаи Марказӣ ҷунин мактуб гирифт:

«Ба граждaнка Отахонова Хосият.

Комиссияи хизбии назди КМ ҲК Тоҷикистон хабар медиҳад, ки шавҳари шумо Отаҳон Мӯсохӯчаев бо қарори Бюрои КМ ҲК Тоҷикистон аз 21 ноябри соли 1957 аз ҷиҳати партиявӣ сафед карда шуд.

26 ноябри соли 1957»

Модарам ин номаро ба даст гирифта, гиря кард. Гуфт, ки падарат ин рӯзро чандин сол интизор буд. Ӯ медонист, ки як рӯз бегуноҳ буданаш исбот мешавад. Ҳайфо, ки номурод аз ин ҷаҳон рафт.

Он рӯз модарам аз ман илтимос кард, ки марсияи дар вафоти падарам навиштаамро бори дигар барояш хонам. Дили худам ҳам пур буд. Намедонистам чӣ навъ холи кунам. Чашмони меҳрубон ва азияткашидаи падарам пеши назарам омаданд. Падарам ба мо аз солҳои маҳбусӣ ва азобҳои он чизе нақл намекард ва касе дар ин бора даҳон кушояд, риштаи суҳанро ба тарафи дигар мекашид. Танҳо як бор тасодуфан сӯхбати ӯро бо модарам дар ин хусус шунида будам.

Шаби тобистон буд. Ман дар хона дарс тайёр мекардам. Азиза ҳам дар назди ман нишаста китоб мехонд. Падару модарам дар рӯи ҳавли болои кати ҷӯбин, ки як тарафашро ба тирезаи хона ҷафс карда монда буданд, гуфтугӯ доштанд.

—Маро ба девор рост монданд, — мегуфт падарам, — намедонам чанд рӯз гузашт: ҳисоби рӯзу шабро гум кардам. Пойҳоям чунон варам карданд, ки мӯзаам кафида рафт. Баъд аз ҳуш рафтаам. Дар ҳамин ҳол ба «гуноҳам» иқро шуда, имзо гузоштам.

—Биёед, он рӯзҳоро ба хотир наоред, — гуфт модарам, — барои мо зинда омаданатон давлати калон. Понздаҳи моҳ торик бошад, понздаҳаш равшан. Шукр кардани мо даркор.

—Ҳа, — гуфт падарам, — ман боз ҳам батолеъ будаам, ки чашмам ба чашми шумоён расид. Ҳазор-ҳазор кас мурда рафт...

Наход, ки дар ҳабсхонаҳои мо ба инсон чунин азобро раво бинанд? Ман инро ҳеҷ тасаввур карда наметавонистам. Наход ҳамаи ин рост бошад? Падарам дурӯғ намегӯяд-ку, меандешидам худ ба худ. Он шаб як ҳисси мағшуше вучудамро фаро гирифта, хобро аз чашмонам рабуд.

Аз чевони китоб дафтари шеърхоямро гирифтам, вале марсияро хондан намехостам, зеро модарам онро борҳо шунида буд. Бори аввал онро рӯзи ҳафти вафоти падарам дар байни занҳои бисёре хонда будам.

Аз қабати дафтарам варақеро берун овардам. Дар он шеъре сабт шуда буд, ки баъди хатми донишгоҳ, рӯзҳои дар чустучӯйи кор саргардон буданам, яъне соли 1953, баъди яку ним соли фавти падарам навишта будам. Модарам аз он хабар надошт. Шеър ҳолати онвақтаи маро ифода мекард:

Падарҷон, гӯш кун, дилам пур зи дард,

Бубин чехраам аз ғамат ғашта зард.

Чавонам, валекин ба солам чавон,

Ғамамро зи чини қабинам бихон.

Чакад хун ҳар шаб зи чашмони ман,

Рабудӣ ту шодику дармони ман.

Магар баҳри ин зод модар маро,

Ки созад гирифтори шӯру бало?

Магар ту талаб карда будӣ ҳамин,

Ки созӣ ба ҷойи худат ҷонишин?

Чаро аз ту пештар нарафтам падар,

Чаро бармаҳал бинмудӣ ин сафар?

Маро кош мебурдӣ ҳамроҳи худ,

Ҳамекардӣ ҳамрозу ҳамгоҳи худ.

Намолад кунун ин сарамро касе,

Напурсад чашми тарамро касе.

Нахоҳад шунидан касе рози ман,

Нагунҷад ба дилҳо кунун нози ман.

Аниси дили дарднокам кучо,

Бирафтӣ ба рӯям накарда ниго.

Аё маслиҳатгар, насиҳатгарам,

Ба рухсораам рангу тоҷи сарам.

Дилам ҳамчунон хоҳад ин ки кунад,
Туро огаҳ аз ҳолу пурсад мадад.
Аё номуроду ғарибам, падар!
Ба дарду аламҳо қарибам, падар!
Аё такагоҳам, кучой, биё!
Намонда дигар сабру тоқат маро.
Чаро ин суханҳои ман бечавоб,
Магар масти ғам ман ва ё масти хоб?

Модарам хомӯшона гӯш мекард, оби чашмонаш мерехту мерехт, ёрои пок кардан надошт. Ҳамин ки хонда тамом кардам, ӯ зор-зор гирифт. Дарди дилашро меғуфту гирия мекард.

Баъди оши соли падарам модарам ягон бор дар ҳавлиамон овоз наандохта буд. Фақат дар маърақаҳои мотами хешу табор ва ё ҳамгузару ҳамшаҳриҳоямон овоз андохта, аз таҳти дил гирия мекард, ба ҳадде саҳт мегирифт, ки сараш ба дард мебаромад.

Боре ба хонаамон ҳамсоиямон холаи Меҳринисо омад. Модарам ӯро ба болои кӯрпача шинонда гуфт, ки ду рӯз боз дарди сараш наместонад.

—Шуморо кӣ гуфт, ки дирӯз ин қадар оби чашм резед, — гуфт ӯ ба рӯзи сеи як ҳамгузариамон рафтанишонро дар назар дошта, — охир, дар майнаатон об намонд, албатта, дард мекунад-дия, сар аз пӯлод неку.

—Ҳар кас ба азо дарояд, ба ёди қарибонаш мегирияд, — гуфт модарам. —Ман ҳам дарди дили худама гуфта гиристам-дия!

—Ман ягон каса надидаам, ки ба мурдаи шӯяш ин қадар сӯхта бошад, хуб почоя нағз мегидед-дия, — гуфт ӯ модарамро ором карданӣ шуда ва баъд насиҳатомез илова кард: —Шукр кунед, ки дар ҳамон мусофириҳо хоку туроб шуда нарафтанд ва боз се-чор сол умрашон будааст. Худо фармуд дар назди шумо фарзандонашон ҷон ба ҳақ супурданд. Бо иззату эҳтиром ва бо обрӯи тамом ба оромгоҳи мӯъминон

гусел кардед. Акнун шукри бачаҳоятона кунед, ҳоло шумо ба инҳо даркор, худатона ҳам эҳтиёт кунед.

Ҳамин хел «хати сафед» алами модарамро гашта тоза кард ва ӯ паст-паст, то ки ҳамсояҳоро безобита накунад, ба овозандозӣ даромад:

—Воҳ хонумонам (*дар Истаравшан шавҳарро чунин ном бурда гиря мекунанд*), хонумони ба ҳасрату армонам, хонумонам. Хонумони рӯз дида, рӯшноӣ надидагим, хонумонам. Хонумони дастархони мурод наандохтагим, хонумонам. Хонумони мана ҳавлипою ятимпой карда рафтагим, хонумонам. Хонумони ба кулфатҳои дунё адо шудагим, хонумонам. Кошки зинда мебудеду ин рӯзро мекунед, хонумонам. Акнун ман ин хати сафеда ба сарам мезанам-мӣ, хонумонам.

ӯ қариб буд, ки қоғазҳои дасташро пора кунад. Ман гирякунон дастонашро нигоҳ доштам ва қоғазҳоро гирифта гуфтам:

—Магар азобҳои маро фаромӯш кардед, ояҷон. Ин қоғазҳо ба ману хоҳаронам лозим, онҳо ба мо номи неки падарамонро баргардонданд.

—Вай рӯзи фаромӯш мешудагӣ буд-мӣ, — гуфт модарам оби гулӯяшро фурӯ бурда, — ту қариб маъюб шуда монда будӣ, бачаякам.

Модарам оби чашмонашро пок карда, бадард оҳ кашид. Як лаҳза сукут карду баъд, рӯзҳои тоқатфарсои ба сари ман омадаро пеши назараш оварда гуфт:

—Ман дигар ношукрӣ карда гиря намекунам, шукри ту ва хоҳаронат!

Гуё тарсид, ки мабодо боз агон нохушии ба сари мо ояд.

Модарам аз саргузашти пурмоҷарои он давраинаи ман танҳо як ҳодисаро медонист.

Моҳи феврали соли 1952 мо чор нафар дугонаҳо, ки дар як курс таҳсил мекардем, барои дохил шудан ба сафи ҳизб ариза додем. Инҳо Лола Сулаймонова – духтари шоири маъруфи тоҷик Пайрав Сулаймонӣ, ҳоло корманди илмии Пажӯҳишгоҳи шарқшиносӣ ва мероси Академияи улуми Тоҷикистон, Кимё Шукурова – додсенти Донишгоҳи Давлатии Тоҷикистон ва Иноят Рустамова – собиқ сармуҳаррири шӯъбаи адабии Радиои Тоҷикистон, ҳоло нафақахӯри шахсии аҳамияти чумхурӣ.

Ман ҳуҷҷатҳои заруриро тахт кардам. Ба ҷуз тавсияи ташкилоти комсомолӣ, муаллимамон шодравон: Ҳилол Каримов ва декани Факултетамон – факултети таъриху филология Виктор Григорьевич Гранберг ба ман тавсиянома навиштанд (*Тавсияномаи Ҳилол Каримов дар дасти ман аст, вале тавсияномаи Виктор Григорьевич ҳамон рӯзҳо аз қабати коғазҳоям гум шуд*).

Ҳамроҳи дугонаҳоям чанд рӯз тайёри дидам, ойинномаи ҳизбро омӯхтам, оид ба вазъи байналмилалӣ, сиёсати дохилию берунии мамлакатамон мақолаҳо хондам. Бо вучуди ин метарсидам, ки мабодо ягон чизро фаромӯш кунам ва ба саволҳои аъзои бюро ҷавоб дода натавониста, шарманда шавам.

Ҳангоме ки аз маҷлиси бюрои кумитаи комсомолии донишгоҳ мегузаштам, яке аз аъзои бюро савол дод, ки чаро ман мехоҳам ба сафи ҳизб дохил шавам?

Гуфтам, ки узви ҳизби бузурги Ленин ва Сталин будан барои ман боиси ифтихор аст, мехоҳам дар бунёди ҷамъияти коммунистӣ дар сафи пеши мубориза бошам, мехоҳам дар роҳи озодию ободии Ватанам чун Павел Корчагини Николай Островский ҳамаи монетаю душвориҳоро натарсида, паси сар кунам ва агар лозим шавад, ҷонамро дарёф надорам. Ҳамаи ин суҳанҳоям самимӣ буданд. Боз гуфтани шудам, ки чун падарам коммунисти ҳақиқӣ, ҳалолкор, фидокор, ғамхор ва меҳрубон бошам, вале гуфта натавонистам.

Падарам худро коммунист меҳисобид ва бовар дошт, ки рӯзе билети ҳизбиашро бармегардонанд. Бо вучуди кашидани ин қадар азобу уқубат эътиқодаш ба идеалҳои коммунистӣ заррае нақоста буд. Барои ӯ муҳимтарин хислати инсон шикастанафсӣ ва ҳалолкорӣ буд. Ӯ ин хислатро аз даст надрода буд.

Соли аввали баъди ҷанг, соли қаҳтию қиматӣ ОРС хоҷагии ёрирасон дошт, ки дар замини он ҷуворимакка мекоштанд. Як ҳамгузарамон Фозилҷон ном марди фарғонагӣ дар он ҷо кор мекард. Ӯ рӯзе ду халта ҷуворимакка овард ва як халтаашро ба ҳавлии мо фуруварду дигарашро ба хонаи худаш бурд.

Ӯ ҷуворимаккаро фурувардаистода ба модарам гуфт:

—Акаам аҷиб одам-дия. Ба ҳар коргар як халта — як халта ҷуворӣ тақсим карданд. Роҳбарҳо ҳар кадом ду-се халтагӣ гирифтанд. Мудири анбор барои ин кас ҳам ба мошин ду халта бор карданӣ шуд, ман аз дигарҳо зиёд намегирам гуфта, намонданд. О, аз кори ин кас кӣ миннатдор мешавад?

Модарам табассум кард ва чизе нагуфт. Маълум буд, ки чунин рафтори падарам барои ӯ нав нест ва аз ин ифтихор ҳам мекунад.

Ман дар маҷлиси бюрои комсомол аз хусуси падарам чизе нагуфтам, на барои он ки аз ягон чиз хавф ва ё ҳаросе доштам... Бо дили пур ариза навишта будам. Аъзоёни бюро ба саволи аввалинашон ҷавоб гирифтанду қонеъ шуданд ва дигар савол ҳам надоданд, тарҷумаи ҳоламо ҳам напурсиданд.

Рӯзи дигар гуфтанд, ки баъди дарс маҷлиси бюрои партиявии факултетамон барпо мегардад ва моро ба номзадии узви ҳизб қабул мекунанд. Қариб нисфи донишҷӯёни курсамон ҳамроҳи мо рафтанд. Ҳама дар пушти дар интизор. Дар хотирам намондааст, ки аввал аз байни мо кӣ даромад. Навбати ман расид. Дар тараддуди даромадан шуда будам, ки дар кушода шуду котиби ташкилоти ҳизбамон берун баромад ва бо бепарвоии тамом хабар дод: аъзои бюрои ҳизбӣ ба

чунин қарор омаданд, ки аризаи шуморо муҳокима накунад, зеро доғи судӣ аз падаратон бардошта нашудааст.

Намедонам кадоме аз ҳамкурсонам овоз дод: худӣ Сталин гуфтааст, ки «писар ба гуноҳи падар ҷавобгар нест». Котиб ба ӯ як теғ кашада нигоҳ карду даромада рафт.

Аввал аъзои баданам гӯё оташ гирифт, баъд дасту поям суст шуд. Аз хуш рафтам. Намедонам ин ҳолати ман чанд дақиқа давом кард, чашмамо кушода худро дар ҷойи дигар дидам: болои диван хобидоаму муаллимаи адабиёти хориҷиамон Татьяна Ивановна ба рӯям зада, гӯшамро молида истодааст. Гирду атрофамро ҳамкурсонам печонда гирифтаанд. Яке аз онҳо дар даст дору нигоҳ медошт, дигаре пиёлаи об. Татьяна Ивановна ба ман дору хӯронд, мехостам ба ӯ ташаккур гӯям, вале аз даҳонам садои ба худам бегона баромад, забонам гирифта гап зада натавонистам. Муаллима бо даҳшат ба рӯям нигарист ва ба бачаҳо фармуд, ки ёри таъҷилиро ҷеғ зананд. Бо ишорат ба ӯ фаҳмондам, ки ба хона рафтаам даркор, падару модарам хавотир мешаванд.

Татьяна Ивановна мошини ректорро илтимос кард ва маро бо ду-се нафар ҳамкурсонам ба он савор намуда, ба хона гусел кард.

—Албатта, духтурро ҷеғ занетон, — таъкид кард ӯ ба ҳамкурсонам.

Ба ҳавлиамон худро бардам вонамуд карда даромадам. Дар ҳақиқат то хона рафтан анча ба худам омада будам. Хайрият падарам набудааст. Модарам ҳамкурсонамро дида ҳайрон шуд. Хостам гӯям, ки инҳо ба мехмонӣ омадаанд, забонам ҳамано ғалдар - ғулдуру буд. Хуш аз сари модарам рафт, ранги рӯяш сап - сафед канд. Ӯ фаҳмид, ки ман ба чӣ ҳол гирифторм шудаам, зеро ин «шарбат»-ро борҳо чашида буд.

Маро ба хона дароварда хобонду аз як ҳамкурсам илтимос кард, ки аз телефони кумитаи иҷроияи район, ки дар ҷойи ҳозираи кинотеатри 8-уми Март, дар

наздикии хонаи мо воқеъ буд, духтури ёри таъҷиристо
ҷеғ занад. Духтур омада, сӯзандору фиристод, дору
хӯронд ва гуфт, ки ба ман фақат оромӣ лозим, ҳаракат
карданам мумкин не.

– Ҳозир хобаш мебарад, – гуфт ӯ ба модарам
мууроҷиат карда, – агар то пагоҳ забонаш кушода
нашавад, духтури асабро даъват кунед.

Нимишабӣ бедор шуда, об пурсидам.

– Об диҳед! – овоз баровардам. Мисли пештара
калимаҳоро бурро талаффуз карда тавонистам.

– Ба худо шукр! – гуфт модарам чойи хунукро ба ман
нӯшонид.

– Худо оҳи мана шунид, забонат кушода шуд.

Падарамро дар паҳлӯям дида, боз хориам омад ва
ашки чашмонам ҷорӣ шуд.

– Ба ту асабӣ шудан ҳеҷ мумкин не! – гуфт падарам
маро ором карда, – забонат боз гирифтаниш мумкин.
Худатро ба даст гир, ҳеҷ воқеа нашудааст, кироӣ ғам
хӯрдан намекунад.

– Ман дигар ба донишгоҳ намеравам! – гуфтам бо
алам.

Падарам кафи гармашро ба ҷабинам гузошта гуфт:

– Ҳозир хоб кун, чашматро пӯшу ҳеҷ чизро фикр
накун! Пагоҳ маслиҳат мекунем.

Дар ҳақиқат чашмонамро пӯшидаму хобам бурд. Аз
афти қор таъсири сӯзандору ҳанӯз аз вучудам нарафта
буд.

Рузи дигар бевақт аз хоб бедор шудам. Модарам
оҳистаякак гуфт, ки дар назди падарам аз ҳодисаи
дирӯза гап накушоям, имшабаш катӣ хобашон
набурдааст. Фишори хунашон баланд шудааст, ки дору
хӯрдаанд.

Модарам падарамро бисёр эҳтиёт мекард. Ҳар
гапро ба ӯ намегуфт, махсусан агар он гап ва ё ҳодиса
ба солҳои маҳбусиаш дахл дошта бошад.

Дар солҳои донишҷӯиямон ҷамъияти “Дониш”, ки
идорааш аз донишгоҳамон дур набуд, ҳангоми таътили
тобистона моро ба колхозҳо, корхонаҳои шаҳру ноҳияҳо

мефиристонд. Мо ба колхозчиён ва коргарони он ҷойҳо дар мавзӯҳои гуногуни адабиёту фарҳангамон лексия мехондем. Аз чунин сафарҳои хидматӣ мо баҳраи зиёд мебардоштем. Аз як тараф дар суҳанронӣ малакаамон зиёд мешуд, аз тарафи дигар пул кор мекардем. Ба ҷуз харҷи роҳу ҷойи хобу хурду хӯрок, ки ҷамъияти “Дониш” медод, мо ба ҳар як суҳанрониамон низ пул мегирифтем ва пули кам ҳам не. Бинобар ин, ҳар як пешниҳоди ин ҷамъиятро бо хушҳолӣ мепазирuftем ва баъзан худамон ҳам хоҳиш мекардем, ки моро ба ягон ҷой фиристонанд.

Дар ҳини яке аз ин сӯҳбатҳо бо колхозчиёни деҳаи Басмандаи ноҳияи Ғонҷӣ мӯйсафеди нуроние ба назди ман омада пурсид: - Шумо духтари Отахон Мӯсохӯҷаев нестед? – Гуфтам, ки ҳа.

ӯ гуфт: - Оё шумо медонед, ки ҳамаи заминҳои ин колхоз, ки ҳоло қарор доред, ба бобои шумо тааллуқ дошт. Ман ҳайрон шуда гуфтам, не, намедонистам. ӯ маро боз ҳам ҳайронтар карда, бо таъкид гуфт: - Инро доништантон лозим.

Он вақт ман гумон мекардам, ки ҳамаи заминдорон ва давлатмандон одамони золиму бераҳм буданд ва ба зердастонашон ҷабру зулм мекарданд.

– Наход, ки бобои ман ҳам ҳамин хел бошанд? Меандешидам.

Аввалин таассуроти аз ин сафар бардоштаам, воҳӯрӣ бо ҳамин мӯйсафед буд. Баъди баргаштанам ман инро ба модарам нақл кардам. Модарам гуфт, ки инро ба падарат нагӯй. Чаро? – бо шитоб пурсидам аз ӯ.

Барои он, ки – гуфт модарам бо ҳамон оромии ба худаш хос, - боз рӯзҳои маҳбусиашон ба хотирашон меояд. Охир як гуноҳи ба сари падарат боршуда ва номи “**душмани халқ**”-ро гирифтани он кас заминдории бобоят аст.

Ман бисёр мехостам баъзе чизҳоро доир ба бобоям аз падарам пурсида гирам, вале ба хотири нигоҳ

доштани саломатию падарам мӯҳри хомушӣ ба даҳон
задам.

Имрӯз ҳам ба модарам ваъда додам, ки ҳодисаи
рӯйдодаро ба хотири падарам намеорам, вале падарам
дар сари ноништа худаш гап кушод.

— Маро бубахш, духтарам, — гуфт ӯ — барои ман
шуда ин қадар озор дидӣ.

Ба ӯ раҳмам омад. — Ариза доданам лозим
набудааст, дар донишгоҳ дар гурӯҳи мо ҳама коммунист
нестанд-ку, — акнун ӯро ман ором кардан мехостам.

Модарат ҳақ будааст, ба ман гуфта буд, ки ту ҳоло
ҷавон, мактабро тамои карда, ду-се сол кор кунию баъд
ариза диҳӣ беҳтар. Ӯ медонистааст, вале ман гумон
кардам, ки ту мактаби миёнаро бо медали тилло хатм
кардӣ, стипендияи сталинӣ мегириӣ, узви Кумитаи
Марказии Комсомоли Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳастӣ,
бинобар ин, ба ту бовар мекунам. Ман гумон кардам,
ки ҳар қадар зудтар коммунист шавӣ, ҳамон қадар
зудтар ба камол мерасӣ. Бовар доштам, ки ҳаёс шудани
ман барои ба сафи ҳизб дохил шудани ту ҳалал
намерасонад. Охир, метавонистанд делои ҷиноии маро
гирифта бинанд - гуфт ӯ ва абрӯ дар ҳам кашида, ба
хаёл рафт. Сонӣ боз ба рӯи ман зеҳн монда,
суханаширо давом дод:

— Ман ба котиби ташкилоти ҳизбиатон ҳайронам.
Модоме, ки туро қабул кардан мумкин набудааст, чаро
ин масъаларо то маҷлиси бюро кашола карданд. Ӯ
метавонист бо аъзои бюро маслиҳат карда, бо ту
алоҳида сӯҳбат кунад ва дар танҳой ба ту фаҳмонад.
Агар ҳамин хел мекарданд, ин қадар азоб намекашидӣ.
Чӣ қадар бераҳманд, одамон! Бовар кун, ман заррае
гуноҳ надорам, ман ба ҳизбу ҳукумат заррае хиёнат
накардаам, — дар чашмони падарам ашк ҳалқа зад.
Ману модарам ҳам худро дошта натавониста гиря
кардем.

Падарам аввалин бор бо ман дар ин мавзӯ ин хел
рӯйрост сухан мекард.

—Ман ба шумо бовар мекунам, дадаҷон! — гуфтам бо қатъият.

Падарам суханашро давом дод:

— Ба ҳабси ман ва қабул нашудани ту ҳизб гунаҳкор не. Дар ҷамъият қувваҳое ҳастанд, ки солҳои сиком ин ҳама бесару сомониرو ҷорӣ карданд. Кӣ медонад, шояд он солҳо якта-нимта душманони халқ ҳам буданд, вале дар байни маҳбусоне, ки дар тӯли ҳашт сол бо онҳо дар лагерҳои гуногун будам, ягон нафар душманро вонахӯрдм. Як қисм одамони бомаърифат, донишманд ва роҳбарони ҳизбию советӣ буданд, ки ин ҷазодихӯи оммавиرو хиёнат ба инқилоб ва ҳизб меҳисобиданд. Қисми дигарашон одамони оддиву заҳматкаш буданд, намедонистанд, ки чаро ба ин ҳол гирифтор шудаанд. Дар лагери Тошканд Мария ном ҷавонзани рус буд, ки ўро дар Душанбе ҳабс карда, ба он ҷо фиристода буданд. Аз рӯи нақли Мария ў дар ҳамсоягии Абдулло Раҳимбоев зиндагӣ мекардааст ва ҳангоми ба кор рафтаниш бо ў гарму ҷӯшон салому алейк ва ҳолпурсӣ карда будааст. Вақте ки Раҳимбоевро одамони силоҳдор аз хонааш бароварда, аз пеши назари ў гирифта мегузаранд, бисёр афсӯс меҳӯрад, ки ҳамин хел одами меҳрубону хоксори хушмуомила ҷазо мебанад. Рӯзи дигар ўро низ думи Раҳимбоев гуфта, ба ҳабс мегиранд ва бе ҳеч хел тафтишу суд ба ин лагер меоваранд.

Ягон рӯз адолат барқарор мешавад. Ман набинам ҳам, ту мебинӣ, — аз афти кор падарам ҳис мекард, ки умраш дароз нест. — Он гоҳ бо сари баланд ба сафи ҳизб дохил мешавӣ, вале ҳоло хонданатро давом доданат лозим. Ба кӣ ситеза мекунӣ?!

Баъд аз ин ҳодиса саломатии падарам рӯз аз рӯз бадтар шудан гирифт. Фишори хунаш баланд ва ҷароҳати меъдааш кушода шуд. Дар давоми се моҳи боқимондаи умраш як ҳафта дар хона бошад, се ҳафта дар беморхона буд. Ҳоло ман ҳодисаҳои он рӯзҳоро пеши назар оварда, ба чунин хулоса меоям, ки падарам ба ҳар азобе ки ба сараш омада буд, таҳаммул кард,

вале ба он фикр, ки шарҳи ҳоли ӯ боиси азоби фарзандонаш гардидааст, тоб оварда натавонист.

Пас аз вафоти падарам кӯшиш кардам, ки душвориҳои пешомадаро аз модарам пинҳон дарам. Хушбахтона, дӯстоне доштам, ки метавонистам ба онҳо дарди дил гӯям ва ё маслиҳат пурсам. Инҳо дугонаҳоям Иноят, Кимё ва Лола буданд. Иноят шабу рӯз маро ба ҳоли худ намегузошт, ки инро ҳеҷ фаромӯш намекунам.

Ҳанӯз чили падарам нагузашта буд. Мо имтиҳонҳои солоноро супоридему ҳамроҳи Иноят барои имзо гузоштан ба варақаи адои қарз (обходной лист) ба донишгоҳ рафтем. То он варақаро ба деканат насупорем, стипендия гирифта наметавонистем. Дар роҳрави донишгоҳ ба деканамон Степан Чаводович Арзуманов вохӯрдём. Муаллим Арзуманов ба Иноят рӯ оварда гуфт, ки ба кабинети ӯ дарояд. Иноят аз кабинет бо авзои парешон баромад. Ба ман гуфт, ки варақаҳоямонро пагоҳ имзо мекунонем. Ҳозир ба як ҷо рафтамон лозим. Ман гумон кардам, ки муаллим Арзуманов ба ӯ супориш додааст. Гуфтам, ки ту рафта биё, ман варақаҳоро имзо кунанда, ба ту мунтазир мешавам.

—Не, — гуфт Иноят, — бе ту намешавад. Мо бояд ба Кумитаи Марказии ҳизб равем.

Ман тамоман гаранг шудам. Кумитаи Марказӣ кучою мо кучо! — гуфтам ба ӯ.

—Биё, ба кӯча бароем, раҳораҳ мегӯям.

Мо ҳар ду ба кӯча баромадему ба тарафи бинои Кумитаи Марказии ҳизб роҳсипор шудем. Он вақт Кумитаи Марказӣ дар бинои ҳозираи Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷой гирифта буд.

—Хӯш, — гуфтам ба Иноят, — сардорони Кумитаи Марказӣ дар рӯи ману ту офтобу маҳтоб дидаанд-мӣ?! Ба мо чӣ кор доштаанд?!

Ҳа, дуруст гуфтӣ, — тасдиқ кард Иноят, — дар рӯи ту офтобу дар рӯи ман маҳтоб дидаанд, — баъд худро хурсанд вонамуд карданӣ шуда илова кард: —Ба назари ман ба мо гуфтанианд, ки мана курси чорумро тамом

кардетон, баъди хатми донишгоҳ мо шуморо дар Кумитаи Марказӣ ба кор мегирам.

—Мо чӣ меғӯем? — гуфтам бо ҳамон оҳанге, ки Иноят сухан кард.

—Мо не намеғӯем, вале шарт мемонем: ба вазифаи аз котибии Кумитаи Марказӣ поёнтар майл надорем.

Ба қавли модарам он вақт фариштаҳои раҳгузар омин гуфта будаанд. Иноятро баъди хатми донишгоҳ, ки ба аспирантура тавсия шуда буд, котиби Кумитаи Марказии комсомолии Тоҷикистон таъин карданд.

—Хайр, ҳазлу шӯҳӣ бас аст, — гуфтам, — агар асли гапро нагӯӣ, ман дигар як қадам намемонам.

Чехраи Иноят зуд тағйир ёфт, чашмони сиёҳи як лаҳза пеш хандонаш изтиробу хавотирро ифода карданд. Ӯ гуфтаи муаллим Арзумановро ба тафсил нақл кард. Маълум шуд, ки имрӯз пагоҳӣ дар донишгоҳ маҷлиси ректорат барпо гардидааст. Яке аз муаллимон масъала бардоштааст, ки маро аз стипендияи сталинӣ маҳрум кунанд. «Аз стипендияе, ки номи Сталини бузургро дорад, набояд фарзандони душманони халқ баҳраманд гарданд. Ин пул бояд ба фарзандони содиқи халқ дода шавад», — гуфтааст ва ба ҷойи ман як ҳамкурси дигарамонро пешниҳод кардааст.

Муаллимамон Арзуманов ва Ҳилол Каримов тарафи маро гирифтаанд. Онҳо гуфтаанд, ки ӯ вақти ҳабс шудани падараш панҷсола будааст. Агар падараш гуноҳ дошта бошад, ҷазояшро дидааст, аммо ӯ чӣ гуноҳ дорад?! Ӯро аз стипендияи сталинӣ маҳрум кардан тамоман аз рӯи инсофу адолат нест.

Он муаллим оташ гирифта гуфтааст, ки онҳо киро ҳимоя мекунанд. Агар ӯ софдил ва бовичдон мебуд, ҳабс шудани падарашро пинҳон намендошт.

Ин муаллим пешакӣ ба мудирӣ шӯъбаи кадрҳои донишгоҳ Иванов фармуда будааст, ки тарҷумаи ҳоли ӯро ба донишгоҳ дохил шудан навиштаи маро гирифта ояд. Иванов дар маҷлиси деканат суханони ӯро тасдиқ намуда, тарҷумаи ҳоли маро хондааст. Як муаллими дигар гуфтааст, ки агар ман пайрави падарам

намебудам, ба вафоти ӯ азо гирифта, либоси сиёҳ намепаӯшидам. Маҷлис қарор кардааст, ки маро аз стипендияи сталинӣ маҳрум кунанд.

Баъд аз шунидани ин суҳанон аъзои баданамро арақи сард пахш кард.

— Дар ҳақиқат дар тарҷумаи ҳолам ман дар бораи падарам чизе нанавиштаам, — гуфтам ба Иноят, — ман намедонистам, ки ҳатман инро навиштан лозим. Ману Кимё дар мактаб нишаста, аризаю тарҷумаи ҳол навиштем ва ҳуҷҷатҳоямонро бурда ба донишгоҳ супоридем. Ақлам нарасидааст, ки дар ин хусус бо падарам маслиҳат кунам.

— Ман ҳам дар тарҷумаи ҳолам дар бораи падару модарам чизе нанавиштаам, — гуфт Иноят, — фалон сол дар фалон шаҳр таваллуд ёфтам, фалон сол ба мактаб рафтам. Аз фалон мактаб ба фалон мактаб гузаштам. Фалон сол мактабро тамом кардам, — мана мазмуни тарҷумаи ҳоли мо.

— Ту гапи дигар, — гуфтам афсӯс хӯрда, — вале ман ҳатман навиштанам лозим буд, охир ман...

— Ин ҷо гап тамоман дар ҷойи дигар, — суҳанамро бурид Иноят, — чӣ хел одам будани муаллимамонро намедонӣ-мӣ?! Ӯ ба ҷойи ту ҳамдиёрашро гузарониданӣ будааст. Як кас ба нағзӣ мекунам гуфта, каси дигарро азоб додан, пахш кардан, нобуд кардан — ин одамгарӣ не-ку! Муаллим Арзуманов медонӣ чӣ гуфтанд, — суҳанашро давом дод Иноят, — агар ҳамин рӯз ба Кумитаи Марказӣ наравӣ, дер мешавад. Ҳоло фармон набаромадааст, «илоҷи воқеа қабл аз вуқӯъ бояд кард».

— Ман ба ҳеҷ кучо намеравам! — гуфтам бо қатъият. — Стипендияи сталиниро гадоӣ намекунам.

— Ин гадоӣ не! — гуфт Иноят овозашро баланд карда. — Ин ҳақиқатро талаб кардан ва ҳақиқатро барқарор кардан аст.

— Ӯ ба стипендияи сталинӣ ҳақ дорад, — гуфтам номи ҳамкурсамонро гирифта, — ҳамаи имтиҳонхоро бо баҳои аъло супорид.

–Бале, ў аъло мехонад, – гуфт Иноят, – вале ягон супориши ҷамъиятиро иҷро намекунад. Аз номи ташкилоти ҷамъиятӣ ягон кор фармою рӯзата бин. *(Иноят котиби кумитаи комсомолии факултет буд.)* Ба сарат чормағз мешиканад...

Ба назди бинои Кумитаи Марказӣ расиданамонро надоништа мондем. Ин ҷо ман боз якравӣ кардам:

–Не, намеравам, барои худ кор меёбам, лекин ба Кумитаи Марказӣ шикоят намекунам, – гуфтам ва ба тарафи дигари кӯча гузаштанӣ шудам.

–Не, меравӣ! – гуфт аз дастам кашола карда Иноят. –Агар наравӣ пуштора карда мебарам. Хоҳӣ, ки шарманда нашавӣ, гап назда, аз паҳлӯям қадам мезанӣ. Муаллим Арзуманов гуфтанд, ки Имомов одами хуб. Сонӣ, –Иноят аз паҳлу ба рӯбарӯям гузашт, – фикри модару хоҳаронатро ҳам карданат даркор!

Дар воқеъ, агар ман аз стипендияи сталинӣ маҳрум шавам, боз модарам ба азоб мемонад. Ҳар чӣ бошад ҳам, 290 сӯм не, 750 сӯм *(бо пули имрӯза 75 сӯм)* бори рӯзгорамонро мебардорад. Агар ман ин маблағро ба хона набарам, модарам маҷбур мешавад, ки боз ба кор дарояд, хоҳаронам хурд, мактабхон, онҳоро кӣ нигоҳ мекунад? Духтарчаҳои бечора аз пагоҳ то беғоҳ ба ҳоли худ мемонанд ва бесар мешаванд. Азоби модарам зиёд мегардад. Ман ҳеҷ намехоҳам, ки модари азияткашидаам рӯз то беғоҳ кор карда ба хона ояду боз то ними шаб ба нонпазию хӯрокпазӣ, ҷомашӯйию хонатозакунӣ машғул гардад. Дар ин ҳолат вай бемору нотавон шуда монданаш мумкин. Худо накарда ин хел шавад, мо чӣ кор мекунем?!

Ин фикр маро ба ҳаракат овард ва аз паси Иноят ба сӯйи даромадгоҳи Кумитаи Марказӣ қадам задам.

Иноят дастамро сар намедод. Ў ба милитсионери посбон гуфт, ки бо як масъалаи бисёр муҳим пеши рафиқ Имомов даромаданамон лозим. Милитсионер рақами телефонро дода гуфт, ки занг занем. Иноят занг заду баъд гӯшаки телефонро ба дасти ман дода, саросема гуфт:

—Номатро гӯй, илтимос кун, ки ҳозир қабул кунанд, набошад дер мешавад.

Ман аз гӯшак овози нарми занеро шунида гуфтам:

—Ман фалонӣ, донишҷӯӣи донишгоҳ, ба назди котиб даромадан мехоҳам.

—Як дақиқа сабр кунед! — гуфт ӯ. Баъди як-ду дақиқа аз нав аз гӯшак овози ӯ садо дод:

—Шумо аз кучо занг зада истодаед?

—Аз поён, аз назди милитсионер! — гуфтам ман.

—Ҳозир ман наздатон мефароям, — гуфт ӯ.

Солҳои донишҷӯӣ аз номи донишҷӯёни шаҳр дар маҷлисҳои калон зуд-зуд баромад мекардам. Шеърҳои дар рӯзномаҳо чоп мешуданд. Намедонам маро шинохтанд ё он вақтҳо ба назди котиби Кумитаи Марказӣ даромадан осон буд магар, ки маро Алиқул Имомов қабул кард.

Дар хонаи на чандон калони равшан дар паси мизи калоне марди қоматбаланди сафедруӣ ва чашму абрӯсиёҳе менишаст. Ман ӯро борҳо дар ҳайати раёсати маҷлисҳо дида будам, вале ин хел аз наздик бори аввал меиддам. Ӯ аз паси миз хеста, ба пеш омад ва ба ман даст дароз карда, воҳӯрдӣ карду курсиро нишон дода:

— Марҳамат, шинед, — гуфт.

Ман дасту по гум кардам, аз ҳаяҷон ҷӣ гуфтанимро намедонистам. Ӯ гузашта ба ҷояш нишасту аҳвол пурсид.

Бо як азобе арзи муддао кардам. Ӯ ба ман чизе нагуфта, гӯшаки телефонро бардошт. Фаҳмидан душвор набуд, ки ба ректори донишгоҳ Зариф Раҷабов занг мезанад. Баъд аз салому алейк ба таври ҷиддӣ пурсид:

—Ман шунидам, ки фалониро аз стипендияи сталинӣ маҳрум кардотон, сабабаш ҷӣ? — Ӯ суҳанони Раҷабовро оромона гӯш карду гилаомезона гуфт:

—Худатон намедонед-мӣ, ки он солҳо ҷӣ солҳо буданд. Агар дигар гуноҳаш набошад, хоҳиш мекунам барқарор кунед! — баъд гӯшақро монда ба ман рӯй овард:

—Барқарор мекунад.

Ман ба ӯ ташаккур гуфтам аз чӣ сабаб бошад, ки хориам омад ва гиря карда фиристодам.

Имомов маро ором карда гуфт:

—Дар зиндагӣ ба сари одам ҳар хел ҳодисаҳо меоянд, шумо ҳанӯз ҷавонед ва ҳар чизро ба дил наздик нагиред. Ҳамааш нағз мешавад.

Иноят ба рӯям бо диққат нигариста фаҳмид, ки масъала ҳал шудааст. Хурсанд шуда гуфт:

— Намеравам - намеравам, гуфта хун кардӣ, нусхата гирам! — ӯ норозӣ буданаширо аз ягон кас изҳор кардан хоҳад, ҳамин ибораро ба забон меовард.

Боз дилам ба зиндагӣ гарм шуд. Шавқи хондан дар дилам афзуд. Умеду орзуҳои тоза рӯҳамро равшан карданд, вале гумон надоштам, ки боз дучори зарба мешавам.

Моҳи марти соли 1953 дар донишгоҳ комиссияи тақсимот ба кор шурӯъ кард. Аксари донишҷӯёни курси мо ҷавонони доною хушзеҳн ва шеърфаҳму адабиётдӯст буданд. Як қисми онҳо ба аспирантураи донишгоҳу Академияи илмҳо тавсия шуданд, қисми дигарашонро дар донишгоҳ ба сифати муаллим нигоҳ доштанд. Дугонаҳоям Кимё ва Иноят ба аспирантура тавсия шуданд. Лоларо ба донишкадаи педагогии занон фиристониданд. Ба ду хоҳарон —Қамар ва Ҳамзия Исмоиловаҳои исфарағӣ ва Саид Расулов ном ҷавони варзобӣ ба мактабҳои миёнаи зодгоҳашон роҳхат доданд.

Комиссияи тақсимот дар кабинети ректор кор мекард. Он ҷо дар паси мизи дарозе ба ғайр аз муаллимони худамон ва намояндагони ташкилотҳои ҷамъиятии донишгоҳ, марди қаддарозе нишаста буд, ки намояндаи Вазорати маориф будааст. Ӯ маро ба нишастан таклиф намуда, ҷойи кори ояндаамро гуфт ва ба дастам роҳхат супорид. Аввал ҳайрон шуда, як лаҳза хомӯш нишастаму баъд бечуръатона гуфтам:

—Ман мехостам хонданро давом диҳам.

Дар ҳақиқат кайҳо боз дар дилам чунин орзу мепарваридам. Вақтҳое ки бо роҳбари кори дипломиам шодравои Шарифҷон Хусейнзода дар атрофи қаҳрамонҳои «Шоҳнома»-и безаволи Абулқосими Фирдавси сӯхбат мекардем, ин орзу дар дилам нумӯ мекард ва реша медавонд. Мавзӯи рисолаи дипломиам «Инъикоси шӯришҳои халқӣ дар «Шоҳнома» буд. Муаллим Хусейнзода ин мавзӯро дар оянда давом медиҳӣ гуфта буданд. Дилам пур буд, ки маро ҳам ба аспирантура тавсия мекунанд.

– Агар ҳама олим шавад, дар мактаб кӣ кор мекунад?! – гуфт рӯй турш карда намояндаи вазорат. Оҳанги суханаш чунон дурушт буд, ки диламро сӯроҳ карда гузашт. Ман бо умед ба тарафи аъзои комиссия – муаллимонам, ки панҷ сол ба ман дарс дода буданд, нигоҳ кардам. Сари ҳамаашон ҳам: яке коғаз варақ мезаду дигаре чизе менавишт, касе ба тарафи ман нигоҳ кардан нахост.

– Зудтар рафта, бо директори мактаб гуфтугӯ карда монед, боз ҳамин ҷой ҳам аз даст наравад! – гуфт бо ҳамон оҳанг намоянда. Ин гап чунин маъно дошт, ки дигар ҳоҷат ба саволу ҷавоб нест.

Имрӯз аз он воқеа сию ҳашт сол гузаштааст. Шояд он мард одами бад ҳам набошад, шояд он вақт бо духтари «душмани халқ» дигар хел гуфтугӯ кардан мумкин набуд, вале ҳоло ҳам агар ўро дар ҷое дида монам, гуфтаҳоиаш дар гӯшам садо медиҳанду дилам фишор меҳӯрад. Бехуда нагуфтаанд, ки захми шамшер мегузараду захми сухан не.

Аз назди комиссия баромада, ба хона равон шудам. Иноят ба хонаи холааш рафт. Хайр, чӣ илоҷ, мактаб бошад, мактаб. Охир, ба муаллимӣ ҳам шавқ дорам-ку! Фақат як чиз диламро хиҷил мекард: мактаби русӣ будааст ва ман дарси забони тоҷикӣ медодаам. Ман бештар ба адабиёт майл доштам. Хайр ягон гап мешавад. Ҳоло ҳозир рафтан даркор, – меандешидам ман, – ҷой аз даст наравад.

Рӯзи дигар ба касе чизе нагуфта, он мактабро кофта ёфтам. Дуруст дар хотирам намондааст, мактаб, аз афташ, дар кӯчаи «Партизани сурх», дар наздикии Боғи пионерон, дар шафати бинои сирки кӯҳна воқеъ буд. Ба назди директораш даромадам. Зане буд ҷавон, нозукандом ва хушлибос, дашмонаш обӣ, мӯйи маллалангаш дар пушти сараш печонда шуда буд.

Гуфтам, ки маро ба мактаби шумо фиристоданд. Ҳар чанд то соли нави таҳсил хеле вақт ҳаст ва мо ҳанӯз имтиҳонхоямонро насупоридаем, ба ман гуфтанд, ки бо шумо гуфтугӯ карда монам.

—Мо муаллимаи забони тоҷикӣ дорем, — гуфт ӯ, — вай ба ҳеҷ куҷо рафтани нест.

Узр гуфта ва маънос шуда берун баромадам. Гиря гулӯгирам шуд. Наход дар пешонаи ман директори мактаб шарҳи ҳоли падарамро хонда бошад. Худро бо як илоҷе ба даст гирифта, ба донишгоҳ рафтам. Иноят гуфта буд, ки маро он ҷо интизор мешавад. Баъд ҳамроҳ хона рафтани шуда, ба кӯча баромадем. Дар пеши донишгоҳ як шиносамонро дидем, ки хеле хушҳол буд. — Тақсимот гузашт? — пурсид аз мо ва ба савол ҷавоб нагирифта, саросема гуфт: — Ман ҳозир аз назди комиссияи тақсимот баромадам. Маро дар донишгоҳ муаллим таъйин намуданд. Шумо ба худи донишгоҳ лозим гуфтанд.

Албатта, ба донишгоҳ шумо барин кадрҳо лозим, — писхандаомез гуфт. Иноят. Ӯ духтари шахси соҳибмансабе буд. Мегуфтанд, ки аз имтиҳонҳо ба тавассути телефони падараш баҳо мегирад.

—Наход ман баробари ҳамин набошам?! — аламам тоза шуда, оби чашмонам ҷорӣ гардид. То кай маро барои падарам азоб медиҳанд, то кай? — фарёд задам ба сари Иноят, гӯё ки вай гунаҳкор бошад. Ман чӣ гуноҳ дорам?!

Иноят намедонист чӣ ҷавоб гӯяд. Ҳаросон ба рӯям нигарист, баъд дасташро ба китфам гузошта:

—Рафтем! — гуфт.

Гиряолуд гуфтам:

—Имрӯз ба мактаби роҳхат додашон рафтам, ман даркор набудаам.

Ҳамин вақт аз майдони назди Театри опера ва балети ба номи Садриддин Айни садои баланди диктори радио ба гӯш расид. Радио дар бораи бемории Сталин хабар меод. Мардум аз чор тараф, аз раху рӯ, аз мағозаву дӯконҳо баромада, ба майдон мешитофтанд. Кампираки хамидақомате дар сар яктаҳи сафед бо тарсу ҳарос аз мо пурсид, ки худаш чӣ гап, мабодо ҷанг-ку сар нашудааст.

— Не, — гуфтем, — Сталин бемор шудааст.

—Худоё, подшоҳи фуқаропарварамонро худат дар паноҳат нигоҳ дор, ба дардаш шифо бахш! — ӯ даст ба рӯй кашида, омин гуфту гузашта рафт.

Мо хомӯшона роҳ мерафтем, ман аз гиря базӯр худро нигоҳ меодшам. Он солҳо дар дохили Душанбе ду-се автобуси хурди якдарае равуо доштанд. Автобусҳо пуропур буданд, наздик рафта намешуд. Пиёда рафтем.

Модарам дар рӯйи ҳавлӣ буд. Ӯ ба рӯям зеҳн монду бо хавотирӣ пурсид:

—Чашмонат варам кардаанд, гиря кардӣ, барои чӣ?

Ман ақаллан дар роҳ фикр ҳам накардаам, ки ба модарам чӣ мегӯям.

Инояти зирак зуд ҷавоб ёфт:

—Сталин бемор шудааст, ҳарчанд гӯям, ки сиҳат мешавад, бовар намекунад.

Модарам охи сабук кашиду гуфт:

—Ман гумон кардам, ки ба ту ягон гап шудааст. Хайр, Худои дарда додагӣ дармонаша ҳам медахад.

—Охир, бемории бисёр саҳт, — гуфтам шердил шуда ва бо овози баланд гиря карда фиристодам.

—Дард дигар, аҷал дигар, — дилбардорӣ кард модарам, — дар Москва духтурҳои нағз ҳастанд, сиҳат мекунанд.

Ба ман як рӯз ҳам бекор мондан мумкин набуд. Чор нафар ба маоши ман мӯҳтоҷ буданд. Ба модарам гуфтам, ки маро ба хондан, ба аспирантура тавсия

намуданд, вале стипендияш хеле кам меѓунд. Ягон кор ёфтан лозим, ки маошаш калонтар бошад.

—Мабодо ин корро наkun, духтаракам, — гуфт модарам, — модом, ки боз хон гуфтаанд, хонданат даркор. Муаллимонат медонанд. Як рӯзамон бошад, мегузарад. Матлуба андак калон шавад, ман ба кор мебароям. Ҳоло бошад, —бастаро аз тоқчаи хона гирифта кушоду гуфт:

—Ҳамин сатини сабза аз дӯкони Саидхӯҷа харида омадам, вақтҳои аз кори хона фориг буданам миёнбанд медӯзам. Расмони сафед ҳам харида омадам, обаву қачобаашро сафед мекунаму гулҳои дарунашро сиёҳу пушти.

—Баъд онҳоро чӣ хел мефурӯшед?

—Ба инаш корат набошад! — ӯ маро хотирчамъ қарданӣ буд, — Дугонаҳои ман бисёр. Ба ягонтааш медиҳам, фурӯхта медиҳад.

* * *

Дар ин миён Сталин вафот кард. Мо донишгоҳро хатм намудем. Ман дар фикри қорқоби афтодам.

Рӯзе дар назди банки давлатӣ бо директори онвақтаи Пажӯҳишгоҳи забон ва адабиёти Академияи улуми Ҷумҳурии Тоҷикистон муаллимамон Муллоҷон Фозилов вохӯрдм. Пурсид, ки дар куҷо кор мекунам. Гуфтам, ки ҳанӯз номаълум.

—Пагоҳ ба пажӯҳишгоҳ, назди ман биё! — гуфт ӯ.

Хурсанд шудам. Чӣ хуш, агар маро ба пажӯҳишгоҳ ба кор гиранд. Аксари муаллимонамон, олимони намоёни ҷумҳурӣ: Абдулғанӣ Мирзоев, Шарифҷон Ҳусейнзода, Бобоҷон Ниёзмӯҳаммадов, Шавкат Ниёзӣ, Владимир Лифшиц дар ҳамин пажӯҳишгоҳ кор мекарданд. Қорқондонии ҷавони пажӯҳишгоҳ Раҷаб Амонов, Мӯҳаммадҷон Шуқуров (дар оянда академикҳои Академияи улуми Тоҷикистон), Расул Ҳодизода (дар оянда доктори илмҳои филологӣ)-ро мешинохтам. Баъзеи онҳо дар донишгоҳ ба ман дарс

медоданд, баъзеашонро аз рӯйи мақолаҳояшон дар матбуот медонистам. Пажӯҳишгоҳи забон ва адабиёт барои мо донишҷӯён даргоҳи муқаддас ва басо ҷолиб буд. Ҳамон шаб хобам набурд. Рӯзи дигар субҳ ба пажӯҳишгоҳ рафтам. Он дар яке аз зеботарин ҳавлиҳои Душанбе воқеъ буд.

— Мегӯянд, ки он биноро Ҳукумати Ҷумҳурӣ барои Бобоҷон Ғафуров сохтааст. Бобоҷон Ғафуров онро ба устод Айнӣ додааст. Устод Садриддин Айнӣ ба Пажӯҳишгоҳи забон ва адабиёт додани онро хоҳиш намудааст.

Ман ба ҳавлӣ даромадаму ба воридаи бино шудан ҷуръат накарда, дар тағи дар рост истодам. Ҳамин дам дар кушоду шуду як кас баромад, дар роҳрав муаллим Фозиловро дидам. Ў ҳам маро диду пеш омада:

— Даро, даро, — гуфт ва ба кабинеташ бурд. Ба ман ҷойи нишаст нишон доду худаш ба паси мизи кораш гузашт. Ў маъюби ҷанг, якпоя буд, ду асобағалро дар паҳлӯи курсӣ рост монду бо азоб ба ҷояш нишаст. Аз афти кор, аз ҷӣ гап сар карданаширо надониста, коғазҳои рӯйи мизашро аз як ҷо ба ҷои дигар гирифта монду хиҷолатомез гуфт:

— Маро бубахш, туро овора кардам. Ҷойи ҳолӣ надоштаему ман ба ту ваъда кардам.

Дилам таҳ кашид, баъд рӯям тафсида, муқаррар суп-сурх шудам. Намедонам боз ҷӣ хел ҷуръат карда пурсидам:

— Муаллим... аспирантура ҷӣ..., агар мумкин бошад, — овозам ба ғӯшам бегона расид.

— Мо фақат ду ҷой доштем, — гуфт Фозилов, — ду ҳамкурсат Абдуқодир Маниёзов ва Муҳаммадвафо Бақоевро донишгоҳ тавсия кардааст.

Дигар ҷӣ ҳам мегуфтам. Поямро базӯр кашола карда, баромада рафтам.

Рӯзҳо паси ҳам мегузаштанд. Намедонистам ба куҷо, ба кӣ муроҷиат кунам, аз кӣ маслиҳат пурсам. Бо-ре хостам ба Вазорати маориф равам, вале тарсидам,

мабодо ба он намояндае, ки дар комиссияи тақсимоти донишгоҳ иштирок карда буд, дучор наоям.

Модарам гумон дошт, ки ман барои дохил шудан ба аспирантура тайёри мебинам, балки ӯ дар ин кор ба ман ёри кардан мехост. Дар хона кор кардани шавам, аз дастам мегирифт.

— Рав китобата хон, охир имтиҳон доданат лозим! — мегуфт ӯ.

Як дардам сад дард мешуд. Вазъияти бардурӯғ саҳт азобам меод, вале илоҷи ислоҳи ин вазъиятро намеёфтам аз паси корқоби мешудам.

Модари бечораам ҳамон гумон дошт, ки ман ба китобхона меравам, ба аспирантура тайёри мебинам, вале аз ҳама бештар маро як фикр азоб меод. Гуноҳи падарам чист? Ҳашт соли ҳаёти ӯ баъди аз ҳабс баргаштанаш дар пеши чашмони ман гузашт. Ҳалол меҳнат кард, дуздӣ накардааст, ҳаққи мардумро нахӯрдааст, касеро озор наодоаст. Дар ҳаққи Ҳукумати Шӯро сухани баде нагуфтааст. Ӯ фақат аз як гурӯҳ душманони ҳукумат домангир буд, ки атрофи Сталино ро печонида гирифтаанд.

— Сталин аз ин беҳабар аст, — мегуфт ӯ.

Падарам маро дар роҳи ҳалолқорию ростқорӣ тарбия карда буд. Ӯ сухане нагуфта буд, ки эътиқоди ман ба ҳукумат, ба соҳти ҷамъиятии мо ва ба Сталин заррае коҳад. Чаро ба ман бовар намекунанд?

— Агар Сталин зинда мебуд, ба ӯ мактуб менавиштам, — фикр кардам, — Умуман навиштан дарқор, ба Маскав, ба марказ навиштан дарқор, — аз ин фикрам худам хурсанд шудам,

Ин дафъа боз пеши Иноят рафтам. Ӯ гуфт, ки биё, ба назди Обидҷон меравем. Вай корқуни қумитаи беҳатарӣ буд.

Обидҷон Қаҳҳоров бо мо дар як вақт ба донишгоҳ ба факултети геология дохил шуда буд. Ӯ ҷавони хушрӯй, хушзеҳн ва ҷаҳонбиннаш васею муҳокимарони-ҳояш ҷиддию амиқ буданд. Дар хотирам намондааст, аз курси дуҷум ва ё сеҷум буд, ӯ хонданро дар донишгоҳ

тарк карда, ба Тошканд рафт ва ба мактаби Кумитаи бехатарии давлатӣ (КГБ) дохил шуд ва баъди хатми он ба Душанбе баргашта, дар ҳамин соҳа адои вазифа мекард.

Ба Иноят гуфтам, ки аввал аризаро нависам, баъд ба назди Обидҷон меравем, ба ӯ нишон медиҳем ва ба номи кӣ фиристоданамонро мепурсем. Иноят розӣ шуд. Ҳамон шаб то субҳ нахобида ариза навиштам, ҳамаи дарди диламро баён кардам ва дар охир навиштам, ки мехоҳам таҳсиламро дар аспирантура давом диҳам ва барои ҷомаи амал пӯшидани ин орзуям мадад металабам.

Иноят Обидҷонро ба хонаамон гирифта омад. Ба модарам дар бораи ариза чизе нагуфтам, фақат гуфтам, ки ҳамкурсамон мактаби Тошкандро хатм карда омадааст, ду-се сол боз надида будем, имрӯз ба хона тақриф кардем. Обидҷон аризаро хонда таҳрир кард. Гуфт, ки як нусхаашро ба Кумитаи Марказии ҲКИШ ва нусхаи дигарашро ба номи Прокурори Генералии Иттиҳоди Шӯравӣ Руденко фиристам.

Обидҷон кори таъҷили доштааст, зуд баромада рафт. Ақаллан ба як пиёла чой ҳам нанишаст, ки ин боиси ҳайронии модарам гардид.

—Ой, духтарам, — гуфт модарам, — чӣ гап шуд? Меҳмон гуфта гирифта омадетону ӯ ақаллан ба як пиёла чой нахист-ку? Ягон гап шуд-мӣ? — модарам чой дам карда, дар тараддуди дастархонкушой буд.

—Ҳа, — нимғурма ҷавоб додам ман, — як кори зарураш будааст.

Иноят илова кард:

—Соати дувоздаҳ дар идора маҷлис доштааст, нохост ба ёдаш омад.

Модарам гӯё бовар кард. Бо вучуди ин ман ким-чӣ хел шудам. Дурӯғ бофтани ва дурӯғ гуфтани ҳар чанд аз рӯйи зарурат бошад ҳам, чӣ қадар ногувор аст.

Акнун ҳар рӯз ҷавоби аризаро интизорӣ мекашидам. Ҳамин ки дарвоза таққӣ кард, давида мебаромадам. Агар ҷоё равам, гашта омадан замоно аз модарам

мепурсидам, ки оё ба ман мактуб наомадааст. Аввалҳо модарам ба ин эътибор намедод, вале рӯзе ҳайрон шуда пурсид, ки бо ин беқарорӣ ман аз кӣ интизори мактубам. Ман ба ин савол ҷавоб тайёр карда монда будам ва дарҳол:

—Аз дугонаам Фатҳия, — гуфтам. Модарам аз афти кор бовар накард, вале чизе нагуфт.

Рӯзе ҳамкурсам Аъзамхон Сидқиро тасодуфан дар кӯча вохӯрдам. Ӯ ҳол пурсид ва гуфт, ки пагоҳ ба ӯ занг занам. Сидқӣ ҳамон вақтҳо аллақай ҳамчун шоир ном бароварда буду бо идораҳои рӯзномаю маҷаллаҳо робитаи эҷодӣ дошт.

Рӯзи дигар ба ӯ занг задам. Гуфт, ки ҳозир хучҷатҳоятонро гирифта, ба идораи рӯзномаи «Пионери Тоҷикистон» равед, ман бо муҳаррири он Абдумалик Баҳорӣ гуфтугӯ кардам. Хурсандии маро ҳадду канор набуд.

Баъди ду ҳафтаи ба кор қабул шуданам, рӯзе ҳамкурсамон Муҳаммадвафо Бақоев ба идораи рӯзнома занг зада гуфт, ки ба назди директори Пажӯҳишгоҳи забон ва адабиёт равам будааст. Чӣ мегуфта бошад? Рафтан намехостам, поям намекашид, вале нарафтан ҳам аз рӯйи одоб набуд. Бо гардани баста ба он ҷо рафтам. Фозилов маро хушҳолона пешвоз гирифт..

Аз Кумитаи Марказии ҲКИШ ба Кумитаи Марказии ҲК Тоҷикистон ҷавоби аризаам омадааст. Аз он ҷо ба директори Пажӯҳишгоҳ фармудаанд, ки маро ба аспирантура қабул кунанд. Аз як ҷиҳат хурсанд шудам: охир ман ҳам соҳибхуқуқ будаам. Аз тарафи дигар аз кор рафтан намехостам. Ҳамкорҳоям чӣ мегӯянд? Боз бо Сидқӣ маслиҳат кардам. Ӯ вазъияти маро хуб мефаҳмид. Гуфт, ки назди муҳаррир медароём, кани он кас чӣ мегӯянд.

Назди Абдумалик Баҳорӣ бо тарсу ларз даромадам. Албатта, мегуфтагист, ки идораи рӯзнома барои шумо масхара аст магар, имрӯз меоеду пагоҳ меравед...

Суханро Аъзамхон Сидқӣ оғоз намуд. Баҳорӣ гапи
ӯро хомӯшона гӯш кард. Ман дар рӯбарӯяш бо сари хам
меистодам. Баҳорӣ ба тарафи ман нигоҳ карда гуфт:

—Модом ки имконияти хондан пайдо шудааст,
хонданатон лозим. Кӣ медонад, дар оянда боз чунин
шароит даст медиҳад ё не. «Ҳар чӣ пеш ояд, хуш ояд» -
гуфтаанд, вале ҳозир аз кор рафтани лозим нест.
Аввал имтиҳонхоро супоред, қабул шавед, баъд он
тарафашро дида кор мекунем.

Намедонистам чӣ хел изҳори миннатдорӣ кунам.
Дар дилам ҳам ба Баҳорӣ ва ҳам ба Сидқӣ суханони
бисёри мегуфтагӣ доштам. Мехостам гӯям, ки дар рӯзи
сахтам шумо маро дастгирӣ кардед, ман инро ҳеҷ
фаромӯш намекунам, вале шарму ҳаё забонамро гӯё
баста буд, ба ғайр аз «рахмат» чизе гуфта
натавонистам.

Бегоҳӣ аз кор боз гашта модарамро дар сари кӯча
дидам.

—Ба Пажӯҳишгоҳ рафтӣ-мӣ? — пурсид ӯ саросема.

—Шумо аз кучо донистед, ки ман ба Пажӯҳишгоҳ
рафтаам даркор? — ба саволаш бо савол ҷавоб додам.

Маълум шуд, ки Муҳаммадвафо аввал ба
ҳавлиамон омада будааст ва ҷойи корамро аз модарам
фаҳмида, баъд ба идора занг задааст. Модарам
хавотир шуда чандин маротиба то сари кӯча баромада
омадааст.

—Иҷозат шуд, ки ба аспирантура дохил шавам, —
гуфтам хурсандона, —шодиёна диҳед. Ба гуфтан
гуфтаму баъд пушаймон шудам. Ман-ку аз модарам
инро пинҳон дошта будам. Дигар хел гуфтан лозим буд.

Модарам аввал ҳайрон шуд, баъд фаҳмиду ранги
рӯяш якбора тағйир ёфт.

—Бечора духтаракам, —гуфт ӯ маъюсона, — ин
қадар азоб кашидию мани гӯр беҳабар. «Ман хондан
намехоҳам, кор мекунам» гуфтанат бечо набудааст-
дия!

Модарам худро барои он сарзаниш мекард, ки ман
ин азобро бе ӯ танҳо таҳаммул кардаам.

— Хайр, — гуфт ӯ баъд аз сонияе худро хушхол нишон дода, — сад бор шукр, Худо ба дилашон раҳм андохтааст. Акнун ту чӣ кор кардани? Ин корат чӣ мешавад?

— Зинда бод одамони нағз!—гуфтам ва мазмуни гуфту гӯямонро бо Баҳорӣ нақл кардам.

— Илоҳо, аз мо нагардад, аз Худо гардад, аз бачаякошон бинанд, — дуои нек кард модарам Баҳорию Сидқиро.

Бистуми апрели соли 1956 баъд аз маҳкум шудани шахспарастӣ ману модарам боз ба Кумитаи Марказии ҶКИШ ва Сарпрокурори ҳарбии Иттиҳоди Шӯравӣ ариза навишта, хоҳиш кардем, ки қазияи падарамро аз нав тафтиш кунанд. Дар баробари расидани ҷавоби ариза ва ҳуҷҷати сафед шудани падарам модарамро ба Кумитаи Марказии ҶК Тоҷикистон—охири ҷойи кори падарам пеш аз ҳабс, даъват намуда, маоши думоҳашро доданд. Модарам мехост, ки ба ин пул барои ман соати тилло харад. Гуфтам, ки ин ҳаққи ҳалоли ӯст ва барои худаш ягон чиз харад.

— Не, духтарам, — гуфт ӯ, — соат ба ту аз падарат як ёдгорӣ.

Оҳ модар, модар! Модари покдилу покдоманам! Гузаштаро аз пеши назар мегузаронаму ба некбинии ту, ки дар душвортарин солҳо ба бадбинӣ табдил наёфт, ба дили гарми ту, ки дар гармою сармои зиндагӣ насӯхту сард нагардид, ба сабру таҳаммул ва тоқату матонати ту, ки аз ҳеҷ фоҷиае нашикаст, боди самуме дарахти ҳастии туро сарнагун насохт, аҳсану офарин мехонам. Зиндагӣ дар меҳру шафқат ва ҷидду ҷаҳди ту барин модарон пойдор аст. Рӯҳат шод бод модари азиз!

ДИЛИ ИНСОНҲОСТ ОШЕНИ Ё

Ман аз он ифтихор дорам, ки устод Мирзо Турсунзодаро рӯ ба рӯ дидаам, борҳо суханрониҳояшро дар маҷлисҳои хурду калон шунидаам ва аз файзи сӯхбатҳояш баҳраманд шудаам. Меҳоҳам таваҷҷӯҳи хонандагони мӯҳтарамро ба баъзе аз он вохӯриҳо ҷалб намоям.

Дар рӯзҳое, ки ба муносибати 90 - солагии зодрӯзи устод дар ҳама ҷо ўро ёд мекунанд, аз қалби бузурги ў, аз шахсияти бузургаш, аз саҳми бузурги вай дар худшиносии миллат ва тарбияи адибони соҳибистеъдод, аз шеъри баландаш сухан меронанд, наметавонам он чиро, ки дар дил дорам, рӯйи коғаз наорам. Шояд ин навиштаҳо ҳам ягон ҷиҳати шахсият ва ё эҷодиёти ўро пурра ва комил кунанд.

Бори нахуст устод Мирзо Турсунзодаро ҳангоми мактабхониам дида будам.

Соли 1947 дар Душанбе Анҷумани дуҷуми нависандагони Тоҷикистон баргузор гардид. Аз Самарқанд устод Садриддин Айнӣ, аз Москва устод Абулқосим Лоҳутӣ ва аз дигар шахру ноҳияҳои ҷумҳуриамон нависандагон ба Душанбе омаданд. Директори мо Марям Маликовна Бозорбоева, ки шахси бомаърифат ва адабиётдӯст буд, дар арафаи анҷуман аз устод Мирзо Турсунзода хоҳиш намудааст, ки нависандагонро ба мактаби мо гирифта оранд. Дар рӯзи таъйиншуда устодон Садриддин Айнӣ, Абулқосим Лоҳутӣ, Мирзо Турсунзода, Абдусалом Деҳотӣ, Суҳайлӣ Ҷавҳаризода ва ду-се нафари дигар омаданд. Мулоқотро устод Мирзо Турсунзода кушода, нависандагонро ба мо шинос карданд ва дар бораи он нақл намуданд, ки онҳо ба анҷумани худ бо ҷӣ дастовезҳо омадаанд. Дар бораи устод Садриддин Айнӣ ва дигар нависандагон ҷиҳо гуфтанд, дар хотирам намондааст, вале хуб дар ёд дорам, ки «**устод Лоҳутӣ ба анҷумани мо тӯҳфаи муносибе оварданд, ки достони «Парии бахт» аст**» гуфтанд.

Дар ҳамин вохӯри ман аз номи хонандагон ва муаллимонам меҳмононро хайра мақдам гуфтам ва аз устод Садриддин Айнӣ хоҳиш намудам, ки барои ба мактабамон гузоштани номи эшон розигӣ диҳанд. Ана аз ҳамон вақт сар карда мактаби миёнаи №10-и шаҳри Душанбе номи Садриддин Айниро дорад.

Баъд аз ин устод Мирзо Турсунзодаро борҳо дар минбари маҷлисҳо дидам, вале шахсан ҳамсӯҳбат нашуда будам. Боре ба ман гуфтанд, ки фалон рӯз, фалон соат ба назди устод Турсунзода равам. Ман ҳайрон шудам, ки ин одами бузург ба ман чӣ кор дошта бошанд? Он вақт айёми шӯхрати шоирӣ ва боло рафтани обрӯю эътибори ҷамъиятии он кас буд.

Ногуфта намонад, ки ман ҳангоми толибаи мактаб буданам ва чанд соли донишҷӯиям шеър менавиштам ва шеърҳоям дар рӯзномаю маҷаллаҳо, маҷмӯаҳои дастҷамъӣ интишор меёфтанд, вале баъд аз он ки ба мутолиаи осори классиконамон пардохтам, фаҳмидам, ки дар ҷодаи шеър ба ман шавқ раҳнамун асту бас. Барои шеъри асил гуфтан истеъдоди фитрӣ лозим аст. Ман дигар шеър нанавиштам.

Инак, аз дилам гузашт, ки устод Мирзо Турсунзода маро барои шеърҳои берӯху бечонам сарзаниш хоҳанд кард ва худамро ба чунин гуфтугӯ омода сохтам.

Дар рӯз ва соати таъйиншуда ба назди эшон рафтам. Он вақт Иттифоқи нависандагони Тоҷикистон биноеро, ки рӯ ба рӯи ҳукумати шаҳр воқеъ буда, паҳлӯи чапи Вазорати кишоварзиро ташкил медиҳад, ишғол мекард.

Устод Турсунзода маро аз қояшон хеста пешвоз гирифтанд ва рӯбарӯяшон шинданд. Аввал ҳолпурсӣ карданд, баъд гуфтанд, ки кайҳо боз ман шеъри шуморо нахондаам. Имрӯз дар адабиёти тоҷик аз шоираҳо фақат шумо — ду кас ҳастед: — шумо ва Гулчехра (Гулчехра Сулаймонова —Х.О.). Шумо наменависед, Гулчехра ҳам хеле кам менависад. *(Кош устод Мирзо Турсунзодаро зинда мубоданд ва медиданд, ки имрӯз чӣ қадар шоираҳо дар адабиёти мо қувваозмоя мекунанд.*

ва дар байни онҳо шоираҳои асил ҳам ҳастанд). Гуфтанд, ки адабиёти классикии форсу тоҷик номи бисёр шоираҳоро медонад, ки бо намоёнтарин симоҳои адабиётмон ҳампаҳлӯ меистанд. Кӣ медонад, чӣ қадар занони соҳибистеъдод барои тазоҳури истеъдоди худ ҷавлонгоҳ пайдо карда натавониста, беному нишон рафта бошанд, вале имрӯз барои шумоён ҳамаи имкониятҳо муҳайёст. Рӯзномаю маҷаллаҳо дар ихтиёри шумо. Ана майдону мана гӯю ҷавгон.

Гуфтам, ки шеърҳоям ба худам маъкул нестанд. Гуфтанд, ки кори некӯ кардан аз пур кардан аст. Бисёртар нависед, болои ҳар мисраю байт гаштаю баргашта кор кунед. Осори классиконамонро хонед, аз онҳо санъату маҳорат омӯzed. Шеъри адибони русро хонед.

Бо ҳамин насиҳатҳои устод дар гӯш аз назди он кас баромадам, вале дигар шеър чоп накардам. Устод Мирзо Турсунзода бо директори мо, сарвари Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакӣ Носирҷон Маъсумӣ ҳамдиёр ва дӯстони қарин буданд. Он кас зуд-зуд ба пажӯҳишгоҳи мо меомаданд ва дар маҷлисҳоямон ширкат меварзиданд. Ҳар бор ки устодро бинам, худро гунаҳкор ва хиҷил ҳис мекардам.

Соли 1968 маро ба узвияти Иттифоқи нависандагони Тоҷикистон чун мунаққид ва адабиётшинос қабул карданд. Маҷлиси раёсатро устод Мирзо Турсунзода сарварӣ мекарданд. Он кас ҳангоми қабул дар бораи ман чанд сухани гарм гуфтанд ва чунон хурсанд шудам, ки ҳатто ташаккур гуфтаниро ҳам фаромӯш кардам. Баъд аз маҷлис ҳамкорамон нависанда ва мунаққид Салоҳ Солех, ки он ҷо хузур дошт, гуфт:

—Ақаллан арзи сипос ҳам накардед-а. Ба фикрам аз ҳаяҷон фаромӯш кардед.

Ҳоло ҳам он лаҳза ба хотирам ояд, хиҷолат мекашам. Ҳамин хел инсони меҳрубон ва ғамхор буданд устод.

Мирзо Турсунзода бидуни шакку шубҳа яке аз пайвандгарони адабиёти чандҳазорсола бо адабиёти

достони «Парин Бахт» аст гуфтанд.

муосир, давомдиҳандаи шеъри классикӣ ва суннати тоҷик дар қарни бистум ба ҳисоб мераванд.

«Дар шеър на муқаллид, балки давомдиҳанда будан, ба ҳам омехта тавонистани анъанаву навоарӣ ва эҳсосоти шахсию миллӣ бо умумиинсонӣ ба Мирзо Турсунзода имконият додаанд, ки дар хусуси ин ҳодисаҳои давр, ки худ шоҳиди онҳо буд ва ё иштирок дошт, ба мо ҳамзамонҳояш нақл намояд», – барҳақ навишта буд дар як мақолааш шоири маъруфи Доғистон Расул Ғамзатов.

Масъалаи анъана ва навоарӣ дар эҷодиёти Мирзо Турсунзода диққати бисёр адабиётшиносони тоҷикро ба худ ҷалб кардааст. Аз ҷумла устод Муҳаммадҷон Шукуров (академик Муҳаммадҷони Шакурии Бухорой) таҳти унвони **«Халқият ва маҳорат»** мақолаи пурмӯхтаво ва арзишманде дорад, ки мехоҳем аз он пораеро ба тавачҷӯҳи шумо, хонандагони мӯхтарам, пешниҳод намоем: – **«Дар беҳтарин асарҳои вай (Мирзо Турсунзода – Х.О.) назокати мафтункунандаи лирикаӣ халқӣ, гоҳ ҳиссиёту ҳаяҷон ва сӯзу гудози дostonҳои ишқии романтикӣ классикӣ, гоҳ фикру андеша ва мулоҳизаҳои амиқро, ки ҳам баъзе шеърҳои фолклору қасидаҳои фалсафии классикони тоҷик ва ҳам назми ишқӣ ва граждании русро ба хотир меоранд, дидан мумкин аст. Гоҳ чанде аз онҳо як ҷо ҷамъ шуда, бо якдигар омезаш ёфта, ба шеъри шоир қувваи азиме мебахшанд».**

Устод Муҳаммадҷон Шукуров дар ҳамин мақола аз хусуси дар эҷодиёти Мирзо Турсунзода истифода шудани мақоду зарбулмасал ва панду ҳикмати халқӣ классикӣ сухан ронда, чанд шеърҳои дostonҳои ўро мавриди таҳлилу таҳқиқ қарор додаанд, вале ҳаминро низ зикр намудан бамавқеъ аст, ки бисёр байту бандҳои шеърҳои дostonҳои шоир ба панду ҳикмат табдил ёфта, вирди забони умум гардидаанд. Мисолҳои зерин баёнгарии ин гуфтаҳост:

**Ҳеч коре нест бе зан, хуб шуд,
Ифтихоре нест бе зан, хуб шуд.
Хуб шуд, ки зан ба давлат ёр шуд,
Мамлакат аз дасти зан гулзор шуд.**

Ё ин ки:

**То тавонӣ, дӯстонро гум мақун,
Дӯстони меҳрубонро гум мақун.
Дар ҷаҳон бе дӯст будан мушкил аст,
Мушкил осонқун касонро гум мақун.**

Шеъри «**Ошён баланд**» бошад сар то по панду хикмат аст:

**Ошён гар мегузори, дар баландиҳо гузор,
Дар баландиҳои кӯҳи сарбаланди мо гузор...
Ошён гар мегузори, дар дили инсон гузор,
Аз раҳи меҳру вафова аҳди бепоён гузор.
Нест чунки ҳеч чизе аз дили инсон баланд,
Ошён меҳри худ дар магз - магзи ҷон гузор.**

Ман худ шоҳиди он будам, ки ҷи тавр бадохатан як рубоии пандомези устод Мирзо Турсунзода тавлид гардид ва рӯи қуттии сигор навишта шуд.

Соли 1957 ман дар Хоҷаобигарм истироҳат мекардам. Ҳамон вақт Мирзо Турсунзода низ бо ҳамроҳии писарашон Масъуд ва нависанда М.Сидқӣ табобат мегирифтанд. Рӯзе Сидқӣ гуфт, ки фардо устод Мирзо Турсунзода ба шаҳр мераванд, агар шумо ҳам рафтаан хоҳед, дар мошини он кас ҷой ҳаст.

Ман ин пешниҳоди Сидқиро бо хурсандӣ ва миннатдорӣ пазируфтам, зеро мӯҳлати табобатам фардо ба охир мерасид.

Рӯзи дигар дар соати муайяншуда ба назди мошин рафтам. Устод дар паҳлӯи ронанда менишастанд, аз Сидқӣ ҳанӯз дарак набуд. Ҳамин вақт писари он кас

Масъуд як даста гулҳои кӯҳӣ чида омад, ки дар байни онҳо хору хас ҳам буд.

Устод Мирзо Турсунзода лаҳзае гоҳ ба гулҳо, гоҳ ба Масъуд нигоҳ карданду аз ҷайбашон куттии сигорро бароварда рӯи он чизе навиштанд ва баъд онро хонданд:

*Ҳар гулуро, ки бидидӣ, гул мағӯй,
Зогро дидӣ агар, булбул мағӯй.
Ҳар суҳан ҷо, ҳар нуқат дорад макон,
Он чӣ бар ман гуфтӣ, бар кул мағӯй.*

Шояд ин куттии сигор дар архиви шоир маҳфуз бошад. Ба назари мо ин рубоӣ дар ҳеҷ кучо ҷоп нашудааст. Мирзо Турсунзода ба маънои томи ин суҳан шоири халқӣ буд. Ӯ эҷодиёти бадеии халқи худро хуб медонист, образҳои зебову мӯъҷази онро моҳирона истифода мебард, ғояҳои неку инсондӯстона ва хусну назокати онро дар ашъори худ пайваста инкишоф меод ва ба онҳо сафову таровати диловезу тоза мебахшид. Яке аз сабабҳои ба дили мардум роҳ ёфтани азони мардум шудани бисёр осори Мирзо Турсунзода ҳам дар ҳамин аст.

Кормандони шӯъбаи фолклори Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакӣ ҳангоми гирд овардани сурудҳои маросимӣ аз шаҳри Бухоро аз забони пиразане ин байтҳоро, ки аз либреттои «Тоҳир ва Зӯҳро» аст, навишта гирифтаанд, танҳо мисраи сеюми онро тағйир додаанд:

*Марҳабо, домоди иззатманди мо,
Бовафо монанди як фарзанди мо.
Аз қадам ин хонаро гулшан намो,
Ҳар тарафро аз руҳат равшан намо.*

(Ф. Зеҳниева. Сурудҳои маросими тӯи тоҷикон. Душанбе, «Дониш», 1978, саҳ. 118).

Фолклоршиносон ба монанди ин намунаҳои ашъори Мирзо Турсунзодаро аз забони мардуми Зарафшону Кӯлоб, Бадахшону Варзоб гирд овардаанд. Маълум мешавад, ки мардум асарҳои ӯро гаштаю баргашта мехондаанд ва ҳифз мекардаанд ва дар мавриди мувофиқ истифода мебардаанд, вале комёбиҳо худ аз худ насиби шоир нагардидаанд. Истеъдоди фитрий низ заҳмати зиёдеро тақозо дорад ва бидуни он маҳсул намедиҳад. Мирзо Турсунзода осори классиконамонро бисёр мутолиа кардааст. Ин аст, ки шеърҳои зиёди онҳоро азёд медонист, Низомиро дӯст медошт. Таъсири ӯро мо дар дostonҳои шоир мушоҳида кардаем. Дар баробари ин Мирзо Турсунзода бисёр сурудрубоиҳои халқиро ҳам азёд медонист. Сурудрубоиҳои халқӣ на фақат дар натиҷаи мутолиаи зиёд дар хотири ӯ нақш бастаанд. Ӯ ноҳия ба ноҳия, ҳавлӣ ба ҳавлӣ гашта, онҳоро гирд овардааст ва соли 1940 гулчини арзишмандеро дар шакли китоби алоҳида бо унвони **«Намунаи фолклори тоҷик»** (ҷилди 2) мунташир сохтааст. Ҷилди якуми ин китоб соли 1938 дар таҳияи А.Н.Болдырев ба таърифи расида буд. Инак, ба ҳамин муносибат мехостам як лаҳзаи дигари вохӯриамро бо устод Мирзо Турсунзода ёдовар шавам.

Солҳои 60-уми асри гузашта баъд аз вафоти Абдусалом Деҳотӣ бо қарори Ҳукумати Тоҷикистон таҳияи **«Куллиёт»**-и панҷҷилдаи ӯ ба зиммаи Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакӣ вогузор шуд. Роҳбарияти шӯъбаи адабиёти советӣ тартиб додани ҷилди якумро, ки бояд шеърҳои дostonҳои шоирро дарбар мегирифт, ба ӯҳдаи камина гузошт. Дар ин ҷилд мебоист дostonи **«Оби ҳаёт»** дохил мешуд. Ин дoston дар шакли номаи мавзун ба роҳбарони Ҳукумати Иттиҳоди Шӯравӣ аз тарафи як гурӯҳ шоирон – Мирзо Турсунзода, Абдусалом Деҳотӣ ва Ҳабиб Юсуфӣ бо ширкат ва роҳбарии умумии устод Садриддин Айнӣ таълиф гардида, ба даҳсолагии таъсиси Ҷумҳурии Тоҷикистон бахшида шуда буд. Нахустин бор ин дoston дар арафаи ҷашни Инқилоби Октябр 5-уми ноябри соли

1939 дар рӯзномаи «Тоҷикистони сурх» чоп шуда, соли 1940 ҳамчун китоби алоҳида ба таъб расид.

Достони «Оби ҳаёт» аз дигар номаҳои мавзун бо он фарқ мекард, ки қисми якуми он дорои сужети муайян ва образҳои мусбату манфӣ буда, қисми дуюми он бевосита муроҷиат ба роҳбари Ҳукумат буд. Дар он солҳо дар ин шакл чоп кардани дoston мумкин набуд, вале агар қисми дуюм партофта шавад, ба сужети асар осебе намерасид. Мо ҳақ надоштем, ки аз пеши худ ба матн даст занем. Бинобар ин, ман дostonро гирифта, ба назди устод Мирзо Турсунзода рафтам.

Устод гуфтанд, ки кори хубе кардетон, ки он дostonро ба «Куллиёт»-и Абдусалом Дехотӣ дохил карданӣ шудетон. Аҷаб рӯзҳои хуш буданд он рӯзҳо — ёдовар шуданд аз он рӯзҳое, ки ин дostonро эҷод мекарданд ва доир ба таърихи он чунин нақл карданд:

—Ба мо аз номи халқи тоҷик ба роҳбарони Ҳизби Коммунист ва Ҳукумат номаи мавзун навиштан лозим буд. Домулло Садриддин Айнӣ дар Самарқанд буданд, бинобар ин, мо ба назди он кас рафтем. Ман дар хонаи Дехотӣ манзил гирифтам. Аҳли оилаи домулло Айнӣ дар боғ буданд. Баъд вазифахоро байни худ тақсим намудем. Домулло Айнӣ гуфтанд, ки ман қисми пешазинқилобиро менависам. Ба чунин қарор омадем, ки ҳар рӯз дар соати як дар назди домулло чамъ мешавем ва навиштамонро хонда медиҳем. Ҳамин тавр ҳам кардем. Ҳар рӯз ҳам чизи навиштаи мо ва ҳам навиштаҳои домуллоро мехондем ва якҷоя таҳрир мекардем. Мо ба чунин ақида омадем, ки аз қисми домулло Айнӣ тавсифи бузи Сангинро кам кардан лозим аст. Мо ин фикрамонро ба домулло гуфтем. Он кас аввал як шӯриданд ва баъд гуфтанд:

—Оё медонед, ки як буз барои як камбағали тоҷик чӣ давлатест? Вале баъд ба фикри мо розӣ шуда, он қисмро хеле ихтисор карданд. Дар ин дoston рӯбиҳои халқи хеле зиёданд, рӯбиҳои аҷиб,—гуфтанд устод ва баъд бо шавқи тамом паси ҳам чанд рӯби хонданд. Устод Турсунзода овози форам доштанд ва бо тамкини

ба худ хос шеър мехонданд. Ҳангоми шеърхонӣ дасти росташонро андак боло бардошта, онро бо оҳанги шеър мечунбониданд.

*Ба ёрон марҳабо гуфтему рафтем,
Ба қону дил дуо гуфтему рафтем,
Ҳамон ёре, ки бо мо дошт улфат
Нигаҳбонаш Худо, гуфтему рафтем.*

*Сари сарчашма рафтам ман ба вахте,
Ба оби дида биншондам дарахте.
Шамол омад, дарахтам решақан шуд,
Мани мискин надорам ҳеҷ бахте.*

*Сарчашма ҳазору сарғаҳи чашма ҳазор,
Об хӯрда наметавонам аз ҳайбати мор.
Коре бишавад, ки бишканад оҳани кор,
Говон ба чаро раванду ман пешаки ёр.*

Ин рубоӣҳо аз забони қаҳрамони дoston Сангин оварда шуда, аз як тараф рӯҳияи ўро ифода кунанд, аз тарафи дигар ба хонанда лаззати бадеӣ мебахшанд. Ба мо маълум шуд, ки ин рубоӣҳоро ба дoston устод Мирзо Турсунзода ворид кардаанд.

Достони “Оби ҳаёт” бо таҳрири нави устод Турсунзода ба “Куллиёт”-и Деҳотӣ ворид шуд. Ин дoston дар китоби камина “Таҳаввули жанри дoston дар назми муосири тоҷик” таҳлилу таҳқиқ шудааст.

Мирзо Турсунзода ба зан - модар тавачҷӯҳи зиёд дошт. Аз ибтидои эҷодиёташ то интиҳои он тақдири зани тоҷик, гузаштаву имрӯзи ў дар оила ва ҷомеа диққати шоирро ба худ ҷалб кардааст. Дар тамоми давраҳои ҳаёти ҷамъиятӣ одамони соҳибдил дар назди зан, дар назди дили меҳрпарвари ў сари таъзим фуруд овардаанд. Зан чун олиҳаи хусну вафо манбаи илҳомӣ шоирону нависандагон, рассомону бастакорон гардидааст, вале нобаробариҳои иҷтимоӣ дар замони гузашта занҳоро хору забун сохта, қадрӯ манзалати

онҳоро дар ҷамъият паст намуда буданд. Мутаассифона, дар замони шоир ҳам, дар замони мо ҳам шахсоне ҳастанд, ки ба қадри зан намерасанд, ўро паст мезананд, дар оила таваллуд шудани духтарро бадбахтӣ ҳисоб мекунанд.

Мирзо Турсунзода дар достони **"Чароғи абадӣ"** ин хел одамонро ба зери тозиёнаи танқид гирифта, онҳоро гарди тани инсон номидааст ва нақши занро дар ҷамъият хеле баланд бардоштааст:

Ба дил гуфтам, ки ҷоҳил мард будаст,

Тани моро нишаста гард будаст.

Ба ҷойи ӯ сано гуфтам худи ман

Ба ин навзод духтарча, ба ин зан.

Сано гуфтам ба занҳое, ки имрӯз

Ба кори мамлакат ҳастанд дилсӯз.

Дар асарҳои Мирзо Турсунзода симои модар мавқеи намоёнро ишғол мекунад. Меҳри модар дар ашъори ӯ бо меҳри зодгоҳаш ва бо меҳри Ватанаш - Тоҷикистони азиз даромехта, тавъам гардидааст. Махсусан шеърҳои **"Дили модар"**, **"Дасти модар"**, **"Модарам"** аз беҳтарин асарҳои дар ин мавзӯ гуфтаи шоирони тоҷик ба шумор меравад.

Мирзо Турсунзода дар шеърҳои ишқиаш низ анъанаҳои шеъри суннати тоҷикро давом ва инкишоф додааст. Қаҳрамони лирикии ин қабил шеърҳои ӯ чун дар назми классикӣ ошиқи содику вафодор, олиҳиммат ва фидокор аст. Ҳастии худро ӯ бе лутфу марҳамати ёри дилсӯз тасаввур карда наметавонад:

Туро сад бор гуфтам, ки гуломат ман,

ҳамин кофист,

Фидои як каломат, як саломат ман, ҳамин кофист.

Навиштам, пахш кардам мӯҳр, мондам даст

беғуфтор

Ҳаётамро, мамотамро ба номат ман,

ҳамин кофист.

Устод Мирзо Турсунзода дар як ҷамъомади занон ҳамин шеърро хонданд ва марбут ба он ҳодисаеро ёдовар шуданд:

–Дар яке аз мамлакатҳои Шарқ дар ҷамъомаде ман шеъри **"Ҳамин кофист"**-ро хондам. Баъди анҷоми он ҷамъомад як зани эронӣ ба назди ман омад ва гуфт: **"Гумон аст, ки шумо, мардони гарданкулуфт, ягон вақт ғуломи зан шавед"**. Вале ман рост мегӯям, ки ғуломи шумо ҳастам, ғуломи ҳусни беолоиши зани тоҷик, ғуломи дастони эҷозофарини ӯ, ғуломи дили поки беғаш ва саршори меҳри модаронаи ӯ. Мо, мардон як умр дар хидмати шумо ҳастем.

Устод Мирзо Турсунзода ҳамдаму ҳамнафаси мардум буд. Ӯ дар номусоидтарин шароитҳо ҳар як роҳу воситаро истифода мебард, то ба миллаташ хидмат кунад. Дар айни ҳол халқи тоҷик шоири худро дӯст мебошад, бо ӯ ифтихор мекард ва имрӯз ҳам ифтихор дорад. Ӯ дар дили инсонҳо ба қавли худ **"дар мағз-мағзи ҷони онҳо"** ошён гузоштааст.

Эҷодиёти устод Мирзо Турсунзода имрӯз ҳам дар хидмати миллату Ватан қарор дорад. Шеърҳои достонҳои ӯ қавононро ба дӯст доштани обу хоки Ватан, ҳифзу нигоҳдошти ҳар як гиёҳу дарахти он, саъю кӯшиш намудан барои шукуфои, пешрафту ободии он, нигоҳ доштани нангу номуси миллат раҳнамоӣ мекунад. Бесабаб нест, ки Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ӯро ба унвони олии **"Қаҳрамони Тоҷикистон"** сазовор донист.

2001

МАРДИ СОҲИБДИЛЕ БУД

Вақте ки Носирҷон Маъсумӣ директори Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии Академияи улуми Ҷумҳурии Тоҷикистон таъйин шуданд, дар ин пажӯҳишгоҳ вазъият чандон мӯътадил набуд. Касе вазифаи котиби илмиро дар ӯҳда дошт, ки ҳар як пешниҳодаш боиси норизоии кормандон мешуд ва байни кормандону маъмурият зиддият ба вучуд меомад. Умеди коллектив аз Носирҷон Маъсумӣ калон буд, вале дере нагузашта дар байни кормандон боз норизоӣ авҷ гирифт.

Ҳап дар ин ҷост, ки Носирҷон Маъсумӣ бо ҳама: пиру ҷавон, олими шинохтаву корманди навкор, шикояткунанда ва шахсе, ки аз болои ӯ шикоят кардаанд, як хел, бо оромӣ ва тамкини ба худашон хос муомила мекарданд. Боре нашунидаам, ки ба касе овозашонро баланд карда ва ё оҳанги суханашонро тағйир дода бошанд, вале бисёр касон тасаввур карда наметавонистанд, ки бидуни фармонфармой ва дӯғу лӯписа, бидуни саҳт гирифтани ва ҷазо додан ба ин ва ё он кас ин муассисаи илмиро идора кардан мумкин аст. Нармгӯӣ ва мулоимтабиатии он кас шубҳаю нобоварӣ дар байни аҳли кормандон ба вучуд меовард. Баъд дар бораи он кас чунин суҳанҳо паҳн шуданд: **«Маъсумӣ одами хуб ҳастанд, вале саҳтгир не. Роҳбар саҳтгиру серталаб набошад, кор пеш намеравад».** Вале муддате гузашту дар пажӯҳишгоҳ оромӣ ба вучуд омад ва муҳити илмӣ барқарор гардид. Ривоҷи муҳокимаю мубоҳисаҳои илмӣ, шавқу завқи донишҷуи пешрафти якдигар, мубодилаи афкор, сарпарастии олимони калонсол ба ҷавонон, ба ҷо овардани эҳтироми бузургсолон аз ҷониби хурдон ба ин мусоидат кард.

Дар шабнишиниҳое, ки ба муносибати идҳо ва ё ҷашнҳо бо ташаббуси Носирҷон Маъсумӣ барпо мешуданд, суҳанварӣ, ҳазлу шӯҳӣ ва хандаю шодӣ, рақсу бозӣ ва мусиқию суруд вусъат гирифт. Ҳамаи ин

боиси он гардид, ки ҳар корманд худро узви як хонадон ҳис кард ва ба беҳбудии он кӯшид.

Ман ҳанӯз ҳам сирри роҳбарии Маъсумиро барои худ кашф накардаам.

Носирҷон Маъсумӣ фазилатҳои фарзандони илму адаби давраҳои гузашта, давраҳои қабл аз инқилоби ўқтабирро дар худ таҷассум карда буданд: ҳам шоир, ҳам олими адабиётшинос, ҳам забоншиносу луғатдон ва ҳам таҳқиқгари эҷодиёти даҳонии халқ.

Хоҳ ба адабиёт даст зананд, хоҳ ба забон ва ё маданияти сухан ба тадқиқи аниқ ва ҷиддии маъсалаи пеш омада машғул мешуданд. Хурдтарин мақолаашон ҳам аҳамияти ҳоси илмӣ дошт. Ба номи «Чуноне ё чунон ки» мақолае чоп кунонидаанд, ки ба тавассути он як камбудии ҷиддӣ дар забони матбуот бартараф шуд.

Маъсуми дорои маданияти баланди инсонӣ буданд, ҳусни муомилаашон таъсири амиқ дошт. Мо аз он кас одоби муносибатро ба якдигар меомухтем, аз рафторашон ҷӣ будани одамию одамгариро дарк мекардем, Чунин ба назар менамуд, ки суруду рубоҳои халқӣ, шеърҳои олиии классикӣ, панду ҳикмати дорои фалсафаи амиқ, лирикаи рӯҳбахш ҳиссу ақлашонро сайқал дода, дар камолоти маънавиашон нақши равшан гузошта буд.

Маъсуми олими хоксор буданд, ҳашамату дабдабаро дӯст намедоштанд, ҷиҳози кабинеташон оддӣ буд. Ҳангоми ворид шудан ба он чашми кас аввал ба пояи намедонам аз кадом давр мондаи рангҳояш рехта меафтод, ки дар болояш ҳайкали нимтанаи Абуабдулло Рӯдакӣ меистод.

Маъсуми олими намоён, директори пажухишгоҳи забон ва адабиёт, вакили халқ дар Шӯрои Олии Ҷумҳурият буданд ва ба назди он кас чи аз хориҷа ва чи аз дигар шахрҳои мамлакатамон меҳмонони зиёде меомаданд. Лозим буд, ки кабинеташон намуди хуб дошта бошад, ба ин сабаб ман дар як маҷлис мудирӣ хоҷагии пажухишгоҳро танқид кардам.

Аз байн чанд вақт гузашт ва рузе котиба маро ба назди директор даъват намуд.

Ба кабинет мебели нав гузошта пардаҳои тирезахоро дигар карда буданд. Маъсуми дар байни кабинет рост меистоданд ва маро дида ба тарафи шкафу мизу курсиҳои нав бо як чашм ишорат карда ҷи тавр гуфтанд.

– Ин гапи дигар, – гуфтам хурсанд шуда. Он кас мисли кӯдаке, ки ба бозичаи дилхоҳаш соҳиб шудааст, шодӣ мекарданд. Маълум мешавад, ки барои он кас ҳар чизи зебо гуворо буд.

Маъсумӣ овози гӯшнавоз доштанд, нутқашон чун оби равон бе сакта ҷорӣ мешуд, суханашон фасеҳ ва мантиқаш қавӣ буд. Ман борҳо фикр карда будам, ки хушбахтанд онҳое, ки аз ӯ дарси адабиёт меомӯзанд. Маҳз чунин инсони донишманд метавонист адабиёти классикии мо, шеърӣ волою оламшумули Рӯдакию Фирдавси, Саъдию Ҳофизро пуртаъсиру дилхоҳ маънидод кунад.

Боре аз он кас илтимос кардам, ки иҷозат диҳанд, то як-ду дарсашонро гӯш кунам. Мехостам ягон дарсашонро ба навор гирам. Он вақт дар Донишқадаи давлатии омӯзгорӣ дарс медоданд. Гуфтанд, ки ягон рӯз маро ҳамроҳ мебаранд, вале он ягон рӯз ҳеҷ ба вуқӯъ намепаиваст. Илтимосамро такрор кардам. Гуфтанд, ки баъди ягон моҳ ман як мавзӯи аҷибро дар назар дорам. Баъд тобистон сар шуд ва донишҷӯён ба таътил баромаданд.

Ҷи қадар саҳлангорем мо! Гумон мекунем, ки сад сол умр мебинем, сутуни дунё мешавем, вале марг фарзандони шоистаи халқро як-як ба коми худ фуру мебарад. «Марг гулчин» меғоянд мардум ва ман ба рости ин ақида бовар кардам.

Носирҷон Маъсумӣ сиёсатмадори нозукадо ва дурандеш буданд. Он кас дар ин ҷода одоби Шарқро бо мушаххасбаёнӣ Фарб омезиш дода, дар як шакли дилпазире истифода мебуданд. Муаллим Муҳаммад Осимӣ дар сарсухани дуҷилдаи мунтахаби Носирҷон

Маъсумӣ дар бораи сафарҳои якҷояи худ ба мамлакатҳои хориҷӣ сухан ронда, ҳамин ҷиҳати шахсияти он касро таъкид кардаанд.

Дар хотири ман як ҷавоби он кас ба суоли меҳмони хориҷие нақш бастааст, ки наметавонам ба диққати хонандагони мӯҳтарам нарасонам.

Боре саркотиби Академияи улуми Эрон хонум Маҳинтоҷи Котибӣ меҳмони Академияи мо шуд. Маъсумӣ он вақт вазифаи мудирӣ шӯъбаи фанҳои ҷамъиятии Академияи улуми Тоҷикистонро дар ӯҳда доштанд. Мо се тан – устод Носирҷон Маъсумӣ, корманди илмии Пажӯҳишгоҳи шарқшиносӣ Шарафнисо Пӯлодова ва ман роҳбалади меҳмон будем, гоҳ ҳар сеямон якҷоя ва гоҳ бо навбат ўро ҳамроҳӣ мекардем.

Ман ўро ба меҳмонӣ даъват кардам. Дар айни авҷи сӯҳбат меҳмон ба устод Носирҷон Маъсумӣ суол дод:

—Чаро хонумҳои аксари калоншавандаҳои Тоҷикистон рус ҳастанд?

Ин суол гӯе таънаи нешдореро дар замири дошт. Охир, ҳамсари Маъсумӣ - Вера Пантелеймоновна дар паҳлуи он кас нишаста буданд. Ҳама мунтазири ҷавоби Маъсумӣ шудем. Ман гумон кардам, ки муаллим ҳозир мегӯянд, ки ба ишқ на миллат монеа шуда метавонаду на дину мазҳаб. Дар мамлақати мо ҳар кас метавонад ба дилхоҳаш хонадор шавад. Ва умуман «**Бани Одам аъзои якдигаранд**» ва монанди инҳо, вале Маъсумӣ аз ҷойи дигар сухан карданд. Он кас дар бораи ҷашни ду ҳазору панҷсадсолагии бунёдгузориҳои шоҳаншоҳии Эрон дар Тахти Ҷамшед, ки чун вакили Иттиҳоди Шӯравӣ иштирок карда буданд, ҳашамату тантанаи ин ҷашн сухан карданд. Гуфтанд, ки дар меҳмонхона ба намояндагони Иттиҳоди Шӯравӣ духтарони бисёр зебо ва хушодоб хизмат мерасониданд. Онҳо ба ду забон: ҳам ба форсӣ ва ҳам ба русӣ бе ягон нуқсон ҳарф мезаданд. Аз яке пурсидам, ки забони русиро дар кучо омӯхтед, ки ин қадар тоза сухан меронед, гӯе ки забони модариатон бошад. Гуфт, ки оре, забони модариам русист: модари ман рус асту падарам эронист.

Тири устод Носирҷон Маъсумӣ ба нишон расид. Меҳмон лаҳзае хомӯш монд ва ба андеша рафт...

Аввалҳои соли 1974 буд. Як бегоҳ ба муносибати дифои рисолаи номзадии ҳамкормон Закияҳон Муллоҷонова дар хонаи ӯ ҷамъ омадем. Гули сари сабади он шабнишинӣ Носирҷон Маъсумӣ буданд.

Сӯҳбати аҷиб ба вуқӯ пайваст. Хуб дар ёд дорам, ки баъд аз он шабнишинӣ чанд рӯз димоғамон чоқ буд ва гаштаю баргашта он сӯҳбатро ба забон меовардем.

Маъсумӣ дар шабнишиниҳо чизҳои аҷиб нақл мекарданд ва ҳатман суруд мехонданд. Мо бо он кас ҳамовоз мешудем. Сурудҳои хондаи он кас: - «**Кӯшчинор**», «**Пушту паноҳи ман буд...**», «**Хуш он замон**», «**Ёри мастҷоҳиам**», «**Хонаи мо он қадар ҳам дур нест**» ва ғайра дар хотирам нақши аҷиб гузоштаанд ва ёдашон дар дил ҳисси гуворое тавлид мекунад.

Дар ҳамон меҳмондорӣ муаллим Раҷаб Амонов аз ҷой хестанду дар ҳаққи Закияҳон чанд сухани табрикӣ гуфтанд ва ба тавсифи Маъсумӣ пардохтанд. Баъд муаллим Муҳаммадҷон Шукуров, Раҳим Ҳошим, Абдуқодир Маниёзов, ҳамкормон Ҳамроқул Шодикӯлов, Чӯраҳон Бақозода ва қариб аксари мардони он ҷо хузур дошта дар васфи Носирҷон Маъсумӣ сухан карданд. Шабнишинӣ ба ҷашни Маъсумӣ табдил ёфт. Ҳама хислатҳои неки он касро номбар мекарданд ва меҳру эҳтироми худро бо як самимият иброс медоштанд.

Ҳозирон бо тақозою хоҳиши дил ба таърифи устод Носирҷон Маъсумӣ пардохтанд ва гӯё исбот мекарданд, ки нисбати фазилатҳои чунин як инсонӣ комил наметавонанд хунсард ва бетараф монанд.

Он вақт намедонистем, ки ин сӯҳбати охирин ва маҳфили видоӣ будааст. Ман ҳам дар дил суханҳои гуфтани нисбат ба устод Носирҷон Маъсумӣ доштам, вале чуръат накардам. Охир, мо занони тоҷик асрҳо дам фуру бурда, одат кардаем...

...Агар дар ҳаққи касе суҳанони нек гуфтани бошад, шитоб кунед, баъд дер шуданаш мумкин аст. Мо бояд фаромӯш накунем, ки заҳри забон ба остонаи марг мебарад, вале шаҳди забон ба ҷароҳатҳои марҳам ва ба дардҳои дармон аст. Неконро рӯҳашон шод бод!

1990

ДОНИШМАНДИ ФОЗИЛ ВА ХИРАДМАНД

Устод Муҳаммад Осимӣ аз рӯи ихтисос физик буданду доир ба фалсафа рисолаи докторӣ дифоъ карданд ва асарҳои зиёд навиштанд, ба адабиёт шавқи беандоза доштанд, шеърро дӯст медоштанд, бо адибон ҳамнишаст ва ҳамсӯҳбат буданд. Дар як суҳанрониашон дар маҷлисе, ки дар толори Академияи илмҳои Тоҷикистон баргузор гардида буд (*дар хотирам намондааст, ки ин маҷлис ба қадом муносибат барпо шуда буд*), гуфта буданд: – "Вақто ки ман ба армия рафта будам (Ҷанги Бузурги Ватанӣ дар назар аст), дар кӯлворам се китоб буд: - ашъори Зебуннисо, рубоиёти Хайём ва намоишномаҳои Ҷамшад Ҳакимзода Ниёзӣ. Ман машғулияти сиёсӣ мегузaronидам ва баъд аз ҳар як машғулият ба сарбозон ва афсарон шеър мехондам".

Шояд аз ин ҷо бошад, ки ба Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакӣ таваҷҷӯҳи махсус зоҳир мекарданд ва бо собиқ директори он устод Носирҷон Маъсумӣ дӯстӣ ва рафоқат доштанд.

Устод Осимӣ мухлиси устод Садрриддин Айнӣ буданд. Ҳаёти Айниро хуб медонистанд. Ҷанӯз ҷангоми таҳсилашон дар Донишгоҳи давлатии Самарқанд ба тавассути амакбояшон Олимхон Махдуми Хуҷандӣ, ки шарикдарси мадрасагии Айнӣ буданд, аз сӯҳбатҳои эшон баҳраҳои зиёд бардоштаанд. Хотираҳоиашон дар бораи Садрриддин Айнӣ, ки дар шумораи 5-и соли 1995-и маҷаллаи "Хуҷанд" ба таъ расидааст, бо эҳтироми

бузург, меҳри беандоза ва самимияти хосса навишта шудааст.

Устод Муҳаммад Осимӣ орзу доштанд, ки **“Куллиёт”**-и илмии Айниро бо истифодаи архиви ӯ мураттаб кунем ва ба таъъ расонем. Бо ҳамин ният бо ҳамроҳии устод Маъсумӣ дар Институт шӯъбаи мероси адабӣ ташкил намуданд. Як хонаи калонеро дар бинои пажӯҳишгоҳ ҳолӣ қунонда ба шӯъбаи мероси адабӣ доданд. Нияти таҳияи **«Куллиёт»**-и илмии устод Садриддин Айни амалӣ нагардид, вале институт бо дастгирӣ ва ёри бевоситаи устод Муҳаммад Осимӣ архиви Лохутиро ба даст овард, Ҳар дафъа, ки муаллим ба Маскав мерафтанд, бо ҳамсари Лохутӣ Ситсилия Бону вомехӯрданд, агар мулоқот карда натавонанд, бо телефон гуфтугӯ мекарданд ва оқибат ӯро розӣ қунонданд, ки архиви устод Лохутиро ба ихтиёри Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакӣ вогузорад. Муаллим ба ҳамаи шартҳое, ки Бону дар назди Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон гузошта буд, розӣ шуданд. Институт бо иҷозати муаллим Бонуро ба қор қабул кард, то дар Маскав нишаста, архивро ба тартиб орад. Дар он солҳо берун аз ҷумҳурӣ зиндагӣ карда, дар ҷумҳурӣ қор қардан қатъиян мамнӯъ буд.

Ҳукумати Тоҷикистон бо давутози муаллим хароҷоти 5 ҷилд **“Шоҳнома”**-и Абулқосим Фирдавсиро ба забони русӣ дар тарҷумаи Бону, ки нашриёти **“Наука”**-и Маскав бояд ба таъъ мерасонид, бар ӯҳда гирифт. Ҳамаи ин ба хотири он буд, ки архиви Лохутӣ ва ашӯи музеи ӯ дар институт бошад. Архиви Лохутӣ ба мо имкон дод, ки **«Куллиёт»**-и илмии Лохутиро дар 7 ҷилд таҳия намоем. Ба тавассути ин қор дар ҷумҳурии мо равияи тозаи илмӣ - матншиносии адабиёти муосир арзи вучуд кард.

Муаллим Муҳаммад Осимӣ инчунин номаҳои Садриддин Айни ва Лохутиро ба даст оварданд ва ба камина супориш доданд, ки маҷмӯае тартиб диҳам. Китоб ба муносибати 100-солагии устод Садриддин Айни бо сарсухани муаллим Муҳаммад Осимӣ таҳти

унвони **"Мукотибаи Садриддин Айнӣ ва Абулқосим Лоҳутӣ"** аз чоп баромад, вале он вақт мо имкон надоштем, ки ҳамаи номаҳои онҳоро ба маҷмӯа ворид созем. Баъд аз соҳибистиқлол шудани ҷумҳуриамон камина нусхаи такмилёфтаи ин китобро таҳия намудам. Як ҳафта пеш аз он фоҷиа, яъне ҳалокаташон муаллим Осимӣ сарсухани онро таҳрир намуда, ба ман баргардониданд ва гуфтанд, ки дар Сафорати Ҷумҳурии Исломии Эрон ваъда доданд, ки онро чоп мекунанд. Афсӯс, ки ин нақшаашон ҳам амалӣ нашуда монд.

Дар таърихи 25-уми феввали соли 1996 ман ба назди мудирӣ шӯъбаи фанҳои ҷамъиятии Академияи улуми Ҷумҳурии Тоҷикистон шодравон, академик Саидмуродов даромадам. Ҳанӯз матлабамро баён накарда будам, ки устод Муҳаммад Осимӣ, аз паси он кас академик Аҳрор Мухторов ва як каси дигар (*кӯ буданаш дар хотирам намондааст*) вориди кабинет шуданд. Баъд аз салому алейк ман саломатии ҳамсарашонро пурсидам. Гуфтанд, ки духтурон ба дардашон даво наёфта умедашонро канда буданд (*муаллим ҳамсарашонро дар ҳузуру гайбашон шумо мегуфтанд*), мо, ман ва духтаронам даво ёфтем ва он касро ба по мондем. Муаллим усули табобатро нақл карданд. Ба равғани асп боз ким-кадом моддаҳоро ҳамроҳ намуда, дар муддати як моҳ ҳар рӯз молиш меоданд, яъне массаж мекардаанд. Муаллим ба мардҳо муроҷиат карда, ин байти Амир Хусрави Деҳлавиро хонданд ва таъкид карданд, ки онро бояд ҳар замон такрор кунанд:

***Ҳар кас, ки ёри вафодори меҳрубон дорад,
Саодати абаду умри ҷовидон дорад.***

Баъд шеъри ҳазломези дар ҳамон рӯзҳои бемории ҳамсарашон иншошударо хонда доданд. Ин шеър дар равияи **"Гуфтам ба чашм"** ном ғазали Камоли Хучандӣ навишта шудааст:

*Ёр гуфт аз пеши мо ҷое марав, гуфтам ба чашм,
Гаҳ-гаҳе аз баҳри нон бар кӯча рав, гуфтам
ба чашм.*

*Гуфт агар дар вақти худ аз кор наояд духтарам,
Пойро мону ба сар бар кӯча дав, гуфтам ба чашм.
Гуфт агар дорӣ хаёли хоби ширин дар сарат,
Дасту пойи мо бимол в-он гоҳ бирав, гуфтам
ба чашм*

Оре, устод Муҳаммад Осимӣ шавҳари бисёр меҳрубон ва падари ғамхору дилсӯз буданд. Ҳамсари он кас низ зани оқила, бомаърифат ва ниҳоят фурӯтану меҳрубонанд. Онҳо бо модари ман дар як маҳалла зиндагӣ мекарданд. Келиноя модари маро эҳтиром мекарданд ва ба ман ҳам ниҳоят меҳрубон буданд.

Намедонам, соли 1971 ё 1972 буд, ки ман барои табобат ба Кисловодск сафар кардам. Дар самолёте, ки парвоз мекардам, муаллим Муҳаммад Осимӣ бо ҳамсарашон низ буданд. Ман бо онҳо дар фурудгоҳи Минеральные Воды вохӯрдм. Истироҳатгоҳи мо «Пикет» ном дошта, берун аз шаҳр воқеъ буд. Муаллим дар маркази шаҳр, дар истироҳатгоҳи Кумитаи Марказии КПСС меистоданд. Агар хато накунам, он истироҳатгоҳ «Красный Октябрь» ном дошт.

Баъд аз ягон ҳафта рӯзе дари хонаи маро касе тақ-тақ кард. Дарро кушоям, муаллим бо ҳамсарашон истодаанд.

—Ҳамин келиноятон маҷбур карданд, ки шуморо кофта ёбам,—гуфтанд хандида муаллим. Маълум мешавад, ки то маро ёфтан хеле заҳмат кашидаанд. Ман аз ин бисёр ҳиҷолат кашидам, аз тарафи дигар сарам ба осмон расид. Баъд аз ин чандин бор бо ҳам вохӯрдем. Муаллим кор мекарданд, мо ба тамошои шаҳр мебаромадем.

Ба назарам сарчашмаи эҳтироми муаллим нисбат ба занон аз оила, аз ҳамсари мушфику оқилашон сар мезанад. Муаллим аз комёбиҳои занони тоҷик бисёр хурсанд мешуданд. Вақте ки ман рисолаи докторӣ Ҳимоя кардам, дар Шӯрои дифоъ иштирок карданд ва

маро табрик намуданд. Рӯзи дигар дар Иттифоқи нависандагон ба кадом муносибате маҷлиси аҳли фарҳанг барпо гардид. Муаллим дар роҳрав бо гурӯҳе аз намояндагони Ҳукумат ва Кумитаи Марказӣ сӯҳбат дошанд. Маро дидан замон аз дастам гирифта, ба назди онҳо бурданд ва хурсандона гуфтанд:

—Ин касро табрик кунетон. Дирӯз бо муваффақият рисолаи докторӣ дифоъ карданд. Дар ҷумҳуриамон боз як доктори илм зиёд шуд.

Хушҳолие, ки чеҳраи нуронии муаллимиро равшан мекард, дар рӯи онҳо надидам. Дастамро фишурда сардакак табрик гуфтанду сӯҳбати худро давом доданд. Ба ман чунин намуд, ки муаллим ҳичолат кашиданд, бинобар ин, зуд аз наздашон дур шудам.

Оре, ҳар як падидаи фарҳангӣ, ҳар як рӯйдоди тозаӣ эҷодӣ, ҳар як асари нави ин ё он олим устод Муҳаммад Осимиро ба вачд меовард, хурсанд мекард.

Боре пагоҳӣ дар назди бинои Раёсати Академияи Ҷумҳурии Тоҷикистон бо муаллим вохӯрдм. Он кас хурсанд буданд. Гуфтанд, ки Матлуба Хоҷаева рисолаи докторӣ овардааст. Ман варақ зада дидам, аҷиб барин менамояд. Ҳозир ба институт гирифта рафт. Муҳокима карда бинетон.

Он вақт ман раиси бахши адабиётшиносии Шӯрои илмӣ будам. Дар зиёфате, ки ба муносибати дифои рисолаи доктории Матлуба Хоҷаева барпо гардид, муаллим иштирок намуданд. Он кас дар бораи Матлуба, хоҳари ӯ шоираи соҳибистеъдод Фарзона ва умуман занҳои тоҷик, мавқеъ ва саҳми онҳо дар оила ва пешрафти ҷомеа сухан гуфтанд. Ин зиёфат дар навори видео сабт шуда буд. Шояд сухани устоди шодравон Осимӣ ҳам сабт ёфта, дар дасти Матлуба Хоҷаева маҳфуз бошад.

Фарзандони бузурги миллатамон устод Садриддин Айни, Бобочон Ғафуров, Мирзо Турсунзода ва дигарон ба мусоидиву номусоидии замон нигоҳ накарда, роҳҳои гуногунро ҷустуҷӯ мекарданд, аз воситаҳои гуногун истифода мебарданд, то ба мардум хидмат кунанд.

Онҳо дар бедорӣ ва худшиносии мардуми тоҷик, пеш бурдани илму фарҳанги он, тайёр намудани мутахассисони соҳаҳои гуногуни илму фарҳанг, ба оламиён дубора шиносонидани миллати худ нақши равшане гузоштанд.

Дар таърихи 22 декабри соли 1995 ман бо устод Муҳаммад Осимӣ дар троллейбус вохӯрдм. Ҳардуямон ба конфронсе, ки ба муносибати 80-солагии устод Носирҷон Маъсумӣ дар толори Академияи илмҳои Тоҷикистон баргузор мегардид, раҳсипор будем. Ҳар боре, ки ман бо устод Осимӣ дучор меомадам, аз вазъи архиви Айнию Лохутӣ ва «Куллиёт»-и илмии онҳо пурсон мешуданд. Дар бораи мулоқотхояшон бо устод Садриддин Айнӣ пора-пора нақл мекарданд. Ин дафъа ҳам сӯҳбатамон дар ҳамин мавзӯ ба вуқӯ пайваст.

Муаллим гуфтанд, ки устод Айнӣ баъд аз соли 1937 бо ҷидду ҷаҳди тамом ба навиштани асарҳои таърихӣ пардохтанд, ҳарчанд ки аз ин пеш ҳам дар ин мавзӯ асарҳо доштанд.

Ман устод Сотим Улуғзодаро ёдовар шудам ва гуфтам, ки бо он кас ҳам баъд аз воқеаи писарашон чунин ҳолат рух дод. Муаллим ин воқеаро нақл карданд:

Баъд аз он ки Азиз писари Сотим Улуғзода Иттиҳоди Шӯравиро тарк карда, ба хориҷа рафт, ба Улуғзода пайи ҳам зарба задан гирифтанд. Устод Муҳаммад Осимиро раиси комиссияи ҳизбии Кумитаи Марказӣ ба назди худ даъват карда, супориш додааст, ки ҳуди пагоҳ маҷлис гузаронанд ва Улуғзодаро аз узвияти Академияи илмҳои Тоҷикистон хориҷ кунанд. Ҳарчанд муаллим ба ӯ фаҳмондани шудаанд, ки Улуғзодаро барои асарҳои адабиётшиношиаш, барои он саҳме, ки дар пешбурди илми филологияи тоҷик гузоштааст, узви вобастаи Академия интиҳоб кардаанд, аъзои Академия ба хориҷ кардан розӣ нахоҳанд шуд, раиси комиссия фаҳмидан нахостааст ва бо исрор талаб кардааст, ки аз пагоҳ дер намонда ин корро ташкил кунанд.

Муаллим бо қаҳру ғазаб аз ҳеҷ кас напурсида, рост ба дафтари кори Чаббор Расулов даромадаанд ва масъаларо ба он кас фаҳмондаанд. Расулов зуд ба раиси комиссия телефон кардаанд.

— Ман аввалин бор ҳақорати он касро шунидам, — нақл карда буданд муаллим. Раис дигар чуръат накард, ки ба ин масъала баргардад.

Дигар ғамхорие, ки устод Муҳаммад Осимӣ нисбат ба Сотим Улуғзода, нафақат нисбат ба Улуғзода, балки ба фарҳангу адабиёти тоҷик зоҳир намудаанд, ин ба чопи китоби он кас бахшида ба ҳаёт ва эҷодиёти Абӯалӣ ибни Сино «**Пири ҳакимони Машриқзамин**» дахл дорад. Дар ҳамон рӯзҳои барои Сотим Улуғзода даҳшатбор ин китобро аз нақшаи нашриёти «Ирфон» хат зада, чопашро манъ карда буданд. Муаллим Муҳаммад Осимӣ директори онвақтаи нашриёт Собирҷон Хоҷаевро ба назди худ даъват намуда гуфтаанд, ки аҳамияти ин китобро худатон медонед, хочати шарҳ додани ман нест. Ман ба номи шумо мактуб менависам, ба боло нафаҳмонда китобро чоп кунед.

Собирҷон Хоҷаев гуфтааст, ки ҳамин суҳбатон кифоя, мактуб навиштан ҳам лозим нест.

— Мо китобро чунон зуд аз чоп баровардем, ки ҳеҷ кас бохабар нашуд, — мегӯяд Собирҷон Хоҷаев.

Муаллим Осимӣ соҳиби маданияти баланди ботинию зоҳирӣ буданд. Дар рафтору кирдорашон омезиши одоби Шарк ва маданияти Фарб ба ҳам омада буд. Ҳар кас, ки ба наздашон ояд, хоҳ пир бошад, хоҳ ҷавон, хоҳ соҳибмансаб бошад, хоҳ бемансаб, аз ҷояшон хеста пешвоз мегирифтанд ва то таги дар гусел мекарданд. Инро кормандони Академия хуб медонанд.

Дар ҷашнҳои адибон бо иштироки меҳмонони хориҷӣ, дар симпозиумҳои байналмилалӣ, чи дар Душанбе ва чи дар берун аз он, бо суҳанрониҳои хирадмандонаи худ, бо кордонӣ ва мардумшиносӣ, бо одоби муошират ва муомилаи нек эътибори тоҷиконро

баланд мебардоштанд. Дар баробари забони тоҷикӣ ва русӣ забони англисиро хуб медонистанд.

Мо ҷонбозӣ ва талошхояшонро дар маҷлисҳои ЮНЕСКО барои ҳаққи ҳуқуқи тоҷикон шунида, хурсанд мешудем, аз он ифтихор доштем ва шукрона мекардем, ки миллати мо мисли устод Муҳаммад Осимӣ фарзанди фарзонае дорад, ки кори Садриддин Айний, Бобочон Ғафуров, Мирзо Турсунзода ва дигар бузургонамонро давом медиҳад.

Дар рӯзҳои саҳти ба сари мамлакатамон омада муаллим Осимӣ ҳамроҳи мардум буданд, талхҳои он рӯзхоро ҳамроҳ чашиданд, ҳамроҳ дар навбати нон истоданд, барои ваҳдат ва ягонагии миллат ҷидду ҷаҳд карданд.

Дар ҳамон хотираҳояшон дар бораи устод Садриддин Айний Муҳаммад Осимӣ навиштаанд: – "Корвони ҳаётро ҳадафҳо пеш мебаранд, аммо ҳадафҳо аз ҳадафҳо фарқ доранд. Ашхосе соҳиби симу зар ва давлату сарват шудан ё расидан ба ҷоҳу мансабро ҳадафи асосии ҳаёт мешуморанд ва барои расидан ба ин ҳадаф аз ҳеч чиз парҳез намекунанд. Фарзандони асили миллат аз пайи ин гуна ҳадафҳо намераванд. Инҳо ҳамеша шарикӣ шодию ғами халқи худ ҳастанд, баҳри беҳбудии он заҳмат мекашанд, дар ин роҳ ҷони худро дарег намедоранд. Садриддин Айний аз қабилӣ чунин шахсони бузург буданд".

Устод Муҳаммад Осимӣ низ аз ҳамин гуна фарзандони асили миллат буданд. Ёдашон ба хайр!

МАНБАЪШИНОСИ НУКТАДОН

Самти асосии фаъолияти илмии академик Аҳрор Мухторов таърихшиносист. Ӯ аз он таърихшиносони камназир буд, ки таърихи халқашро аз манбаъҳои асли - сарчашмаҳо омӯхтааст ва пажӯҳишу таҳқиқ намуда, китобҳои пурарзише ба таъб расонидааст.

Вақте ки Аҳрор Мухторов аспиранти Донишгоҳи давлатии омӯзгории Душанбе буд, дар як вақт дар шӯъбаи дастхатҳои китобхонаи ба номи Абулқосим Фирдавсӣ кор мекард. Ман он вақт донишҷӯи Донишгоҳи давлатии Тоҷикистон будам ва барои кори дипломӣ навиштан ба шӯъбаи дастхатҳо равуо доштам. Ҳар боре ки барои китоб гирифтани ва ё китоб супоридани ба ин шӯъба мебаромадам, ӯро ҳамеша дар мутолиа меидидам. Ҳамон вақт қариб ҳамаи дастхатҳои китобхонаро хуб медонист. Боре ба ман китоби "Тӯҳфату-л-обидин"-ро нишон дода, ба ғазалҳои Шаҳиди Истаравшанӣ ишора намуд. Ман як ғазали ӯро навишта гарифтам.

Академик Аҳрор Мухторов чи дар олами илми мамлақати мо ва чи берун аз он ҳамчун манбаъшиноси номӣ маълуму машҳур аст.

Манбаъшиносӣ яке аз соҳаҳои бисёр муҳим ва душвори илми ҷомеашиносӣ мебошад. Дар ин ҷода касе ба қомебӣ ноил мегардад, ки аз заҳмат кашидани натарсад, пуртоқат ва дақиқкор бошад. Ранҷу заҳматҳои Аҳрор Мухторов дар ин роҳ самараҳои зиёди илмӣ доданд. Ӯ аз ганҷинаҳои Ҳиндустону Ӯзбекистон, Афғонистону Тоҷикистон бисёр китобҳои нодири то ин дам ба мо номаълумро пайдо карда, ба ихтиёри аҳли илм гузоштааст, доир ба таърихи Осиёи Миёна, Тоҷикистон, махсусан Истаравшану Ҳисор мақолаву китобҳои хеле ҷолиб ба таъб расонидааст. Дар ин бора таърихшиносон бисёр навиштаанд.

Академик Аҳрор Мухторов дар илми таърихшиносии халқи тоҷик равияи тозаеро ҷорӣ

намудааст, ки он катибашиносӣ аст. Катибаҳо, яъне навиштаҷоти рӯи сангҳо аз замонҳои қадим мавҷуд буда, диққати аҳли илмро ба худ ҷалб карда меоянд, вале мо ҳеҷ касро намедонем, ки мисли Аҳрор Мухторов солҳои тӯлонии умри худро сарф намуда, бо шавқу ҳаваси махсус ва садоқати беҳамто ба ин кор машғул шуда бошад. Ӯ роҳҳои касногузари Кӯҳистони тоҷик, Зарафшону Бадахшон, Қаротегину Кӯлоб, Вахшу Ҳисор, Самарқанду Бухороро гоҳ пиёдаву гоҳ савора тай намуда, маводу мадорики пурарзише гирд овардааст ва онро ҳамаҷониба таҳқиқ намудааст. Ин маводу мадорик соҳаҳои гуногуни ҳаёти маишию маънавии мардумони ин маҳалҳоро фаро гирифтаанд.

Мо солҳои зиёд халқи тоҷикро дар гузашта саросар бесавод меномидем. Китобҳои Аҳрор Мухторов, махсусан китоби **“Санг ҳам диле дорад”** нишон медиҳад, ки дар дурдасттарин ғӯшаҳои Кӯҳистони тоҷик одамони ҳунарманду босавод, хушнавису ҳақкок, шоиру ҳофиз зиёд будаанд. Дар китоби **“Санг ҳам диле дорад”** академик Аҳрор Мухторов дар бораи деҳаи Оббурдони Мастчоҳ ва сокинони ин деҳаи кӯҳистон сухан ронда навиштааст, ки **“кӯҳантарин катиба, ки санаи 484 ҳиҷрӣ (соли 1091 мелодӣ)**—ро дорад, аз қабристони атрофи мазори маъруфи Оббурдон пайдо шудааст. Дар он гуфта мешавад, ки Шайхи оҳангарон Носир писари Муҳаммад дар аввали моҳи раҷабӣ ҳамин сол (яъне 19-уми августи соли 1091 мелодӣ) вафот кардааст. Мазмуни кӯтоҳи ин катиба шаҳодат медиҳад, ки дар мулки Кӯҳистон дар қарни XI оҳангарони зиёде буданд ва он Шайхи оҳангарон Носир ном доштааст. Аз 11 адад катибаи садаи XI аввали садаи XII мелодӣ ҳафт адади он аз мазору қабристонҳои Оббурдон пайдо шудаанд, ё худ аз 12 адад қайроқсанги ба рӯи қабри олимони соҳаи фикри қарнҳои XIII-XIV гузошта шуда, ду ададашон аз ҳуди ҳамин деҳа ба даст омадааст.

Ҳанӯз дар айёми ҷавонӣ Ҳангоми аспирантиаш Аҳрор Мухторов хати рӯи санг ба дасти Мирзо Бобури Темирӣ ҳақкоки шударо дар деҳаи Оббурдони Мастчоҳ

кашф намуда, дар олами илм ғулғула андохта буд. Ин санг нахустин ва то имрӯз охири автографи Мирзо Бобур ба ҳисоб меравад. Боиси ифтихор аст, ки санги мазкур ҳангоми баргузори конгресси байналмилалӣ дар шаҳри бузурги Маскаву Санкт-Петербурги Русия дар маърази тамошо гузошта шуда, дар матбуоти зиёда аз чихил давлати дунё доир ба он мақола чоп шуд ва илми тоҷикро ба ҷаҳониён муаррифӣ намуд.

Ба назари мо ҳамин манбаъшиносӣ ва катибашиносӣ таваҷҷуҳи Аҳрор Мухторови таърихшиносро ба адабиёт ҷалб намуд. Ӯ баробари ба омӯхтани таърих ва сарчашмаҳои он шурӯъ кардан, бо мероси бадеии ниёгон низ шавқи махсус зоҳир намуд. Ҳануз соли 1955 мелодӣ ӯ девони Фанои Истаравшаниро пайдо карда, дар маҷаллаи рӯзномаҳо аз он барои хонандагони хурдсол чистонҳо ба таърих расонида буд.

Бешубҳа кашфи шоира Дилшоди Барно, ба даст овардани осори назмию насрии ӯ яке аз комёбиҳои академик Аҳрор Мухторов ва илму адаби тоҷик буд. Бигузор шеъри Дилшод аз ҷиҳати бадеият ба шеъри Робиаю Маҳастӣ, Зебуннисо ва дигар шоираҳои гузашта баробар набошад, лекин вай шахсияти фаъол будааст. Ӯ ба зиндагӣ ва ҷомеа бо назари дигар менигарад. Ҳодисаҳои фоҷиабори сиёсӣ таърихӣ замон, ки ӯро ба гирдоби худ қашида буданд, чашмашро ба оламу одам кушода, ба шеъри ӯ мазмунӣ иҷтимоӣ бахшидаанд.

Амири Фарғона – Умархон баъд аз хунрезии зиёд дар Ӯротеппа (Истаравшан) сездар ҳазор асиронро пойи пиёда ба ҷониби Хӯқанд равон кард. Аз байни онҳо се нафар духтари соҳибҷамол, аз ҷумла Дилшодро ба ҳарами Умархон бурданд. Суоле пеш меояд, ки чӣ қисмат боис гардид, ки ин духтараки нозпарварди шонздаҳсола рӯ ба рӯи шоҳи замон – амир Умархон истода, бе тарсу ҳарос шеър гӯяд ва тинати манфури вайро фош намояд: ба чашми худ дидани бедодгарии амир дар Ӯротеппа (Истаравшан), азоби роҳ, хорию

зории асирон, чудой аз хешу табор, нафрату ғазаби ўро нисбат ба амир бедор карданд. Дар ин бора худи ў навиштааст: — **“Бо вучуди хушмуомилағӣ амир дар назари ман як шоҳи ҷобиру хунрез дар майдони қатл намоён буд. Ба ман мегуфт: - Биё, эй духтари ғазалхони тоҷик”**. Ана ҳамин нафрат ба амир, муҳаббат ба диёр ва ҳамдиёрони хеш ба ў тобу тавон ва ҷасорату матонат бахшид. Баъдтар хорию зиллати асирӣ, афтодан ба муҳити бегона, сухан гуфтан ба забони бегона ўро водор намуданд, ки дарди дигарон ва дарди замонро чун дарди хеш дар осораи инъикос намояд.

Дилшоди Барно амиқ дарк намудааст, ки барои инсонвор зиндағӣ намудан маърифати мардумро, махсусан занонро баланд бардоштан зарур аст. Ӯ ақидаҳои маорифпарваронаи худро дар амал ҷорӣ намуда, ба 891 духтар савод омӯзондааст. Ана ҳамин афкору ақидаи Дилшоди Барно ва мавқеи ў дар адабиёт ва ҳаёти сиёсии иҷтимоии замонаш дар китобҳои академик Аҳрор Мухторов **“Дилшоди Барно ва мероси адабии ў”** (**“Дилшод и ее место в истории общественной мысли таджикского народа в XIX начала XX веков”**) хеле пурмуҳтаво баррасӣ шудааст. Беҳуда нест, ки аз рӯи ин асарҳо нависанда ва драматурги маъруфи тоҷик Аъзам Сидқӣ таҳти унвони **“Дилшод”** намоишнома навишт ва он дар саҳнаи Театри давлатии ҷавонони шаҳри Душанбе намоиш дода шуд. Хуб дар хотир дорам, ки тамошобинон ин спектаклро хуш истиқбол карда буданд.

Академик Аҳрор Мухторов дар ҳар як сафари худ ба хориҷи кишвар дар баробари ҷустуҷӯи маъхазҳои таърихӣ ба кофтукови мероси классикони адабиёти форсу тоҷик машғул шудааст. Ӯ аз девонҳо, баёзҳо, китобҳои таърихӣ ҷуғрофӣ, луғатномаҳо шеърҳои Рӯдакӣ, Камоли Хуҷандӣ, Бедил, Зебуннисо, Маҳастӣ, чанд нафар шоирони то ин дам номаълуми хуҷандиро гирд оварда, доир ба он сарчашмаҳо маълумоти

муфассали илмӣ додааст. Осори ин шоирон, нақлу ривоятҳои ҷолиб аз рӯзгор ва таърихи эҷоди асарҳояшон дар китобҳои Аҳрор Мухторов “**Аз пайи таърихи кӯҳан**” (1975), “**Дурдонаҳои маданияти тоҷикон дар ганчинаҳои Ҳиндустон**”(1984), “**Мероси ниёгон**” (1999) зикр ёфтаанд.

Қисми зиёди ашъори устод Абӯабдуллоҳи Рӯдакиро академик Аҳрор Мухторов аз “**Фарҳанги Қавввос**” пайдо намудааст. Вай шеърҳои аз ин асар ва чи аз маъхазҳои дигар ба дастмадаро бо матни дар Душанбе интишорёфтаи онҳо муқоиса намуда, фарқи нусхаҳоро нишон додааст. Инак, барои таҳияву танзими матни интиқодии осори устод Рӯдакӣ барои матншиносон маводи тайёро пешниҳод намудааст. Рӯдакишиносон, аз ҷумла адабиётшиноси боистеъдоди тоҷик Асрор Раҳмонов аз ин мавод шаш байти то ин дам номаълуми Рӯдакиро муайян кардааст.

Академик Аҳрор Мухторов зимни як сафари худ ба Ҳиндустон соли 1986 ном ва мероси 25 нафар шоираҳои форсу тоҷикро пайдо намудааст ва доир ба онҳо дар китоби “**Мероси ниёгон**” андешаҳои ҷолиб ва пурарзиш рондааст. Аз инҳо имрӯз танҳо номи 5 нафарашон ба хонандагони тоҷик маълум асту халос. Инак, маводи таҳқиқи баррасӣ барои адабиётшиносоне, ки бо эҷодиёти нисвон сару кор доранд!

Академик Аҳрор Мухторов бисёр асарҳои бадеиро дар асоси ҳуҷҷату асноди таърихӣ ба риштаи таҳқиқи кашида аст ва маҳорати нависандаро дар тасвири ҳақиқати ҳаёт нишон додааст. Масалан, ӯ аз Архиви миллии Афғонистон як номаи подшоҳи ин мамлакат Амонуллохонро ба ду нафар мансабдори шаҳри Мазори Шариф пайдо намуда, дар асоси ин воқеаҳои Инқилоби Бухоро ва ба подшоҳи Афғонистон барои ёри муроҷиат намудани амир Олимхонро баррасӣ намудааст. Муаллиф сабабҳои бечавоб мондани хоҳиши амир Олимхонро аз тарафи подшоҳи Афғонистон дар асоси асноди таърихӣ муайян намуда, тасвири он ҳодисаҳоро дар романи “**Дохунда**”-и Садриддин Айнӣ аз назар

гузаронда, ба чунин хулоса омадааст, ки устод Садриддин Айни аз ҳақиқати таърихӣ берун по нагузоштааст.

Чунин муносибатро мо нисбат ба достони Зуфархон Ҷавҳарӣ **“Офтобхон”** мушоҳида мекунем. Воқеаҳои дар ин дoston тасвир ёфта заминаи ҳаёти дошта, қаҳрамонони он шахсони таърихианд. Академик Мухторов доир ба асоси воқеии ин асар суҳан ронда, дар бораи амир Умархон, писари ӯ Муҳаммадалихон, подшоҳи Бухоро Баҳодурхон ва қаҳрамони асосии он **Офтобхон** маълумоти ҷолиби таърихӣ додааст. Ӯ ба адабиётшиносон маводи пурарзише пешниҳод намудааст, то дар бораи асоси таърихӣ асар ва таҳаюлотӣ бадеии шоир андеша ронанд.

Воқеан Аҳрор Мухторов доир ба шарҳи ҳол ва рӯзгору осори Зуфархон Ҷавҳарӣ фикрҳои бисёр муфид баён намудааст. Ӯ аз нахустин шахсонест, ки диққати адабиётшиносонро ба соли таваллуди Зуфархон Ҷавҳарӣ ҷалб кардааст. Гап дар сари ин аст, ки то соли 2002 санаи таваллуди Ҷавҳарӣ дар аксари рисола ва мақолаҳо соли 1860 мелодӣ зикр ёфтааст. Дар сарсухани нахустин китоби нисбатан гурраи Ҷавҳарӣ, ки баъд аз вафоти ӯ аз тарафи фарзандаш шоири номӣ Суҳайлӣ Ҷавҳаризода таҳия гардидааст, соли таваллуди ӯ 1860 аст. Сарсухани ин китобро адабиётшиноси варзида, вале он вақт ҷавон Атахон Сайфуллоев навиштааст. Ин сарсухан албатта, аз назари Суҳайлӣ гузашта аст. Аз ин ҷост, ки ҳар касе ки дар бораи Ҷавҳарӣ мақола ва ё рисолае навиштани шавад, бидуни ҳеҷ дудилағӣ ва диққати махсус ба ҳамин китоб таъя менамуд. Ҳол он ки дар тарҷумаи ҳоли Ҷавҳарӣ ки бо хоҳиши устод Садриддин Айни навишта шуда, дар **“Намунаи адабиёти тоҷик”** (Маскав, 1926) дарҷ гардидааст, бо хати худӣ Ҷавҳарӣ омадааст: **“Ин тирозандаи саҳойифи хато ва нигорандаи девони нуқсон Ҷавҳарии очизи сармоёи ҳечмадон, минҷумла аҳволи асафи омоли худро чунин рақамзадаи килки баён менамоёнд, ки дар таърихи як**

ҳазору дусаду ҳаштоду нӯҳуми ҳиҷрӣ дар балдаи Истаравшан, дар маҳаллаи Намозгоҳ ҳангоми фасли рабеъ ба арсаи вучуд қадам ниҳодам ва ба олами зуҳуру шухуд оғӯши назар кушода”. Аз рӯи қадвали Орбелӣ соли 1289 ҳиҷрӣ ба соли 1872 - 1873 мелодӣ рост меояд.

Чунон ки дар боло зикр намудем, аввалин бор академик Аҳрор Мухторов дар мақолаи худ “Перомуни шарҳи ҳоли Зуфархон Ҷавҳарӣ”, ки дар маҷаллаи “Фарҳанг” (соли 2000, № 5,6) ба таъб расида аст, ба “Намунаи адабиёти тоҷик”-и устод Садриддин Айни тоҷа намуда, диққати муҳаққиқон ва пажӯҳишгаронро ба баҳсталаб будани санаи 1860 равона намуд. Ин баҳс дар китоби эшон “Зуфархон Ҷавҳарӣ” (Андебашаҳои муаррих, Душанбе, 2004) идома пайдо намуд. Мақолаи Аҳрор Мухторов олимонро ба ҷустуҷӯҳои нав водор намуд. Доктори илмҳои фалсафа Кароматулло Олимов дар ҷарсарсухани “Мунтахаботи осор”-и Зуфархон Ҷавҳарӣ (Душанбе, “Сурушан”, 2002) дар асоси маводи тоза ба дастмада, санаи таваллуди шоирро 1862 мелодӣ тахмин кардааст. Ӯ навиштааст “ба назари мо шояд ҳамин санаи 1279 ҳиҷрии қамарӣ мутобиқи 1862 мелодӣ саҳеҳтар бошад. Ба ҳар ҳол факту далелҳои дигарро аз ҳаёти Ҷавҳарӣ бо воқеаву ҳодисаҳои замонаш ва сафарҳои мукотибаҳои Ҷамаҷониба омӯхта, соли таваллудашро дақиқ кардан зарур мебошад”.

Академик Аҳрор Мухторов дар мақолааш ва китоби “Зуфархон Ҷавҳарӣ” баъд аз мутолиаи таҳқиқоти пураарзиши Атахон Сайфуллоев “Зуфархон Ҷавҳарӣ. Таҳқиқи ҳаёт ва эҷодиёти ӯ” (Душанбе, 2002) доир ба шарҳи ҳоли шоир, шаҷараи ӯ, номҳои шахсонаи алоҳида баъзе андебашаҳои ҷолибу пураарзиш иброз намудааст, ки дар оянда ба эътибор гирифтани онҳо аз аҳамият ҳолӣ намебошад.

Академик Аҳрор Мухторов баъзе шеърҳои нави Зуфархон Ҷавҳариро пайдо намудааст, ки дар ягон маҷмӯаи шоир ба ҷашм нарасиданд. Ӯ дар китоби худ “Каллиграф Мирхусайн”, ки соли 1994 ба таъб

расидааст, доир ба хушнависи авохири қарни XIX ва ибтидои қарни XX мелодӣ Мирҳусайн Хусайни Истаравшанӣ маълумоти аҷибе оварда, аз ҷумла мукотибаи ӯро бо Зуфархон Ҷавҳарӣ зикр намудааст. Дар ду номаи Ҷавҳарӣ ба дӯсташ Мирҳусайн як рубой ва як қитъаи ҳаштмисрагии ба ӯ бахшидашуда сабт ёфтааст. Ин шеърхоро таҳиягарони ояндаи осори Зуфархон Ҷавҳарӣ бояд дар назар дошта бошанд.

Асарҳои Аҳрор Мухторов дар оянда низ ба чанд насли адабиётшиносон дар таҳқиқи осори классикон ва баъзе шоирони муосири тоҷик ёрӣ хоҳанд расонд. Онҳо муҳаққиқонро ба ҷустуҷӯ ва андеша роҳнамоӣ мекунанд.

Камина дар **“Мунтахаботи осор”**-и Зуфархон Ҷавҳарӣ (соли 2002, саҳ. 170) рубоии зеринро хондам:

Эй обшор, навҳагар аз баҳри чистӣ?

Чин бар ҷабин фиканда зи андӯхи кистӣ?

Дардат чӣ дард буд, ки дишаб тамоми шаб,

Сарро ба санг мезадию мегиристӣ?

Ин рубой дар **“Ашъори мунтахаб”**-и соли 1962-и Зуфархон Ҷавҳарӣ мавҷуд набуд. Шояд мураттиби **“Мунтахаботи осор”** Баҳодур Файзуллоев онро аз архиви Зуфархон Ҷавҳарӣ пайдо карда бошад. Атахон Сайфуллоев дар асари таҳқиқотии худ, ки зикраш дар боло рафт, дар бораи ин рубой сухан ронда, чунин навиштааст: **“Ёд дарам, ки устодони сухан Мирзо Турсунзода ва Боқӣ Раҳимзода ба шоирони ҷавоне, ки машқи рубой мекарданд, ҳамин моли Ҷавҳариро намуна нишон медоданд”**. Баъд аз ин ӯ таҳлили ҳар мисраъро аз забони он устодон овардааст.

Ҷангоми мутолиаи ин рубой ба назари ман чунин намуд, ки ин рубой ба қалами Зуфархон Ҷавҳарӣ тааллуқ надорад, зеро ба сабку услуби ӯ монанд нест. Ин рубой моли кадом шоири форсизабони имрӯза аст. Вақте ки китоби академик Аҳрор Мухторов **“Мероси ниёгон”**-ро мутолиа мекардам, боз ҳамин рубой ба

чашм расид. Муаллиф дар боби “Рӯзгори Зебуннисо” дар бораи девонҳои Зебуннисо сухан ронда, аз ҷумла навиштааст:

“Дар давоми кофтукоби худ (1986) дар фонди китобхонаи китобҳои қаламии арабӣ ва форсии Донишгоҳи Кашмир (шаҳри Сринагар) ду нусхаи дигари маҷмуаи шеърҳои Зебуннисо бо номи “Девони Махфӣ” ба назар расид, ки ҳардуи нусха сана надорад ва ҳаҷман калон буда (21x35 см) ба журнали синф монанданд. Хати настаълиқи хоно ба хусни хати котибони асри XIX-и Мовароуннаҳр монандӣ дорад”.

Муаллиф аз девони рақами 363 доир ба рӯзгори Зебуннисо ривоятҳоеро овардааст, ки таърихи эҷоди баъзе байтҳои шоираро фаро гирифтаанд. Баъд аз ин ривоятҳо ӯ навиштааст:

“Нақли дигар аз хотимаи девони Зебуннисо (№362): “Рӯзе дар боғи Шолмор (Зебуннисо)” ин рубоӣ бадеҳатан бархонд:

Эй обшор, навҳагар аз баҳри чистӣ?

Чин бар ҷабин фиканда з-андӯҳи кистӣ?

Оё чӣ дард буд, ки чун ман тамоми шаб,

Сарро бар санг мезадию мегуристӣ?

Агар Зебуннисо дар ҳақиқат ин байтҳоро дар Боғи Шолмор гуфта бошад, сухан аз боғи хушманзар ва хушбоду ҳавои Кашмир меравад, яъне шоира ба ин диёри афсонавӣ омада будааст, чунки Боғи Шолмор, Боғи Нишот, Чашмаи Шоҳӣ ва ғайра дар домани Пок ном кӯҳи сабзу хуррам ва серобу сердарахти соҳили чапи дарёи Челам, ки байни пойтахти Кашмир - шаҳри Сринагар мегузарад, ҷойгир шудаанд. Дар ҳақиқат инҳо боғҳои обшор буда, ҳоло тамошогоҳи туристони зиёд ва истироҳатгоҳи аҳолии маҳаллӣ гаштаанд” (саҳ.92).

Бо ин навиштаҳо Аҳрор Мухторов гуфтани асту, ки манзараи дар ин рубоӣ тасвирёфта ба обшорҳои Боғи Шолмори Кашмир мувофиқат мекунад. Бо вучуди ин,

дар сари ба қалами Зубуннисо тааллуқ доштани рубоии мазкур бояд андеша кард. Чунонки академик Аҳрор Мухторов борҳо таъкид намудааст, таҳқиқ ва баррасии маводи гаронбаҳои эшон чамъовардари бояд адабиётшиносон бар ўҳда гиранд. Фақат дар омади гап бояд қайд кард, ки мисраи сеюми дар девони Зебуннисо омада шояд ба матни асл мувофиқтар бошад, зеро дар ин рубой навҳаю гиряи обшор фақат ба хотири ифшои ҳасби ҳоли шоир омадааст.

Агар нуқсонҳои ҳар ду нусхаи онро аз рӯи фаросат ва мантиқи суҳан, инчунин вазъи шеър бартараф кунем, чунин рубой ҳосил мешавад:

Эй обшор, навҳагар аз баҳри чистӣ?

Чин бар қабин фиканда зи андӯҳи кистӣ?

Дардат чӣ дард буд, ки чун ман тамоми шаб,

Сарро бар санг мезадию мезиристӣ?

Ин рубой моли кадом шоир бошад, суҳанвари асил ва боистеъдод будааст.

Хидмати дигари академик Аҳрор Мухторов ба адабиёту фарҳанги мо аз он иборат аст, ки ӯ мазори адибон ва олимони бузурги форсу тоҷик, аз ҷумла Мавлоно Абдурахмони Ҷомӣ, Бадриддини Ҳилолӣ, Мавлоно Ҳусайн Воизи Кошифӣ, Фаҳриддини Розӣ ва дигаронро дар Ҷирот зиёрат намуда, навиштаҷоти рӯи санги онҳоро бо аксашон ба таъб расонидааст. Доир ба таърихи тармиму таъмир, ҷой ва вазъи имрӯзаи онҳо маълумоти пурарзиш додааст.

Дар ҳақиқат академик Аҳрор Мухторов на фақат дар рушду пешрафти соҳаҳои гуногуни илми таърихшиносӣ, балки илму адабиёт низ нақши равшан гузоштааст.

2004

ОЛИМ, НАВИСАНДА, ОМЎЗГОР

Соли 2003 аҳли илму адаби ҷумҳурии мо 80-умин солгарди мавлуди олим ва адиби барҷастаи тоҷик, академик, ходими шоистаи илми Тоҷикистон, доктори илми филология, профессор, Аълочии маорифи халқ, узви Иттифоқи нависандагони Тоҷикистон Раҷаб Амоновро бе хузурашон таҷлил карданд. Марг аз байни мо инсонии наҷиб, инсонии заҳматкаш ва фидокореро рабуд, ки дар рушду камоли бисёр соҳаҳои илму фарҳанги тоҷик ва мактабу маорифи Тоҷикистон саҳми бузурге гузоштааст, инсонеро рабуд, ки то вопасин дақиқаҳои ҳаёташ аз эҷод намондааст, аз некӣ қардан ба мардум даст накашидааст.

Моҳи июни соли 2002 ӯ мебоист дар ҷимояи рисолаи доктории адабиётшиносии хушсалиқаи Муҳаммадюсуф Имомов чун муқарризи аввал суханронӣ мекард. Ӯ дар беморхона 26-уми май ба тақризи худ нуқтаи таммат гузошт ва 27-уми май аз дунё гузашт.

Ман аз он ифтихордорам, ки аз устод Раҷаб Амонов ҳам дар мактаби миёна ва ҳам дар мактаби олӣ таълим гирифтаам. Дар мактаби миёна агар ба мо аз фанни забон ва адабиёти тоҷик дарс гуфта бошанд, дар Донишгоҳи давлатии Тоҷикистон аз фанни фолклор сабақ додаанд.

Рӯзи аввали таҳсили соли 1947 ба мо, талабагони синфи даҳуми мактаби миёнаи рақами 10-и шаҳри Душанбе, гуфтанд, ки муаллими забон ва адабиёти нав омадааст. Мо, ки муаллими забону адабиёт Ф. Хаимоваро дӯст медоштем, аз ин хабар ғамгин гаштем ва ӯро аз ҳуҷраи муаллимон ба берун даъват намуда, ҳақиқати ҳолро пурсидем. Муаллимаамон зани нармтабиат ва меҳрубон буд, моро ором намуда гуфт:

—Оё шумо медонед, ки муаллими наватон кист? Ӯ олим, аспиранти Академияи илмҳо Раҷаб Амонов аст.

Аз дарсҳои ӯ шумо баҳраи зиёд мебаред. Ба ӯ синфҳои 8-10-ро доданд, ман ба синфҳои поён дарс медиҳам.

Мо чӣ будани аспирантро намедонистем ва дар сари калимаи олим ба андеша рафтем.

— Чӣ хел бошад муаллими олим? — марди солхӯрдаи сарсафедро тасаввур карда интизор шудем.

Интизориамон дер накашид. Дарси дуҷум директори мактабамон Марям Маликовна Бозорбоева ҳамроҳи муаллими ҷавоне ба синф даромада, ба мо гуфт:

— Ин кас ба шумо аз забону адабиёт дарс медиҳанд...

— Аҷаб, ин чӣ хел олим, тамоман ҷавон-ку? — мегуфтанд нигоҳҳои мо ба ҳамдигар.

Оре, тарзи дарсгузариҳои муаллими нав дар воқеъ олимона буд ва ба дарсҳои муаллимони дигар монандӣ надошт. Ӯ диққати моро ба он ҷиҳатҳои зиндагӣ ва асари бадеӣ ҷалб менамуд, ки мо ба ин ҷиҳатҳо камтар эътибор меодем, мефармуд, ки ҳар чӣ бештар шеър аз ёд кунем, китобҳои бадеӣ хонем. Моро аз ҳар як асари ба таъби расидаи адабони тоҷик хабардор менамуд. Нағз дар хотир дорам, ҳамон сол, яъне соли 1947 повести Сотим Улуғзода «**Ёрони боҳиммат**» чоп шуд ва дар байни аҳли адаби Тоҷикистон фикрҳои гуногун ба вуҷуд овард. Муаллим диққати моро ба мувоҳисае равона кард, ки дар атрофи ин асар ба вуқӯъ пайваст. Мо ҳамаи мақолаҳои ба он бахшидашударо хонда баромадем. Як соати дарси адабиёт ба мувоҳимаи «**Ёрони боҳиммат**» бахшида шуд. Муаллим ба мо чун ба шахсони ба худ баробар муносибат мекард. Ҳар кас фикрашро озод ва муфассал баён менамуд. Мувоҳима нақши равшане дар хотири мо гузошт.

Дар мактаб бо ташаббуси муаллим Раҷаб Амонов маҳфили адаби ташкил ёфт. Маҳфил маҷаллаи дастӣ таъсис дод. Шеърҳои ҳикояхоеро, ки дар маҳфил мувоҳима гардида, ба чоп тавсия мешуданд, қасони хушхат аз байни хонандагон ба маҷалла рӯйнавис мекарданд. Маҷаллаи шаклан ба маҷаллаи «**Фирӯза**» монанд буд, ороишгари муқова ва сарлавҳаҳои матнҳои

он низ хонандагон буданд. Маҷалла ба девор овехта мешуд, ҳар кас метавонист гирифта хонда, ба ҷояш овезад.

Маҳфили адабӣ беҳтарин шеърӯ ҳикояҳоро ба рӯзномаҳои ҷумҳурӣ низ тавсия мекард. Ман аввалин ҳикояи худро бо номи **"Дилбар"** бо тавсияи ҳамон маҳфили мактаб ба рӯзномаи **"Пионери Тоҷикистон"** бурдам. Дар назди рӯзнома низ маҳфили адабӣ амал мекард, ки роҳбарии онро шоир Суҳайлӣ Ҷавҳаризода ба ӯҳда дошт. Муҳаррири рӯзнома шоир Абдуҷаббор Қаҳҳорӣ буд. Ҳикояи ман дар ин маҳфил низ муҳокима шуд ва дар ду шумораи рӯзнома ба таърифи расид.

Муаллим Раҷаб Амонов чи дарси забони модарӣ ва чи дарси адабиётро дар тарбияи маънавии хонандагон бомуваффақият истифода мебард. Дар дарси забони модарӣ баъди фаҳмондани қоидаҳои сарфу наҳв мисолҳои китобиро наоварда, ҳудуд мисол тартиб меод, ки мазмунан ба ҳаёти мактаб ва мо, хонандагон, дахл дошт. Дар ин мисолҳо ба ҳислатҳои неку бади ҳар яки мо, рафтори дурусту нодурусти мо ишора мекард ва мо ҳам бе ҳеҷ тавзеҳ онро дарк мекардем. Ҳамон сол дар мактаб бо роҳбарии Раҷаб Амонов бори нахуст кабинетҳои адабиёт таъсис ёфт, ки барои таълими аёнӣ аҳамияти хос пайдо кард.

Баъдтар вақте ки солҳои дуру дароз ман ҳамроҳи муаллим дар Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакӣ кор кардам, муносибати ӯро бо шогирдон ва шахсон, ки ба наздаш маслиҳатгирӣ меомаданд, мушоҳида карда, бори дигар ба хулосае омада будам, ки муаллим табиатан омӯзгор аст.

Ба замми ин ҳисси дилсӯзӣ нисбат ба бачагон, ғамхорӣ ба ояндаи кишвару миллат ӯро водор менамуд, ки дар ин соҳа, яъне дар соҳаи маориф низ то тавонад, хидмат кунад. Хусусияти омӯзгорӣ ҳам дар забони асарҳои муаллим ва ҳам дар нутқи эшон инъикос гардида буд. Муаллим дар нутқаш сухани зиёдатиरो истифода намебард, вале як матлабро дар чанд шакл баён менамуд, то онро дар зеҳни шогирд ҷой намояд.

Баёни муаллим бо эҳсос буд, вале дар он фикр ҷойи асосиро ишғол мекард. Ана ҳамин пайванди фикр ва эҳсос нутқи ӯро нишонрас ва фасеҳу рангин гардонда буд.

Муаллим Раҷаб Амонов сарфу наҳви забони тоҷикиро дар мактаби миёна таълим дода, дар айни замон кӯшиш мекард, ки ҳам худааш ҳам шогирдонаш дар чорчӯбаи он маҳдуд нагарданд. Минбаъд таҳқиқи эҷодиёти шифоҳии мардум, фуру рафтан ба умқи маънӣ ва сухани халқ ба ӯ имкон дод, ки аз ин ганҷинаи бепоён дурдонаҳои зиёд ҷамъ оварда ва захираи луғавии худро ғанитар гардонад.

Соли 1948 дар Душанбе Донишгоҳи давлатии Тоҷикистон таъсис ёфт ва муаллим Раҷаб Амонов дар факултаи филология аз фанни фолклори тоҷик дарс гуфт. Дар ин солҳо ҳарчанд бо ташаббуси А.Н.Болдырев ва Мирзо Турсунзода, Лутфулло Бузургзода ва Абдусалом Дехотӣ маҷмӯаҳои ҷудогонаи асарҳои фолклорӣ ба таърифи расида бошанд ҳам, таҳқиқоте вучуд надошт. Ба Раҷаб Амонов лозим омад, ки курси фолклори тоҷикро худааш омода созад. Ман ва ҳамкурсонам Абдуқодир Маниёзов, Зоҳир Аҳрорӣ, Аъзам Сидқӣ, Ф. Исҳоқӣ, Иноят Рустамова ва онҳое, ки имрӯз бо мо нестанд, нахустин шунавандагони дарсҳои муаллим Раҷаб Амонов будем.

Баъдтар муаллим ин курсҳоро чанд сол дар Донишқадаи давлатии омӯзгории Кӯлоб хонда, онро такмил дод. Дар фаъолияти муаллим Раҷаб Амонов таҷрибаи омӯзгорӣ, истеъдоди таҳқиқӣ тасвир ба ҳам омезиш ёфта, дар таълифи китобҳои дарсӣ барои мактабҳои миёна ва олӣ, пажӯҳиш ва таҳқиқи таърихи адабиёти бачагонаи тоҷик заминаи хубе фароҳам оварданд.

Соли 1951 Раҷаб Амонов ҳамроҳи Шавкат Ниёзӣ барои синфи сеюм китоби хониш навиштааст, ки то солҳои охир гаштаю баргашта ҷоп мешуд. Китоби "Адабиёти Ватан", ки бо ҳамроҳии Муҳаммадҷон Шукуров (М. Шукурӣ) барои синфи шашум соли 1958

таълиф намудааст, то солҳои охир яке аз китобҳои беҳтарини дарсӣ ба шумор мерафт.

Соли 1980 бо ҳамроҳии профессор Воҳид Асрорӣ нахустин бор барои мактабҳои олии китоби дарсӣ таълиф намудааст, ки он аввал дар Тоҷикистон ва баъд дар Афғонистон бо ҳуруфи арабӣ ба табъ расид. Ин китоб дастовардҳои нави фолклоршиносии тоҷикро дар таҳқиқи эҷодиёти бадеии халқ дар бар мекунад.

Дар давоми тамоми фаъолияти илмию адабии худ муаллим Раҷаб Амонов бо роҳ ва воситаҳои гуногун ба мактабу маориф, ба тарбияи насли наврас хидмати шоистаи таъриф кардааст. Соҳаи дигари фаъолияти эҷодии ӯ ба нашр ҳозир намудани намунаи асарҳои халқӣ барои бачагон мебошад. Аввалин китоби калони **"Афсонаҳои халқи тоҷик"**, ки муаллим Раҷаб Амонов бо ҳамроҳии Клавдия Улуғзода ба нашр ҳозир намуданд, соли 1957 ба забони тоҷикӣ ва русӣ дар Душанбе ва баъдтар дар Берлин ба забонҳои немисӣ ва англисӣ чоп шуд.

Соли 1961 китоби нави афсонаҳои халқии тоҷикиро дар таҳияи муаллим Раҷаб Амонов зери таҳрири Бобоҷон Ғафуров ва Абдулғанӣ Мирзоев нашриёти **"Адабиёти Шарқ"** дар Москва ба табъ расонид. Соли 2001 бо мадади Институти **"Ҷомеаи кушода"** Фонди Сорос **"Афсонаҳои халқи тоҷик"** дар бозгӯии Раҷаб Амонов аз чоп баромад, ки 13 афсонаро дар бар кардааст. 13 афсона дар таҳияи устод Раҷаб Амонов ба чор забон – тоҷикӣ, русӣ, қирғизӣ ва англисӣ дар Қирғизистон дар шакли хеле зебо интишор ёфт. То солҳои охир инчунин бештар аз 80 китоби калону хурди афсонаҳо аз қабилҳои **"Лаку Пак"**, **"Ҳафтдодарон"**, **"Меҳрубон"**, **"Тоҳир ва Зӯҳро"**, **"Тӯтиҳои сухангӯ"**, **"Фариштамоҳ"**, **"Бузаки чингилапо"**, **"Эраҷи девафкан"**, **"Ҳасанак"**, **"Латифаҳо"**, **"Нахӯдак"**, **"Гунчиштак"** ва ғайра дар таҳияи муаллим Раҷаб Амонов дастраси хонандагон гардидааст.

Дигар аз хизматҳои барҷастаи Раҷаб Амонов дар соҳаи илму фарҳанг ва мактабу маориф таълифоте

доир ба таърихи адабиёти бачагонаи тоҷик аст, ки он чун ҷилди шашуми **"Таърихи адабиёти советии тоҷик"** соли 1982 ба таъб расид. Ин нахустин китоби адабиётшиносии тоҷик буд, ки дар Москва интишор ёфт ва дар доираҳои адабиётшиносии собиқ Шӯравӣ ҳамчун як асари таҳқиқотии мукаммал эътироф гардид. Дар китоб чараёни ба вучуд омадани адабиёти бачагонаи тоҷик, давраҳои ташаккули инкишоф ва хусусиятҳои жанрҳои хоси ин адабиёт, эҷодиёти асосгузори он аз устодон Садриддин Айнию Абулқосим Лохутӣ сар карда то Гулчехраю Убайд Раҷабу Наримон Бақозода муфассал таҳлил шудааст.

Устод Раҷаб Амонов дар китоби **"Таърихи адабиёти бачагонаи тоҷик"** ба масъалаи дар ҷи замина арзи вучуд кардани ин адабиёт ва шароитҳои таърихию иҷтимоие, ки ба он мусоидат намуданд, равшанӣ андохт. Дар заминаи ин китоб ду китоби дигар бо номи **"Адабиёт ва бачагон"** ва **"Детская литература Таджикистана"** навишта шуд, ки нашриётҳои **"Ирфон"** ва **"Детская литература"** (Москва) ба таъб расонданд.

Раҷаб Амонов чун нависанда низ бо асарҳои бадеии худ дар тарбияи насли наврас саҳми арзанда гузоштааст. Яке аз беҳтарин китобҳои насри бачагонаи тоҷик **"Навбахори чашмасор"**, ки соли 1976 дар Душанбе ва соли 1981 бо номи **"Весна в краю родников"** дар Москва интишор ёфта буд, ба қалами Раҷаб Амонов тааллуқ дорад.

Дар ин китоб тавассути тасвири айёми бачагӣ ва наврасии муаллифи он ҳаёти кӯдакони яке аз қадимтарин шаҳрҳои тоҷикнишин — Истаравшани бостонӣ дар шароити мураккаби солҳои сиюм муассир ва доманадор инъикос гардидааст. Асар на фақат аҳамияти бадеӣ — эстетикӣ, балки аҳамияти таърихӣ, мардумшиносӣ ва фолклорӣ дорад. Дар он доир ба урфу одати мардуми Истаравшан, тӯю сур, азову мотам ва дигар маросимҳои мардумӣ маводи фаровоне гирд омадааст.

Нахустин повести Раҷаб Амонов **"Дар доманаи кӯҳҳои кабуд"**, ки соли 1961 ба забони тоҷикӣ ва соли 1969 ба забони русӣ нашр гардид, ба тасвири ҳаёти муаллимон ва мактаб бахшида шудааст. Қаҳрамони он муаллими ҷавонест, ки бо қидду қаҳд саъй мекунад, то ки усулҳои нави таълимро дар мактаб ҷорӣ кунад. Асари таҳқиқотие, ки таълиф мекунад, мавриди ҳамлаи кӯҳнапарастон ва одамони худбин қарор мегирад. Муборизаи наву кӯҳна, хайру шарр, некию бадӣ асоси сужет ва воқеаҳои асарро ташкил намуда, қаҳрамони он дар ин муборизаҳо обутоб ва рушду камол меёбад.

Қаҳрамонони повестҳои **"Пушаймонӣ"** ва **"Дар нимароҳи умр"** намояндагони аҳли илму адаб буда, симои шахсию иҷтимоии онҳо дар мувоҳисаҳои илмӣ, ҳалли муаммоҳои он, муносибати байни ҳамдигар кушода шудааст. Чунон ки маълум аст, устод Раҷаб Амонов солҳои тӯлонӣ бо гирдоварӣ, таҳияю нашр ва таҳқиқи эҷодиёти шифоҳои мардуми тоҷик машғул буд ва дар ин соҳа хидматҳои бузург кардааст. Бо роҳбарии ӯ дар Институти забон ва адабиёти тоҷики ба номи Рӯдакӣ захираи бебаҳои дастнависҳои фолклори тоҷик ба вуҷуд омадааст, ки дар мурабтаб намудани он таҷриба ва комёбиҳои фолклоршиносии ҷаҳон истифода шудааст. Чунин тарзи муназзам гардидани ин захира диққати бисёр фолклоршиносони Ғарбу Шарқ ва Иттиҳоди Давлатҳои Мустақилро ба худ ҷалб карда меояд. Дар асоси ин мавод 35 ҷилди академии фолклори тоҷик ба нашр омода аст, ки ҳоло 3 ҷилди пурра ва 5 ҷилди фишурдаи он дастраси хонандагон гардидааст.

Аз рӯи ин **«Куллиёт»** дар тамоми дунё ҳар як олими фолклоршинос метавонад дар хонааш нишаста, ба омӯختан ва таҳқиқи фолклори тоҷик машғул шавад, зеро дар он дар баробари матни тоҷикӣ бо ҳуруфи кириллию арабӣ, тарҷумаи русӣ ва англисӣ ё немисӣ он дода шуда, дар ҳар як ҷилд маводи таҳқиқотӣ ва тавзеҳоти мукамал доир ба ин ё он жанр гирд омадааст. Устод Раҷаб Амонов дар асоси ин маводи

ғанӣ доир ба эҷодиёти бадеии мардум як қатор асарҳои пурарзише таълиф намуд, ки муҳимтарини онҳо **"Лирикаи халқии тоҷик"**, **"Рубоӣҳои халқӣ ва рамзҳои бадеӣ"** мебошанд. Ин китоб бо номи **"Рубоӣҳои мардумӣ ва рамзҳои бадеӣ"** баъд аз вафоти ӯ соли 2002 дар Техрон интишор ёфт. Дар ин асарҳо усулҳои гошаи омӯзиши назми шифоҳии мардум татбиқ шуда, ҷустуҷӯҳои бисёрҷониба ва бисёрсолаи илмии устод Раҷаб Амонов ҷамъбаст гардидаанд.

То расидан ба дарёфти сирри дилрабоии ҳар як рубоии халқӣ, ошкор намудани маъноии рамзҳои мардумӣ, ки дар пардаи ҳарии бадеӣ печида омадаанд, Раҷаб Амонов ҷӣ қадар заҳмат кашидааст, ҷӣ қадар таҳмину фарзияҳоро ба андеша гирифта, аз онҳо натиҷа бардоштааст. Оқибат ба ӯ муяссар шудааст, ки ҳусни сухани халқ, санъати волои лирикаи онро падида намояд ва моро ба олами рангину ҷозибии маънавияти мардум ворид созад. Дар асарҳои илмию бадеии **"Аз пайи ҳикмати халқ"**, **"Афсонаи сеҳазорсола"**, **"Қиссаи беда баланд, ҷанори пургул ва себи Самарқанд"**, **"Қиссаҳои сари кӯҳи баланд"** таҳқиқи кашфиёти илмиро тавассути офаридани образҳои бадеӣ ва симои ҷолиби ҳам муҳаққиқон ва ҳам ғӯяндагонии халқӣ намоён сохта, наслҳои наврас ва ҷавонро бо сеҳри каломии бадеӣ ба олами илм раҳнамоӣ карда, дар дили онҳо нисбат ба кори илмӣ ва омӯхтани эҷодиёти шифоҳии мардум шавқу ҳавас ангезидааст.

Чунон ки дидем, самтҳои эҷодиёти устод Раҷаб Амонов хеле вусъатнок буда, соҳаҳои гуногуни филологияи тоҷик, мактабу маориф ва фарҳангу маданиятро фаро гирифтааст. Ӯ фолклоршиносии бузург, адабиётшиносии варзида ва мунаққидии бориқбин, нависандаи хушсалиқа, омӯзгори моҳир ва муаллифи кигобҳои дарсӣ барои мактабҳои миёна ва олии мебошад. Дар айни замон ӯ бо мақолаҳои публицистии худ дар бедорӣ ва худшиносии мардуми мо, дар пойдории ваҳдати ягонагӣ ва сулҳу оромии кишварамон саҳм гузоштааст.

NC Ханӯз то соҳиби истиқлол шудани мо дар солҳои гуногуни фаъолияти илмию бадеии худ устод Раҷаб Амонов доир ба ҳифзи суннатҳои аҷдодӣ, мусиқии классикии **"Шашмақом"** ва сурудҳои халқӣ, ҳунари волои сарояндагони машҳури онҳо, аз ҷумла Аҳмад Бобоқулов ва Одина Ҳошим, баланд бардоштани макоми забони тоҷикӣ мақолаҳои зиёд ба таъби расонида буд. Дар ибтидои ҷанги шаҳрвандӣ ва номӯътадили вазъи ҷумҳурии соли 1992 дар саҳифаҳои рӯзномаҳои **"Ҷумҳурият"** ва **"Садои мардум"** мақола ва муроҷиатномаҳои устод Раҷаб Амонов интишор ёфта буданд. Ӯ дар ин мақолаҳо мардумро ба ваҳдат, ҳамдигарфаҳмӣ ва ҳамкорӣ дар роҳи оромӣ осудагӣ ва ободии Тоҷикистони азиз даъват кардааст. Баъдтар ӯ дар ин мавзӯ китобчае иншо намуд, ки аз тарафи Шӯрои кӯҳансолони назди Ҳаракати ваҳдати миллӣ ва эҳёи Тоҷикистон ба хонандагон пешниҳод гардид. Устод Раҷаб Амонов дар ин китобча чун шахси таҷрибаандӯхтаю корозмуда, чун шахсе, ки ҷангро бо чашмони худ дидааст, дар набардҳои шадиди Ҷанги Бузурги Ватанӣ ба муқобили фашистон ширкат варзидааст, суҳан рондааст. Аз ҷумла ӯ дар муқаддимаи ин китобча навиштааст:

"Мақсади ин мақола... омилҳои таҳкими ваҳдати миллӣ ба диққати ҳамагон расонидан аст, то ки ин масъалаи тақдирсоз мавриди мутолиа ва андешаи ҳар як шаҳрванд қарор гирад ва ҳар як шаҳрванд бидонад, ки ба хотири оромӣ, ободӣ, осоиш ва сулҳу амонӣ ба тақвияти раванди ваҳдат ҳисса гузоштан талаби замон аст. Мурод аз ваҳдати миллӣ мусоидати судманд ба эҷоди ҷамъияти демократии қонунасоси дунявист, ки бо назардошти манфиатҳои ҳамаи гурӯҳҳо ва нерӯҳои мансуби ин ва ё он ҳизб, ҷамъият, миллат, маҳал, минтақа, мазҳаб бунёд хоҳад гардид" (ниг. саҳ.5).

Китобе, ки таҳти унвони **"Ҳоки Ватан"** бо ташаббус, роҳбарӣ ва таҳияи бевоситаи устод Раҷаб Амонов, инчунин номзоди илми филологӣ Тоҷигул Исроилова ва муҳаррири барномаи **"Ҳоки Ватан"**-и радиою

телевизиони тоҷик Сафаралӣ Нозимов ба таърифи расид, низ ба ҳамин мақсад, ба мақсади истеҳком бахшидан ба ваҳдат ва ягонагии миллат нигаронида шудааст. Афсӯс, ки устод Раҷаб Амонов ин китобро наид, зеро он баъд аз вафоташ интишор ёфт.

Таърихи ин китоб хеле аҷиб аст. Чунон ки ба ҳамагон маълум аст, дар солҳои аввали ҷанги шаҳрвандӣ бисёр ҳамдинёрони мо гуреза шуда, ба кӯйи ғарибӣ афтоданд. Ҳанӯз дар ҳамон солҳо сардори давлатамон Эмомалӣ Раҳмонов барои бозпас гардонидани мардуми фирории тоҷик аз Афғонистону ҷумҳуриҳои ҳамсоя тадбирҳои муҳиме андешид ва кӯшиши зиёде ба харҷ дод. Ҳамаи расонаҳои хабарӣ, радию телевизион барои амалӣ шудани тадбирҳои ҳукумат барномаҳои муассир ташкил намудаид. Моҳи март соли 1993 бо ташаббуси Шӯрои Вазирони Ҷумҳурии Тоҷикистон, алалхусус раиси ҳамонвақтаи Кумитаи радио ва телевизиони Тоҷикистон Иброҳим Усмонов дар Радиои ҷумҳурӣ барномаи **"Ҳоки Ватан аз тахти Сулаймон хуштар"** таъсис ёфт (Пешгуфтор, саҳ. 7). Инак, бо паҳш шудани барномаи аввал аз вилоятҳои гуногуни Афғонистон номаҳо омадан гирифтанд.

Ба қавли устод Амонов ин номаҳо **"номаҳои муқаррарӣ нестанд, онҳо фарёданд, фарёдҳои ҷонгудоз, илтиҷоанд, илтиҷои пур аз дарду умед ҳастанд, пур аз ҳасрати аламангез. Аз онҳо тапиданҳои дили шикаставу хуншуда эҳсос мешавад ва бонги хатару изтироб ба гӯш мерасад"**. Китоб муқаддимаи пурмуҳтавои устод Раҷаб Амонов ва 208 номаи гурезаҳои аз ёру диёр ва хешу табор дур афтодаро дарбар гирифтааст. Дар ин номаҳо рубоӣҳои зиёде оварда шудаанд. Онҳое, ки каму беш истеъдоди шеърнависӣ доранд, рубоӣҳои нав эҷод кардаанд, дигарҳо рубоӣҳои халқиро мувофиқи ҳоли худ, баъзе тағйирот ворид намуда, истифода бурдаанд. Аҳамияти ин китоб дар пешгуфтори он чунин арзёбӣ гардидааст, ки ҳақ асту рост аст.

Хуб аст, ки **"... саҳифаи хеле муҳими таърихи халқамон аз ёдҳо зудуда нашудааст, балки бо саъю кӯшиши шӯъбаи фолклори Институти забон ва**

адабиёти ба номи Рӯдакии Академияи улуми Тоҷикистон ва кормандони Радиои кишвар ҳамчун як панде барои наслҳои ояндаи миллатамон ҳифз шудааст. Дақиқан бигӯем, на танҳо панду андарз аст, балки ҳучҷатест, санадест аз даврони начандон дур, вале пуршӯри миллатамон".

Дар зарфи солҳои тӯлонии ҳамкорӣ бо устод Раҷаб Амонов дар Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдаки мо, шоғирдон аз маслиҳатҳои пурарзиши эшон, аз суҳанронихояшон дар маҳфили маҷлисҳо ва аз асарҳои илмию адабиаш баҳраҳои зиёд бардоштаем.

Махсусан дар солҳои ҷавонӣ мо ба қадри вақт он қадар намерасидем. Баъзан ӯ аз дафтари кориаш берун мешуду мегид, ки мо чанд нафар дар роҳрави пажӯҳишгоҳ машғули сӯҳбатем. Дафъаи аввал чизе намегӯфт, вале баъзан вақте ки кучоё рафта бармегашт, моро ҳанӯз ҳам машғули сӯҳбат мегид, асабонӣ мешуд ва ба мо эрод мегирефт. Мегӯфт, ки умри одамизод кӯтоҳ аст ва бояд ҳар дақиқаи онро пурсамар истифода бурд. Агар шумо ба кори илмӣ ба таври ҷиддӣ машғул шуданӣ бошед ва бо ҳамин ниёт ба ин даргоҳ омада бошед, вақтро беҳуда талаф накунад. Агар ҳар рӯз ақалтан ним саҳифа навишта партоед, дар як сол 180 саҳифа мешавад.

Оре, устод Раҷаб Амонов ҳар дақиқаи умри бобаракати худро пурсамар ва ба манфиати халқу кишвар истифода бурданд. Аз он кас ҷилд - ҷилд китоб ва мақолаҳои пурарзишу пурмӯхтаво ба мерос монд. Дар мактаби фолклоршиносии эшон олимони зиёди баландҳимос сабзид ба камол расиданд. Онҳо дар муассисаҳои таҳқиқотӣ, дар донишгоҳу донишқадаҳои ҷумҳуриамон ва чи берун аз он бо корҳои илмӣ ва таълиму тадрис машғуланд.

Аз устод Раҷаб Амонов кори нек ва номи нек боқӣ монд. Рӯҳашон шод бод!

2003

УСТОДИ СЕРТАЛАБ, САХТГИР ВА ҒАМХОР

Абдулғанӣ Мирзоев яке аз донишмандони забардасти тоҷик буда, аз солҳои бистум сар карда то охири солҳои ҳатодуми қарни гузашта, яъне то охири умр бо фаъолияти илмӣ ва ҷамъиятии хеш дар баланд бардоштани маърифату маънавияти мардуми мо, нашъунамо ва пешрафти илми филологияи тоҷик нақши босазое гузоштааст.

Чустуҷӯйҳои илмӣ Абдулғанӣ Мирзоев самтҳои гуногуни филологияи тоҷикро фаро гирифтаанд. У забоншинос, муҳаққиқи таърихи адабиёт, фолклоршинос, мунаққид, маъхазшинос ва пайвандҳои адабӣ мебошад. Ӯ доир ба тамоми давраҳои адабиёти тоҷик асарҳои арзишманде навишта, ба таҳқиқи назарии бисёр масъалаҳои адабиёт поя гузоштааст.

Устод Абдулғанӣ Мирзоев бо китоби хеш «**Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ**» дар роҳи омӯхтани паҳлӯҳои гуногуни ҳаёт ва эҷодиёти ин шоири бузург, муайян намудани мавқеи ӯ ҳамчун асосгузори адабиёти форсу тоҷик дар адабиётшиносии дунё марҳилаи наvero кушодааст.

Хидмати ӯ инчунин дар таҳқиқ ва баррасии адабиёти омӯхтанашудаи қарнҳои XVI – XIX мелодии тоҷик хеле бузург аст. Ӯ на фақат собит намуд, ки ҷараёни адабӣ дар Мовароуннаҳр ин давра вучуд дошт ва дар инкишоф буд, балки симоҳои барҷастаи онро мисли Сайидои Насафӣ, Мулҳами Бухорой, Камолиддини Биноӣ, Малехои Самарқандӣ кашф намуд ва махсусиятҳои эҷодии онҳоро нишон дода, мавқеашонро дар таърихи адабиёти тоҷик муайян намуд.

Ӯ яке аз таъсисгарони Пажӯҳишгоҳи шарқшиносии Академияи улуми Ҷумҳурии Тоҷикистон, яке аз поягузори захираи арзишманди дастхатҳои ин пажӯҳишгоҳ мебошад.

Устод Абдулғанӣ Мирзоев дар баробари гузаштани мактаби бузурги илму адабиёти суннатии мо аз

намоёнтарин шарқшиносони Рус дар Донишгоҳи машхури шарқшиносии Санкт-Петербург таълим гирифтааст.

Абдулғанӣ Мирзоевро на фақат дар ҷумҳуриҳои собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ мешинохтанд. Ӯ берун аз он дар байни шарқшиносони мамлакатҳои Фарбу Шарқ соҳиби обрӯю эътибори хос буд. Ба асарҳои ӯ устод Садрриддин Айнӣ, Е.Э.Бертелс, В.В.Струве, А.И.Болдирев, И.Брагинский, Иржи Бечка, М.Занд, Ғазуани, Эраҷи Афшор ва бисёр дигар олимони машхури хориҷию ватанӣ баҳои баланд додаанд.

Соли 1964 ман дар ҳайати ҷавонони собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ ба Эрон сафар кардам. Дар яке аз рӯзҳо моро аъзои садорати Анҷумани дӯстӣ ва раёбитаи фарҳангии Эрон ва Иттиҳоди Шӯравӣ даъват намуданд. Дар байни мизбонон донишманди бузурги Эрон устод Саид Нафисӣ низ ҳузур дошт. Баъди он ки маро ҳамчун намоёндаи ҷавонони Тоҷикистон, корманди илмии Паҳӯҳишгоҳи забон ва адабиёти ба номи Рӯдакӣ муаррифӣ карданд, устод Саид Нафисӣ аввалин шуда аз ман Абдулғанӣ Мирзоевро пурсид. Ӯ дар бораи Тоҷикистон ва фарзанди барӯманди он Абдулғанӣ Мирзоев бо ҳарорат ва самимияти махсус сухан ронд. Тамоми вучудамро шодии ифтихоромез фаро гирифт ва чанд рӯз бо рӯҳи болида ва сари баланд гаштам.

Дар Донишгоҳи давлатии Тоҷикистон (**алҳол Донишгоҳи Миллии Тоҷикистон**) аз курси яқум сар карда дар қатори дигар ҳамсабақҷоям, нахустин донишҷӯёни бахши филологияи тоҷик, ифтихори таълим гирифтани аз муаллим ва гӯш кардани дарсҳои эшон насиби ман ҳам шуда буд. Он вақт бинои Университети давлатии Тоҷикистон дар иморати паҳлӯи чапи Институти давлатии педагогии ба номи Т.Г.Шевченко (ҳоло Донишгоҳи давлатии омӯзгории ба номи Садрриддин Айнӣ) воқеъ гардида буд. Аввалин дарсе, ки мо дар ин бино хондем, дарси Абдулғанӣ Мирзоев буда, забоншиносии умумӣ ном дошт. Баъд

муаллим ба мо курси таърихи хатро дарс доданд. Вақте ки хати меҳиро мегузаштем, муаллим аввал худашон ба тахта менавиштанд ва баъд моро мефармуданд, ки рӯйбардор кунем. Боре муаллим навиштаҳои ҳамаи моро аз назар гузарониданд ва фақат ҳусни хати Абдуқодир Маниёзов ба он кас хуш омад. Аз ҳамон рӯз сар карда Абдуқодирро котиб интихоб карданд. Абдуқодир дар тахта менавиштанд ва баъд муаллим ба мо мефаҳмонданд.

Ин дарс бисёр шавқовар мегузашт, вале мутаассифона хеле мухтасар буд, наметодонам 20 ё 30 соат. Дар курси сеюм муаллим ба мо аз адабиёти классикии форсу тоҷик аз қарни шонздаҳ сар карда дарс медоданд.

Он вақт мақолаҳои доир ба адабиёти ин давра зуд-зуд дар саҳифаҳои маҷаллаю рӯзномаҳо чоп мешуданд, вале ман дар ёд надорам, ки муаллим боре ба мо «*фалон мақола ва ё китоби ман чоп шуд, гирифта хонедон*» гуфта бошанд.

Устод Абдулғанӣ Мирзоев муаллими саҳтгир ва серталаб буданд. Аз эшон баҳои баланд гирифтани кори осон набуд. Мо аз он кас бисёр метарсидем, вале дар айнаи замон муаллим ба донишҷӯён дастрас буданд. Бо мо берун аз дарс низ сӯҳбат ва шӯҳихо мекарданд. Боре кадом донишҷӯиро аз мо пурсиданд. Ман гуфтам, ки ҳамин ҷо буд, ҳозир бурафт. Як табассум карданду гуфтанд: «бурафт?»

Дар лаҳҷаи Истаравшан дар баъзе феълҳо ба ҷойи пешоянди «**би**» «**бу**» талаффуз мекунанд, яъне ба ҷойи «**бирафт**» ё «**рафт**» «**бурафт**» меоянд. Баъд аз ин ҳар замон маро бинанд, ҳамин калимаро такрор мекарданд.

Муаллим дар баробари кушодани моҳияти эҷодии ин ва ё он адиб, нишон додани хунари шеъронарии ӯ ба санаю рақамҳои эътибори ҷидди медоданд ва диққати донишҷӯёнро ба ин ҷалб менамуданд. Агар соли таълифи ягон асари шоирро надонем, аз имтиҳон мегардонданд, ки ин боиси норозигии мо мешуд. Аҳамияти ин кори муаллимиро он вақт намефаҳмидем.

Вақте ки муаллим эҷодиёти намояндагони ин ва ё он сабқҳои шеърро мегузаштанд, кӯшиш мекарданд, ки маънии ҳар як байти шеъри онҳоро фаҳмем. Агар ҳамон замон маънидод карда натавонем, мӯҳлат меоданд. Баъд мо соатҳо дар байни худ баҳсу мунозира мекардем. Муаллим суҳанҳои умумӣ, суҳанбозӣ ва суҳанпардозиро бад медиданд. Як байти Шавкати Бухорӣ, ки қушодани маънии онро ба ман фармуда буданд, ҳанӯз ҳам дар хотирам ҳаст:

*Баски тасвирам гудози гиря дар ҳар сина рехт.
Об шуд тимсоли ман аз дидаи ойина рехт.*

Рӯзи аввали ба синф даромаданашон муаллим пеш аз оғози мавзӯи асосӣ чанд суҳани пандомез гуфтанд, ки аз он сетоаш дар хотирам саҳт нақш бастааст.

1. *Вақтатанро беҳуда нагузаронед, ки баъд пушаймон мешавед, вале аз ҳисоби хоб дарс тайёр накунад. Аз хоб сер шуда ҳезед.*

2. *Дар вақташ хӯрок хӯред. Аз ҳисоби хӯрок пулатанро сарфа накунад.*

3. *Донишҷӯ бояд чун бузи кӯтур ҳудаширо ба ҳар ҷо молида гардад, аз ҳар ҷо ягон чиз рӯёнад. Муаллим, албатта, донишро дар назар доштанд.*

Шаҳсан ман он ду панди аввалро на ҳамеша иҷро мекардам ва гумон мекунам, ки ҳамсабақҳоям ҳам инчунин, вале панди сеюми муаллимиро ҳамаамон дар хотир доштем. Мо ба маҷлисҳои Академияи улум ва Иттифоқи нависандагони Тоҷикистон мерафтем ва дар муҳокимаи асарҳои адибон ширкат меварзидем. Олимон ва нависандагони шинохта иштироки моро дар маҳфилҳои худ як қизи табиӣ медонистанд ва моро хушпазирой мекарданд.

Дар як маҷлисе, ки дар Иттифоқи нависандагон баргузор гардид, устод Садриддин Айнӣ низ ҳузур доштанд ва суҳанронӣ карда буданд.

Аз байни занҳо ман нахустин шогирди устод Абдулғанӣ Мирзоев ҳастам, ки бо роҳнамоии эшон

рисолаи номзадӣ навиштам ва дифоъ кардам. Баъзеҳо ҳайрон буданд, ки муаллим мутахассиси адабиёти классицианд, ҳама шогирдонашон ҳам бо адабиёти классикӣ машғул ҳастанд, чаро ба ман аз адабиёти муосир мавзӯӣ доданд. Албатта, ин таърихчае дорад.

Баъд аз хатми Донишгоҳи давлатии Тоҷикистон ме се нафар: - Муҳаммадвафо Бақоев, Абдуқодир Маниёзов ва камина ба аспирантураи Академияи улуми Ҷумҳурии Тоҷикистон дохил шудем. Муҳаммадвафо дар донишгоҳ яке аз маҳбубтарин шогирдонии устод Абдулғанӣ Мирзоев буд ва бо медонистем, ки муаллим роҳбари ӯ мешаванд. Ман дар университет дар мавзӯи **«Ғояҳои инсонпарварӣ дар «Шоҳномаи»-и Абулқосим Фирдавсӣ»** рисолаи дипломӣ навиштам ва роҳбари илмиам устод Шарифҷон Хусейнзода буданд.

Устод Шарифҷон Хусейнзода гуфта буданд, ки агар минбаъд ба аспирантура дохил шавию бо кори илмӣ машғул шудан хоҳӣ, ҳамин мавзӯро метавонӣ давом диҳӣ ва ё аз **«Шоҳнома»** ягон мавзӯи дигар гирӣ.

Баъд аз қабул шудан ба аспирантура дар Пажӯҳишгоҳи забон ва адабиёти ба номи Рӯдакӣ рӯзе муаллим Абдулғанӣ Мирзоев маро ба назди худ даъват намуданд ва гуфтанд: - **«Ман се шарт дорам, агар қабул кунӣ, ба ту роҳбарии илмӣ мешавам»**. Ман ҳаматан ӯшӯ хӯш шудам. Гуфтанд: - **«Аввал ин ки аз баҳри кор мебарой»**. Ман он вақт дар идораи рӯзномаи **«Пионери Тоҷикистон»** кор мекардам. **«Дуюм, шеърнависиро тарк мекунӣ. Сеюм, мавзӯеро, ки ман пешниҳод мекунам, қабул мекунӣ»**. Муаллим ҳамон лаҳза номи мавзӯро низ гуфтанд: - **«Эҷодиёти Раҳим Ҷалил»**.

Ман ба ҳар се шартҳои муаллим зуд розӣ шудам ва ҳатто барои фикр кардан ва ё бо касе маслиҳат намудан мӯҳлат ҳам наталабидам.

Ба ман роҳбарии илмӣ шудани Абдулғанӣ Мирзоев барин олими намоян боиси ифтихор буд. аз тарафи дигар, ман ба аспирантура ба осонӣ дохил нашуда будам. Гумон мекардам, ки андак гуноҳе аз ман содир

шавад, дигар ба хондан имконият намедиҳанд, вале он вақт на ҳамаи шартҳои аз тарафи муаллим гузошташударо амиқ дарк карда будам. Шарти якумашон маълум буд. Ҳам кор кардан ва ҳам хондан, албатта, душвор мешавад. Он вақтҳо дар институти мо аспирантон ҳам мисли дигар кормандон соати 9 меомаданд ва соати 6 аз кор меафтанд. Интизом ниҳоят сахт буд. Директорамон, шодравон Муллоҷон Фозилов ҳар сари чанд вақт соати 9-и субҳ худашон омаду рафти кормандонро назорат мекарданд.

Муаллим ҳангоми донишҷӯиям ҳам ба шеърнависи ман назари нек доштанд. Он кас, ки дар рӯҳи шеъри олии классикӣ тарбия ёфта буданд ва бо ҳамин шеър сару кор доштанд, на фақат шеърҳои навмашқонаю содалавҳонаи маро, балки ашъори бисёр шоирони шӯравии тоҷикро наменвисандиданд, вале сари шари сеюмашон ман борҳо ба андеша рафта будам. Чаро муаллим хоҳиши маро напурсиданд? Майли ман ба адабиёти классикӣ бештар буд.

Шодравон Маъруф Раҷабӣ дар китоби худ «**Таърихи танқид ва адабиётшиносӣ**» («Адиб», 1997) танқид ва адабиётшиносии солҳои 1946-1954-ро баррасӣ намуда, ба чунин хулосае омадааст, ки мавриди мазаммати сахт қарор гирифтани муҳаққиқони адабиёти классикии форсу тоҷик дар ин солҳо аз сиёсати Ҳукумати Шӯравӣ нисбат ба адабиёт бармеомад. Ё барои таъкиди фикри худ аз мақолае, ки таҳти унвони «**Хатоҳои идеологӣ дар соҳаи адабиёт ва забоншиносӣ**» (20 ноябри соли 1951) дар рӯзномаи «**Тоҷикистони сурх**» ба таъъ расида буд, чунин иқтибос овардааст: —«**Абдулғанӣ Мирзоев худро ба қатори адабиётшиносоне, ки фақат ба замони гузашта машғул мешаванд, дароварда, ба омӯхтани протсеси тараққии адабиёти советӣ мутлақо машғул намешавад ва ҳол он ки ин протсесро наомӯхта, ба адабиёти гузашта баҳои дуруст додан ва онро дуруст фаҳмидан мумкин нест...**

Ба адабиёти советии тоҷик безътиборӣ кардан ва бо назари беписандӣ нигоҳ кардани Абдулғанӣ

Мирзоев яке аз сабабҳои он гардид, ки то ҳол таърихи адабиёти советии тоҷик эҷод карда нашудааст. Маълум мешавад, ки Абдулғанӣ Мирзоев аз замони ҳозира он чунон ақиб мондааст, ки наметавонад бинад адабиёти советии тоҷик ба чӣ гуна муваффақиятҳои калон ноил гардида, дар солҳои охир ба майдони ҷаҳонӣ баромадааст... Аммо А.Мирзоев ба мавзӯҳои адабиёти советии тоҷик ҳеҷ эътибор намедихад».

Дар мақолаи дигаре, ки дар рӯзномаи «Тоҷикистони сурх» (14 августи соли 1952) бо унвони «Барои инкишофи нави адабиёти советии тоҷик» чоп шуда буд, ҳамин мавзӯ даромиш доираи дар қарбонии адабиёти советии тоҷик адабиётшиносон Абдулғанӣ Мирзоев, Холиқ Мирзозода ва Шарифҷон Ҳусейнзода айбдор доништа шудаанд. Бинобар ин, шояд як сабаби аз адабиёти муосир ба ман мавзӯ додани устод Абдулғанӣ Мирзоев дар ҳамин танқидҳо бошад.

Пеш аз шурӯъ кардан ба таҳқиқи эҷодиёти Раҳим Ҷалил, муаллим ба ман омӯхтани асарҳои адабиётшиносони Эронро оид ба адабиёти классикӣ тавсия карданд. Муаллим фармуданд, ки асари Ризозода Шафақ «Таърихи адабиёти Эрон» ва китоби «Сухан ва суханварон»-ро (оид ба адабиёти Мовароуннаҳр ва Хуросон) хонам ва мазмуни мухтасари онҳоро нависам. Муаллим аввал навиштаҳои маро диданд, баъд хондани асарҳои шарқшиносони русро доир ба адабиёти классикӣ супориш доданд. Баъд аз ҳамаи ин омӯхтани адабиёти шӯравиро тавсия карданд.

Рисолаи ман таҳти унвони «Раҳим Ҷалил ва эҷодиёти ӯ» дар шакли китоби алоҳида ба таърифи расид. Баъд аз ин муаллим онро ба ҳимоя тавсия карданд.

Ана чунин устоди серталаб, саҳтгир ва ғамхор буданд, академик Абдулғанӣ Мирзоев. Ёдашон ба хайр!

ЧЕХРАНИГОРИ КАМНАЗИР

Устод Раҳим Ҳошим аз он адибони барҷастаест, ки аз ибтидои асри бистум то саҳл кам охири он ба адабиёту фарҳанги тоҷик хидмати шоиста кардааст ва дар нашъу намо ва пешрафти он саҳми арзанда гузоштааст.

Ӯ ба матбуоти тоҷик ҳамчун рӯзноманигср ворид гардида, бо мурури замон соҳаҳои гуногуни илмҳои ҷамъиятшиносиро фаро гирифт.

Раҳим Ҳошим адабиётшиноси мумтоз, мунаққиди нуктафаҳм ва нуктасанҷ, забондону забоншиноси беҳамто, мутарҷими забардаст ва нависандаи маъруф маҳсуб мешавад.

Ӯ шеър ҳам навиштааст. «Митсири»-и М.Ю.Лермонтовро ба тоҷикӣ гардонидаст. Мегӯянд, ки шеърҳои дар ғурбат сурудааш дар бойгониаш маҳфузанд.

Устод Раҳим Ҳошим 5 октябри соли 1908 дар Самарқанд дар оилаи марди фозил ва китобдӯст Муҳаммадоғои озарӣ таваллуд ёфтааст. Тарҷумони маъруфи тоҷик Ҳабиб Аҳрорӣ дар мақолаи худ «Донишманди мумтоз» дар бораи аввалин бор шинос шудани худ бо Раҳим Ҳошим суҳан ронда навиштааст: — «Ин тахминан дар соли 1926 буд. Дар кабинети муаллим Абдулқодирӣ Шакурӣ як сурати фотографияе буд, ки дар он муаллимон ва шогирдони мактаб акс ёфта, худи Шакурӣ ва педагоги машҳури он замон Исматуллоҳ Раҳматуллоҳзода дар мобайн нишаста буданд. Исматуллоҳ — муаллим як бачаи тахминан чор - панҷсолаи хушрӯяки камонабрӯро дар сари зонуяш гирифта менишаст. Шакурӣ сурати он бачаро ба мо нишон дода гуфтанд: — "Ин Раҳим аст - писари ошнои наздики ман Муҳаммадоғо. Ин яке аз аввалин шогирдони ман буд, ки ман дар чил рӯз саводи ӯро баровардам».

Раҳим Ҳошим соли 1916 мактаби усули нави Абдулқодир Шакриро хатм намуда, соли 1918 дар мактаби навташкили шӯравӣ, ки дар он устод Садриддин Айнӣ дарс мегуфт, таҳсил намуд. Соли 1919 ба Дорулмуаллимини Самарқанд дохил шуда, дар айни замон дар мактаби миёнаи русӣ таҳсилашро давом медод.

Солҳои бистуми асри гузашта Раҳим Ҳошим дар моҳномаю рӯзномаҳои **"Маориф ва ӯқитувчи"**, **"Зарафшон"**, **"Овози тоҷик"**, **"Раҳбари дониш"** ва Нашриёти давлатии Тоҷикистон ба ҳайси ходими адабӣ, муҳаррир, мутарҷим ва котиби адабӣ ифои вазифа кардааст. Ӯ соли 1930 ба Душанбе омада, дар нахустин Конфронси забоншиносӣ фаъолона ширкат варзид, маърӯза кард ва мақола навишт. Соли 1933 дар Анҷумани якуми нависандагони Тоҷикистон котиби масъули Иттифоқи нависандагони Тоҷикистон интихоб шуд. Дар Анҷумани якуми нависандагони Иттифоқи Шӯравӣ чун вакил ширкат варзид.

Устод Раҳим Ҳошим пас аз маҳбусии чаҳордаҳсола ва баъд аз ранҷу азоби ӯшношунид соли 1954 дубора ба шаҳри Душанбе омад ва то охири умр дар ҳамин ҷо монд. Ӯ аз соли 1955 то рӯзҳои вопасини ҳаёташ корманди илмии Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакӣ буд. Соли 1963 дар мавзӯи **«Ташаккули адабиёти советии тоҷик»** рисолаи номзадӣ дифоъ кард. Ҳангоми таҳияи Фарҳанги дучилдаи забони тоҷикӣ, лугатҳои русӣ - тоҷикӣ ва тоҷикӣ - русӣ дар шӯъбаи луғати пажӯҳишгоҳи мазкур фаъолият мекард. Муддате шӯъбаи робитаҳои адабии институтро сарварӣ намуд. Вақте ки шӯъбаи мероси адабӣ таъсис ёфт, мушовири доимии он таъйин шуд.

Нахустин мақолаи ӯ дар синни ёздаҳсолагаш нашр гардидааст. Ӯ дар як мулоқоти худ бо ҷавонони Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакӣ дар бораи усули тадрис дар мактаби Абдулқодир Шакриро сухан ронда гуфта буд: — **«Муаллим Шакриро ба мо мавзӯҳои гуногунро пешниҳод мекард, ки иншо**

нависем. Китоби дарсӣ набуд. Боре ба мо фармуд, ки дар ҳамин мавзӯ, яъне азоби бекитобӣ иншо нависем. Иншои маро худаш дар рӯзномаи «Меҳнаткашлар товуши» чоп кунонд».

Аввалин мақолаи илмӣ ва адабии ӯ ба забони тоҷикӣ соли 1928 бо номи «Якумин қиссаи инқилобии Айнӣ - "Одина"» дар маҷаллаи "Раҳбари дониш" (№ 8-9) ба таъ расид. Дар он ҳангом ӯ ҷавони бистсола буд.

Баъд аз ин Раҳим Ҳошим дар ҳаёти адабӣ ва фарҳангии ҷумҳурий фаъолона ширкат варзид. Мақолаҳои вай доир ба масоили гуногуни адабиёт, забон, мактабу маориф дар саҳифаҳои рӯзномаю маҷаллаҳои кишварамон чоп шудан гирифтанд. Нахустин китоби ӯ доир ба ҳаёт ва эҷодиёти устод Садриддин Айнӣ таҳти унвони «Пире, ки ҷавон шудааст» соли 1937 интишор ёфт. Китобҳои ӯ: «Сухан аз устодон ва дӯстон» (1970) ва нашри дуҷуми такмилёфтаи он (1983), «Солҳо дар саҳифаҳо» (1988), қиссаи мустанади «Бо амри вичдон» (1978, бо ҳамроҳии Радий Фиш), «Мучассамаи назм» (1965), «Ибни Сино» (1977), «Абӯрайҳони Берунӣ» (1983) аз тарафи аҳли илму адаб хуш пазируфта шуданд.

Китоби «Ҳикмати асрҳо» (бо ҳамроҳии В. Капранов), ки чандин бор нашр гардид, дар бисёр ҷумҳуриҳои собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ паҳн шуда, маъруфият пайдо кардааст.

Раҳим Ҳошим луғатдон ва луғатшиноси мумтоз буд. Ӯ дар таҳияи «Луғати русӣ-тоҷикӣ» (1933, бо сарвари устод Садриддин Айнӣ), «Фарҳанги забони тоҷикӣ» (1988), «Луғати тоҷикӣ - русӣ» (дар арафаи нашр аст) иштирок намуд.

Солҳои бистуму сиюми асри гузашта фикру зикри ӯро дар қатори дигар зиёиёни пешқадам босавод ва бомаърифат кардани мардум банд карда буд. Ӯ бо ҳаммуаллифии устод Садриддин Айнӣ, Пайрав Сулаймонӣ ва дигарон барои мактабҳои таълими ҳамагонӣ қариб даҳ китоби дарсӣ ба таъ расонид.

Як соҳаи муҳимми эҷодиёти Раҳим Ҳошимро тарҷумаи бадеӣ ташкил медиҳад. Хусусиятҳои муҳимми тарҷумаҳои Раҳим Ҳошим аз он иборат аст, ки аксари онҳо аз забони асл баргардон шудаанд.

Раҳим Ҳошим дар адабиётшиносии тоҷик чун чеҳранигори камназир шинохта шудааст. Нахустин бор диққати муҳаққиқони адабиётро ба ин ҷиҳати эҷодиёти Раҳим Ҳошим дар пешгuftори китоби **«Сухан аз устодон ва дӯстон»** устод Муҳаммадҷони Шакурӣ ҷалб карда буданд. Раҳим Ҳошим чеҳраҳои адабии он фарзандони бузурги миллатро офаридааст, ки ба дили ӯ наздиканд, ҳамроҳи онҳо қору зиндагӣ кардааст ва дар муҳити адабии онҳо ба камол расидааст. Инҳо Садриддин Айнӣ, Абулқосим Лоҳутӣ, Аҳмадҷони Ҳамдӣ, Пайрав Сулаймонӣ, Муҳаммадҷон Раҳимӣ, Абдусалом Дехотӣ, Ҳабиб Юсуфӣ ва Боқӣ Раҳимзода мебошанд. Асарҳои дар бораи онҳо эҷодкардаи Раҳим Ҳошим фактҳои тарҷумаи ҳол, таърихи эҷоди асарҳояшон ва таҳқиқу таҳлили онҳоро якҷоя бо хотирот ва мушоҳидаи андешаҳои муаллиф дарбар гирифтааст.

Чунон ки зикраш дар боло рафт, устод Раҳим Ҳошим бевосита дар мактаб аз устод Садриддин Айнӣ таълим гирифтааст, солҳои тӯлонӣ дар як идора қор кардааст, муддате вазифаи котибии ӯро бар ӯҳда доштааст. Зеҳни тез, шавқӣ беандоза нисбат ба адабиёт ва фарҳанги тоҷик, муҳаббату эҳтироми бепоён нисбат ба устод Айнӣ, ақлу заковати ҳудодод ба ӯ имкон додааст, ки бисёр ҳодисаҳои муҳимро аз ҳаёти Айнӣ дар хоҳири худ ҳифз намояд, онҳоро шарҳу тавзеҳ диҳад, гуфтору рафтору кирдори ӯро ба мушоҳида гирад, онҳоро рӯи қоғаз орад ва дари қоргоҳи эҷодии устодро ба рӯи муҳаққиқони адабиёти тоҷик, хонандагон ва мухлисони эҷодиёти ӯ кушояд.

Устод Садриддин Айнӣ низ Раҳим Ҳошимро мисли фарзанд дӯст медоштааст. Боре он кас гуфта буданд, ки ҳангоми муддати тӯлонӣ набудани ман аз нависандагон ягона шахсе, ки аз аҳволи оилаам хабардор шуда меистоданд, устод Айнӣ буданд.

Раҳим Ҳошим фаъолияти Садрриддин Айниро дар роҳи маърифатнок намудани мардум, ҳифзи мероси адабию илмӣ он, инчунин қидду қаҳд ва муборизаҳои ўро барои покизагии забони адабии тоҷик аз нахустин мақолаҳои сар карда то китоби **«Пире, ки ҷавон шудааст»**, дар очеркҳои илмиву оммавӣ ва қиссаи хуҷҷатии **«Бо амри вичдон»** бо ҳавсалаи тамои тасвир намуда, симои ўро чун як ҷонфидои миллат ва ҷоннисори забону фарҳанг бо тамоми азамату бузургиаш таҷассум ва намудор сохтааст.

Агар муносибати Раҳим Ҳошим ва устод Садрриддин Айни муносибати устоди ғамхор ва шогирди вафодор бошад, муносибати Раҳим Ҳошим ва Пайрав Сулаймонӣ муносибати дӯстони хеле наздику қарин мебошад. Очерку мақолаҳои ба Пайрав бахшидаи ў пур аз меҳри саршор ва садоқату самимият нисбат ба ўст.

Муҳимтарин хусусияти ин очеркҳо аз он иборат аст, ки Раҳим Ҳошим фаъолияти эҷодии шоирро дар алоқамандии зич бо ҳаёти шахсиаш, ҳислатҳои инсонияш ба тасвир гирифтааст. Ў **«чашмони зебо ва гиро»**, **«нигоҳи зеричашмии маъсум ва маҳҷубона»**-и вай, дар зери зоҳири хомӯш, шармгин ва ором тапидани дили пурҷӯшу хурӯш, туғён зада лабрез шудани ҳиссиёти зебо ва дилрабо, таъби равон ва истеъдоди фавқуллодаи ўро ба қалам дода, портрети зоҳирӣ, ботинӣ ва эҷодии романтикии Пайравро ба вучуд овардааст.

Устод Раҳим Ҳошим на фақат муҳаққиқ ва мубаллиғи эҷодиёти Пайрав Сулаймонӣ аст. Хидмати бузурги ў ҳам ба Пайрав ва ҳам ба адабиёти тоҷик аз он иборат аст, ки бойгонии Пайравро дар он солҳои пурошӯб ҳифз кардааст ва баъди ба Душанбе баргаштан, тахминан солҳои шастуми асри гузашта ба аҳли оилаи ў супоридааст. Дар ин бора духтари шоир Шоири Халқии Тоҷикистон, шодравон Гулҷеҳра Сулаймонӣ навиштааст: — **«Чанд сол пеш дӯсти наздики оилаи мо Раҳим Ҳошим архиви падарамро ба мо супориданд. Албатта, омӯхтан ва таҳқиқ**

кардани он кори олимон аст. Ман вақте ки онро варақ мезанам, чӣ шоири нисбат ба худ серталаб будани падарамро тасаввур мекунам. Дар ин архив аксари шеърҳо чанд нусхагӣ буда, дар ҳар кадоми он як фикри тоза ва мисраи нав илова шудааст».

Ҳоло ин бойгонӣ дар «Архиви адабон»-и Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакӣ маҳфуз аст.

Яке аз муътабартарин ва мукамалтарин маҷмӯаи осори Пайрав Сулаймонӣ – «Маҷмӯаи шеърҳо»-и нашри соли 1934 мебошад, ки баъди вафоти шоир Раҳим Ҳошим мураттаб намудааст. Ҳангоми таҳияи «Куллиёт»-и илмии осори Пайрав Сулаймонӣ матни ҳамин маҷмӯа чун матни асосӣ хидмат кард.

Дигар асарҳои ба муосирони худ бахшидаи Раҳим Ҳошим низ бо ҳамин ҳарорати дил ва самимият навишта шудаанд. Масалан, мақолаи ӯро доир ба Боқӣ Раҳимзода хонда, кас симои инсони наҷиб, инсоне, ки дилаш аз ишқи зиндагӣ, ишқи Ватан ва меҳри инсон пур аст, шоири асил ва тавоноро пеши назар меорад.

Раҳим Ҳошим доир ба ҳаёту эҷодиёти намояндагони барҷастаи адабиёти классициамон низ асарҳо навиштааст. Ин асарҳо дар сипсилаи «Ҳаёти одамони наҷиб», ки дар адабиёти собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ хеле маъмул буданд, нигошта шудаанд. Китоби ӯ таҳти унвони «Мучассамаи назм» аз рӯзгор ва осори Мавлоно Абдурахмони Ҷомӣ нақл мекунад. Дар бораи Абдурахмони Ҷомӣ асарҳои зиёди таҳқиқотӣ ба таъб расидаанд, вале китоби Раҳим Ҳошим аз он асарҳои «хушки академӣ» фарқ мекунад. Дар ин асар қалами нависанда ва олим ба ҳам омезиш ёфтааст. Ин асаресат, ки як бор ба даст гирӣ, дигар то тамошуданаш аз даст ниҳодан намехоҳӣ.

«Мучассамаи назм» очерки илмию бадеӣ буда, бо ҳамон сабки чехранигории Раҳим Ҳошим, ки мо дар офаридани симоҳои эҷодии муосиронаш мебинем, навишта шудааст. Агар ҳангоми офаридани симоҳои Айнинӣ, Лоҳутӣ, Пайрав ва дигарон дар баробари таҳлили

асарҳояшон ба хотира ва ҳофизаи қавии худ така кунад, ҳангоми эҷоди чеҳраи Мавлоно Ҷомӣ дар баробари асарҳои худӣ ӯ, навиштаҳои шогирдон ва тарҷумаи ҳолнависи ӯ, ривоятҳои паҳншуда, китобҳои таърихӣ илмӣ бадеиро ба асос гирифтааст, вале дар бораи Мавлоно Ҷомӣ низ бо ҳамон муҳаббату самимият, бо ҳамон ҳиссиёти дилгармкунанда ва бо ҳамон дили саршори меҳр суҳан меронад.

Раҳим Ҳошим ҳангоми ба фактҳои тарҷумаи ҳоли Мавлоно Ҷомӣ мувоҷиат намудан ҳамеша ба сарчашмаҳои така мекунад, вале ҳангоми таҳайюли бадеии худро ба қор андохтан, маводу мадорики асосӣ осори худӣ Ҷомӣ аст. Албатта, онҳоро бо гуфтаҳои ҳамзамоннаш низ муқоиса мекунад.

Чунон ки ба аҳли илм маълум аст, Мавлоно Абдураҳмони Ҷомӣ шомили тариқати тасаввуфи нақшбандия буд. Раҳим Ҳошим барои он ки сабабҳои ба ин тариқат гаравидани Ҷомиро нишон диҳад, дар бораи он маълумоти хеле мухтасар ва ҷолиберо меорад, ки ҳам ба аҳли илм ва ҳам ба хонандаи оддӣ дастрас ва фаҳмо аст. Ӯ таъкид кардааст, ки «**Ҷомӣ сӯфӣ буд, вале дар тамоми умри худ ҳаргиз дар хонақоҳ нанишаст, бисоти шайхӣ зоҳидӣ барпо накард, мурид нагирифт, касеро ба роҳи тасаввуф даъват нанамуд. Абдулғафури Лорӣ нақл мекунад, ки Ҷомӣ мегуфт: - “Мо таҳаммули бори шайхӣ надорем”.**

Ҷомӣ нисбат ба расмиятҳои сӯфигӣ безътино буд. «**Рӯзе шайхулисломии Ҳирот ба хонаи Ҷомӣ омад. Ҷомӣ пас аз маросими меҳмондорӣ созандагон ва хонандагонро фармуд, ки онҳо навоҳо навохтанд ва сурудҳо хонданд. Чанд рӯз баъд Ҷомӣ бо яке аз шайхони эътиборнок вохӯрд. Вай гуфт: - «Шумо олим ва пешвои ирфони арабу аҷам мебошед. Чӣ гуна аст, ки дар маҷлиси шумо наю асбоби тараб менавозанд ва усули доираву амсоли он месозанд».**

Ин ривоятро Раҳим Ҳошим аз «**Рашаҳотайнулҳаёт**»-и Алӣ ибни Хусайни Кошифӣ овардааст. Баъд муаллиф меафзояд: - «**Ҷомӣ чизе**

нагуфт, вале дар дил ба риши ин шайхи хушкмағзи бедил хандид ва зери лаб ин байтро хонд:

На бар буруни вай аз ламъаи ҳидоят нур,

На дар даруни вай аз шӯълаи муҳаббат ҷӯш.

Раҳим Ҳошим газалиёт ва маснавиёти Мавлоно Ҷомиро, ки ақидаю андешаҳои иҷтимоӣ, фалсафӣ ва ирфонии ӯро инъикос намудаанд, таҳлилу тавсиф намуда, симои шоири бузург ва мутафаккири барҷастаи замон, шоири ҳаётдӯст ва зебоипараст, суҳанвари инсонпарвар ва фошкунандаи зулму золимон, мубаллиғи некию накӯкорӣ, шоири ҳақиқатҷӯӣ ва ҳақиқатгӯӣ, марди диндор ва сӯфимашраби аз тақаллуфҳо вораства, шахси хоксор, фурутан ва қаноатпешаро ба вучуд овардааст. Дар назари аввал ба кас чунин менамояд, ки ин китоб бо ин равонӣ ва дилписандӣ бисёр осон ва дар як нишаст навишта шудааст, вале агар амиқтар мутолиа кунӣ, маълум мегардад, ки ӯ тамоми осори ҳамзамонони Мавлоно Ҷомӣ ва муосирони худро доир ба ҳаёту эҷодиёти эшон омӯхтааст, андешаҳои худро дар партави навиштаҳои онҳо санҷидааст ва баъд хулоса баровардааст. Устод Раҳим Ҳошим навиштааст:

"Касоне, ки Ҷомиро пайрави маснавигӯени гузашта ва аз навсозию мазмунсозӣ дар суҳан бебаҳра медонанд, хатои бузург мекунанд. Аввалин ҳунари шоирии Ҷомӣ ва навоварию вай ҳамин содданависӣ аст, ҳамин равонию фасоҳат, ҳамин гуфтани байтҳое, ки аксар саҳли мумтанеъ мебошанд, мӯъҷизаи шоирӣ ва навардозии вай аст.

Ҷомӣ шеърро, ки шоирони замонааш ба як паррандаи хурдҷуссаи баландпарвоз мубаддал намуда, ба осмон сар дода буданд ва хонанда онро аз дур дида, дар борааш тасаввуроте пайдо мекард, ба замин фаровард, ба хонандаи шеърдӯсти замонаш ва ба миллионҳо хонандагони ояндааш ром ва дастрас гардонид. Шеъри Ҷомӣ мисли як товуси зебо пару боли рангини худро кушода, дар рӯйи замин, дар пеши назари мардумон мехиромад

ва бо зебоии рафтор ва хусни қиёфаи худ дил мерабояд”.

Ҷ барои эътимоди том пайдо кардани хонанда гуфтаҳои зерини адабиётшиноси маъруфи эронӣ Ризозода Шафакро овардааст: — **“Ҷомӣ асосан Низомиро татаббуъ карда, вале соддатар ва гоҳе ширинтар аз Низомӣ сухансарой кардааст”.**

Дигар асарҳои устод Раҳим Ҳошим дар бораи симоҳои бузурги адабиёти гузаштамон, аз ҷумла Абӯалӣ ибни Сино, Абӯрайҳони Берунӣ ва дигарон бо ҳамин сабку услуб, бо ҳамин самимияту муҳаббат ва бо ҳамин ҳисси масъулият нигошта шудаанд. Мутолиаи асарҳои Раҳим Ҳошим бисёр осон ва фараҳбахшанд ва ба кас лаззат мебахшанд. Ӯ дар бораи шоирон шоирона ва дар бораи нависандагон чун нависанда сухан меронад. Тасвирҳои ӯ обуранг ва таровати хоссаро моликанд.

Масалан, дар очерки илмию бадеияш дар бораи устод Абулқосим Лоҳутӣ пеш аз он, ки таърихи эҷоди ғазали **“Эй кош ки ба олам то чашм кор мекард”**-ро баён кунад, суханро чунин оғоз намудааст: — **“Осмони софи баҳориро тасаввур кунед, ки лаҳзае рӯйи онро абрҳо фаро мегиранд. Баъд аз ин абрҳо борони дилнишин ва фараҳафзое меборад ва ба одаму олам таровати нав мебахшад. Лаҳзае баъд чехраи осмон кушода шуда, боз осмон медурахшад, вай дар абрҳои порашудаи шиновар акс ёфта, сатҳи мавҷзанандаи осмонро бо рангҳои қавси кузаҳ (тиру камон, рангинкамон) ороиш медиҳад.**

Лоҳутӣ ҳам замоне ки фикраш бо шеъри наве обистан мешуд, лаҳзае ба пешониаш чин меомад, чашмонаш ба нуктае дӯхта мешуданд ва баъд шеър чун борони ҷонбахш ва тароватафзои баҳорӣ аз табъаш равон мегардид, пайҳам, дилнишин, фараҳафзо ҷорӣ мешуд. Пас аз он чехраашро нуре фаро мегирифт, гӯё ифтихори суханаш дар вучудааш мепечид ва боз хандону рӯҳбаланд ба гап давом мекард”.

Ё ин ки дар бораи Пайрав Сулаймонӣ навиштааст: - "Дар шумораи дуҷоми журнали "Раҳбари дониш" шеърӣ "Баҳори Тоҷикистон ва нолаи ҷупонӣ"-и Пайрав ҷош шуд. Ин аввалин намунаи шеърӣ лирикии Пайрав буд, ки ба майдони матбуот мебаромад. Шоири ҷавон аз нахи абрешими табъи нозукаш қолини махмалини нафисе бофта, ба зери пойи адабиёти советии тоҷик ҷун пояндоз густурда буд, ки "ёр ниҳад пой бар замин".

Ин шеър аз дили ҳассос ва пурҷӯшу хурӯше хабар меод. Ин шеър аз баҳори пуртаровате мужда оварда буд, ки пас аз дуру дароз ба сар бурдани "сардии даӣ ба зорӣ" ба халқи ранҷ кашидаи мо насибу арзонӣ гардида буд".

Оре, устод Раҳим Ҳошим забондон ва суханшиноси беҳамто буд. Ӯ ба се забон озодона сухан мекард, асар менавишт, тарҷума ва таҳрир мекард, вале ин забондонӣ, ҳарчанд ӯ дорои истеъдоди фитрӣ бошад ҳам, ба осонӣ, бидуни омӯзиш ва заҳмати муттасил ба даст наомадааст. Худи ӯ дар ин бора навиштааст: - «Хирс мулло мешавад аз зарби ҷӯб» гуфтаанд. Ман ба ҳикмати ин сухан ба ҳисоби худ қоилам ва шахси худамро мисол мегирам. Агар дар соҳаи забони адабӣ андак - мундак саводу донише дошта бошам, ба шарофати "зарби ҷӯби" устод Айнист. Рӯзҳое шудааст, ки ман аз пеши домулло гиря карда баромада рафтаам.

Ҳеч аз хотирам намебарояд. Соли 1927 як китоби дарсии ҳисобро барои синфҳои ҷори мактабҳои ибтидоӣ тарҷума карда будам. Домулло таҳрир карданд, баъд маро ҷеғ зада дар паҳлӯи худ шинонда, ҷойҳои шубҳаноки тарҷумаро як ба як бо аслаш муқоиса кунанда бароманд... ҷумлаи нодурустро хонда «аслашро ёб, кани ҷи гуфтааст» - гуфта мепурсиданд. Ман аз нусхаи русӣ ҷойи даркориро кофта меёфтам ва онро гашта тарҷума мекардам, домулло ба тарҷумаи навам боз розӣ намешуданд, то вақте ки аз тарҷума маъноӣ ҳақиқӣ - маъноӣ мантиқии он ҷумла равшан набарояд, бо

исрори тамом дуруст тарчума карданро талаб менамуданд. Баъд аз он ки чумла тасхех шуд, аз болои айнак ба ман нигоҳи гиро ва маломатомезе андохта:

—Пас чаро ин тавр навишти? — гуфта мепурсиданд».

Ҳарчанд устод Раҳим Ҳошим чордаҳ соли умри азизи худро дар маҳбас бо азобу укубат гузаронид, вале баъд аз озод шуда ба шаҳри Душанбе омадан, яъне аз соли 1954, чи аз тарафи Ҳукумати Тоҷикистон ва чи аз тарафи зиёиёни тоҷик қадршиносӣ дид ва сазовори иззату эҳтироми мардум гардид. Ӯ ба унвони «**Ходими шоистаи илми Чумҳурии Тоҷикистон**» сазовор гардида, бо чандин ифтихорномаҳои фахрии Президиуми Совети Олии РСС Тоҷикистон мукофотонида шудааст.

Дар бораи Раҳим Ҳошим мақолаҳои зиёде ба таъб расидаанд, вале аксари онҳо хусусияти ҷашнӣ доранд. Ягона таҳқиқоти илмие, ки ба эҷодиёти Раҳим Ҳошим бахшида шудааст, рисолаи номзадии Нурмаҳмад Одинаев «**Мақоми Раҳим Ҳошим дар таърихи робитаҳои адабии тоҷик**» мебошад, ки таҳти роҳбарии адабиётшиноси варзида Валӣ Самад навишта шудааст ва соли 1999 бомуваффақият дифоъ гардид. Ҳоло бисёр ҷиҳатҳои эҷодиёти устод Раҳим Ҳошим мавриди баррасӣ ва таҳқиқ қарор нагирифтааст, сирри комёбиҳои ӯ дар офаридани чеҳраҳои адибони бузурги мо ва дар тарҷумаи осори адибони ҷаҳон ба забони тоҷикӣ ба таври бояду шояд кушода нашудааст.

Месазад, ки 100-солагии зодрӯзи устоди зиндаёд Раҳим Ҳошим дар сатҳи баланд бо шукӯҳи хосса ҷашн гирифта шавад ва дар партави тайёри ба он доир ба рӯзгор ва осори арзишмандаш рисола ва мақолаҳои алоҳида таълиф гардад. Бойгонии ӯ танзиму тадвин ёфта, ба муҳаққиқони эҷодиёти ӯ ва умуман ба пажӯҳишгарони адабиёти қарни бисти тоҷик маводу мадорики нав пешниҳод карда шавад.

2004

УМРИ ДУБОРАИ УСТОД ЗЕҲНӢ

Ҳар боре, ки бо ҳамкори деринаам Фарруха Зеҳнӣ вомахӯрам, симои падари бузургвораи устод Зеҳнӣ пеши назар меояд. Ӯ ба падараш бисёр монанд аст.

Гӯё дирузакак буд. Устод Зеҳнӣ ҳамин, ки ба Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакӣ меомаданд, аввал ба шӯъбаи мероси адабӣ медаромаданд. Кормандони шӯъба ҳама ба эҳтироми он кас аз ҷой мехестанд ва ҷойи нишаст нишон медоданд. Ҳамкорамон Хосият Валихӯҷаева дар тараддуди ҷойдамкунӣ мешуд. Устод Зеҳнӣ ҷойи ўро дӯст медоштанд, вале ҳар дафъа таъкид мекарданд: - «Хосиятхон, ҳоло монед нағз ҷӯшад. Ҳар қадар об нағз пазад, ҳамон қадар ҷойи хуштамъ мешавад. Ҷойникро бо оби ҷӯш обгардон кунед». Хосият бо одоби тамом аз рӯйи гуфтаҳои устод амал мекард. Ҷойи кабудӣ тапх ба пиёлаҳо рехта мешуд ва баъд сӯхбати шавқоваре ба вуқӯъ мепайвастан. Агар дар маҷалла ва ё рӯзномаҳо ягон мақолае ҷоп шуда бошад, кормандон фикри устодро мепурсиданд. Он кас одатан ба истифодаи дурусти луғатҳо бештар эътибор медоданд.

Кормандони шӯъбаи мероси адабӣ бо дастнависи адибон, ки асосан бо ҳуруфи ниёгон навишта шуда буд, сарукор доштанд. Онҳо ҷойҳои аз дастнавис хонда натавонистаашонро аз устод Зеҳнӣ мепурсиданд. Мушовири шӯъбаи мо устод Раҳим Ҳошим буданд, вале мо аз устод Зеҳнӣ низ бисёр баҳра бардоштаем.

Ман то ба Душанбе омадани устод Зеҳнӣ дар бораи он кас чизе наметавонистам. Танҳо дар китоби шеърҳои Пайрав Сулаймонӣ шеъри ҳазломезеро хонда будаму ҳалос. Баъдтар фаҳмидам, ки устод Зеҳнӣ таҳсилкардаи мадрасаи Самарқанд буда, курсҳои таълиму тарбияи шӯравиро низ хатм намудаанд ва ба хидмати ҷомеа пардохтаанд.

Ҳангоми варақ задани рӯзномаю маҷаллаҳои ибтидои қарни бисти мелодӣ маълум шуд, ки устод Зеҳнӣ дар деги матбуоти он давра ҷӯшидаанд. Қариб дар ҳар саҳифаи он шеър ва ё мақолашон ба чашм мерасид. Аз тарафи дигар, он кас аз мактаби тарбияи устод Садриддин Айнӣ гузашта, дар он обутоб ёфтаанд. Ҳангоми таҳияи **«Намунаи адабиёти тоҷик»** устод Зеҳнӣ ёвари устод Айнӣ будаанд. Устод Садриддин Айнӣ дар **«Намунаи адабиёти тоҷик»** дар бораи хидмати ӯ дар таҳия ва тавдвини ин китоби пураарзиш навиштааст: - **«... Рафиқ Зеҳнӣ, ки шабу рӯз дар хузури ман аст ва дар бораи ҷамъ ва тартиби «Намуна...» монанди дасти ростам ба ман ёрмандӣ кардааст, намунаи адабиаш дар саҳифаи 602-603 ин китоб нақл ёфтааст».**

Устод Зеҳнӣ фаъолияти эҷодии худро аз шеърҳои бачагона шурӯъ кардааст. Соли 1928 шеърҳои бачагонаи ӯ таҳти унвони **«Таронаҳои кӯдакон»** ба таъб расид. Ин маҷмӯа дар адабиёти тоҷик нахустин китоб барои кӯдакон буд. Дар он ба ҷуз шеърҳои хурду калон достони бачагонае таҳти унвони **«Вафо ё ки бачагони кӯча»** низ ворид гардидааст. Аз рӯйи гуфти устод Зеҳнӣ дар сарсухани китоб маълум мешавад, ки ин асар тарҷумаи достони адиби Озарбойҷон Ҳоҷӣ Салим Қосимзода - **«Ҳасан, ё ки бачагони кӯча»** мебошад, вале аз муқоиса ва шарҳи тавзеҳи дар сарсухан овардашуда чунин бармеояд, ки достони Зеҳнӣ тарҷумаи достони Ҳоҷӣ Салим Қосимзода набуда, дар пайравии он ва дар зери таъсири он навишта шудааст.

«Вафо ё ки бачагони кӯча» яке аз нахустин достонҳои бачагонаи тоҷик буда, ҳаёти баъдиинқилобии онҳо дар он мавриди тасвир қарор гирифтааст ва аҳамияти калони ахлоқию тарбиявӣ дорад. Ин достон тавачҷӯҳи муҳаққиқонро аз ҷиҳати шакл низ ба худ ҷалб намуда буд. Адабиётшинос Холиқ Мирзозода дар фишурдаи рисолаи доктории худ навишта буд: - **«Дар солҳои бистум кӯшиши дар шакли наве, ки аз**

маснавӣ фарқ дорад, ба вучуд овардани достон ба кор бурда шуд, ҳол он ки ҳамин шаклро ҳам барои ифодаи мақсад истифода бурдан мумкин буд. Тӯракул Зеҳнӣ достони начандон калони худро таҳти унвони «Вафо ё ки бачагони кӯча» дар шакли қитъа навиштааст. Шоир барои он ки аз аввал то охир як қофияро (монорифма) истифода набарад, достонро ба қисмҳо тақсим кардааст.

Ин достон дар китоби камина «Таҳаввули жанри достон дар назми муосири тоҷик» таҳлил шудааст.

Мақолаҳои солҳои бистум ва сиюми устод Зеҳнӣ масоили гуногуни илму фарҳанг ва забону адабиёти тоҷикро фаро гирифтааст. Бисёре аз онҳо хусусияти тарғибӣ ташвиқӣ дошта, ҳадафи муаллиф пеш аз ҳама даъват ба худшиносии миллӣ, даъват ба ифтихори миллӣ аз чунин сарвати бебаҳои халқамон омӯхтан ва донишҷӯи ин забон ва ин адабиёт аст.

Як мақолаи ӯ, ки бо номи «Мусоҳиба дар бораи забон ва адабиёт» дар рӯзномаи «Овози тоҷик» (25 май, 17 июни соли 1926) ба таърифи расидааст, чунин шурӯъ мешавад: «Ҳангоме ки мо суҳанҳои дилпазир «Забон ва адабиёти тоҷик (форсӣ)»-ро ба забон меорем, дар рӯҳамон фавқуллода як шодӣ ва хурсандӣ ҳосил мешавад. Зиёда нозиш ва болиданро дар вучудамон ҳис мекунем. Ҳақиқатан ҳақ ҳам дорем, ки нозем ва ифтихор намоем, зеро ҳамин адабиёти мӯхташам ва ҳамин хазинаҳои шеър ва санъат, ки имрӯз ба унвони забон ва адабиёти форсӣ чун офтоб дурахшон метобад ва ҷилва менамояд, аз мост. Ин забон ва адабиёт аҷаб сеҳркор ва ҷодунамоест. Касе ки бӯӣ аз он бурдааст, девонавор шайдо ва гирифтори ҷоду ва афсунгарӣҳои вай гардидааст, то ба мақсад нарасидааст, даст аз вай накашидааст».

Устод Тӯракул Зеҳнӣ аз намояндагони барҷастаи адабиёти классикии форсӣ тоҷик Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ, Саъдии Шерозӣ, Ҳофизи Шерозӣ, Камоли Хучандӣ, Мирзо Абдулқодирӣ Бедил ва дигарон байту порчаҳои зеборо ба хонандагон пешниҳод намуда, дар ҳамон

давраи мураккаб мероси муштаракӣ ҳамаи форсизабонон маҳсуб шудани онҳоро таъкид кардааст. Ӯ дар бораи забони адабӣ ва забони тақаллумӣ, яъне гуфтугӯӣ, лаҳҷаҳои гуногуни забони тоҷикӣ андешаҳои бисёр муҳим баён намудааст, ки ба ақидаи забоншиносони имрӯзаи мо мувофиқ аст.

Устод Зеҳнӣ ба Институти забон ва адабиёт ба номи Рӯдакӣ соли 1957 ба кор омадаанд. Ҳанӯз соли 1956 устод Ҳангоми ба шаҳри Душанбе ба меҳмонӣ омадан, ба назди директори собиқӣ институт, зиндаёд Муллоҷон Фозилов даромаданд. Муллоҷон Фозилов он касро хуш пазируфтанд ва ваъда доданд, ки ҳар вақт оянд, бо кор таъмин хоҳанд кард, вале вақте ки дубора устод Зеҳнӣ бо хоҳиши кор кардан омаданд, Муллоҷон Фозиловро дудила дарёфтанд.

—Афсӯс, ки ҳоло ҷойи ҳолӣ нест, — гуфтанд он кас. Муллоҷон Фозилов аз чизе ҳарос доштанд. Зоҳиран дар боло расман ба муассисаи идеологӣ қабул кардани маҳбусони сиёсиро намеразуфтанд. Охир устод Тӯракул Зеҳнӣ бо «гуноҳи» ба донишҷӯёни Донишгоҳи давлатии Самарқанд омӯзонидани алифбои ниёгон, яъне тарғибу таблиғи дину Қуръон нӯҳ соли умри азизи худро дар зиндонҳои Тошканду Сибир гузаронида буданд. Ин соли 1945 буд, на соли 1937, соли ғалабаи оламшумули мардуми Шӯравӣ алайҳи Германияи фашистӣ. Соли ба ҳам овардани ҷароҳатҳои ҷанг, соли рӯҳбаландӣ ва ифтихор аз пирӯзии бузург, вале ҳанӯз ҳам нерӯҳои амниятии мамлакат чун солҳои пешин «**душманони халқ**»-ро ҷустуҷӯ мекарданд.

Он солҳоро ман хуб дар хотир дорам. Падари ман, ки соли 1937 бо ҳамин айби «**душмани халқ**» ба ҳабс гирифта шуда, баъд аз ҳашт сол бемору абгор баргашта буд, ба таҳлука афтод, зеро баъзе рафиқонашро аз нав ба Сибир бадарға карданд. Ӯ ҳар рӯз ҷомадонашро тайёр карда мемонд. Хусусан шабона садое барояд, падару модарам ҳарду баробар аз ҷой мекостанд, гумон мекарданд, ки барои бурдани падарам омадаанд. Хушбахтона, ӯро дигар

нагирифтанд. Устод Тӯракул Зеҳнӣ соли 1937 эмин монда буданд, вале соли 1945 ба ҳабс гирифта шуданд. Муллоҷон Фозилов инсони раҳмдил буданд. Ба умеди ҳалли масъала Зеҳниро ба назди Президенти Академияи илмҳои Тоҷикистон Султон Умаров фиристонданд. Султон Умаров ба ҷуз чун донишманди мумтоз ва ташкилкунандаи моҳири илм шинохта шудан, инсони миллатдӯст, дурандеш ва ҷасур буд. Зуд барои устод Тӯракул Зеҳнӣ ба институт як ҷой дод. Ӯро ба шӯъбаи луғати пажӯҳишгоҳ ба ҳайси ходими илмӣ ба кор қабул карданд. Муллоҷон Фозилов, устод Шарифҷон Ҳусейнзода, баъдтар устод Носирҷон Маъсумӣ, олимони он вақтҳо ҷавон Раҷаб Амонов, Муҳаммадҷон Шакурӣ, Абдуқодир Маниёзов Тӯракул Зеҳниро бо ғамхориҳои махсус фаро гирифтанд, шароити махсуси кор ба вуҷуд оварданд. Онҳо дар симои устод Зеҳнӣ инсонеро диданд, ки дар ибтидои қарни бисти мелодӣ барои баланд бардоштани маърифати мардуми тоҷик заҳмати зиёде кашидааст, вале ба подоши он ранҷу алами зиёд дидааст. Барои устод Тӯракул Зеҳнӣ солҳои тӯлонӣ маҳрумӣ аз кори эҷодӣ, пажӯҳишу таҳқиқ, муҳокимаю мусоҳибаҳои илмию адабӣ чун ҷудой аз ёру диёр ва зану фарзанд азоби ҷонгудоз буд. Бинобар ин, аз нав ворид шудан ба муҳити илмиву адабӣ барои ӯ маъноӣ аз нав эҳё шудан, умри дубора ёфтан ва ҷавон гардиданро дошт. Мо ӯро ҳар рӯз хушҳолу рӯҳбаланд медидем. Ҳамеша дар даст ҷизе дошт, мақола ва ё тарҷума ва ё таҳияи китобе. Онҳоро барои хондан ба ҳамакӯр медод, бо онҳо баҳсу мунозира мекард, вале фақат баъд аз хондану фотеха додани устод Муҳаммадҷон Шакурӣ ба дасти ҷоп месупорид.

Устод Тӯракул Зеҳнӣ маҳз дар ҳамин институт муҳимтарин асарҳои илмии худро эҷод намуданд. Дар тартиб додани «**Фарҳанги забони тоҷикӣ**» дар ду ҷилд, ки яке аз асарҳои бунёдии олимони ин пажӯҳишгоҳи илмӣ буда, то имрӯз ба ҳамаи рӯшанфикрони тоҷик чун китоби рӯйимизӣ хидмат карда меояд ва хидмат хоҳад кард, ширкат варзид.

Китоби дигари пурарзиши устод Тӯракул Зеҳнӣ - «**Санъатҳои бадеӣ дар шеърӣ тоҷикӣ**» (1963) ва нашри дуҷумла таҳриру такмил ёфтаи он бо номи «**Санъати сухан**» (1970) дар ҳамин институт дар зери таҳрири устод Муҳаммадҷони Шакурӣ ба чоп омода гардидааст.

Қайд кардан лозим аст, ки дар адабиёти классикии форсу тоҷик доир ба назарияи шеър, аз ҷумла сановӣ бадеӣ асарҳои зиёде таълиф ёфтаанд. Китоби устод Тӯракул Зеҳнӣ дар асоси ҳамин асарҳо навишта шуда бошад ҳам, таърифи ҳар як санъат ва таҳлили он хеле амиқ ва пурвусъат буда, дар асоси мисолҳои осори намояндагони барҷастаи адабиёти классикии форсу тоҷик ва шоирони муосирӣ мо ба тарзи ба хонандаи имрӯзаӣ мо дастрас таҳлил ва таҳқиқ ёфтааст. Аз тарафи дигар, муаллиф бештар ба ҳамон санъатҳои эътибор додааст, ки адибони замони ӯ ба он эҳтиёҷ доштанд ва доранд, аз он зиёдтар истифода мебаранд. Аз ҷумла таносуби сухан, мантиқи ҷумла ва иртиботи калимаҳо, ташбеҳ, истиора, таҷнис ва ғайраҳо. Ин аст, ки «**Санъати сухан**» то имрӯз ҳамчун китоби дарсӣ барои мактабҳои олии кишварамон хидмат мекунад, аз он ҳам омӯзгорон ва ҳам донишҷӯён баҳраи маънавӣ мебаранд.

Китоби «**Суханварони сайқали рӯйи замин**», ки бо ҳамкориҳои собиқ корманди институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакӣ, адабиётшиноси варзида Садрӣ Саъдиев таҳия ёфтааст, на фақат аҳамияти илмӣ адабӣ, балки аҳамияти сиёсӣ иҷтимоӣ дорад.

Дар ин давраи эҷодиёти худ устод Тӯракул Зеҳнӣ мақолаҳои зиёде низ навишта аст. Диққати ӯро ҳамон масъалаҳои ба худ ҷалб мекард, ки ҷомеа ва мардум ба он эҳтиёҷ доштанд. Гоҳ эҷодиёти адибони ҷавонро мавриди таҳлил қарор дода, хусну қубҳи осори онҳоро бо ғамхорӣ падарона нишон медоданд, гоҳ масъалаҳои забон, сарнавишти калимаҳо ва истифодаи нодурусти онҳо ӯро ором намегузошт. Маҳз муҳити илмӣ созгор дар институти забон ва адабиёт ва

дилбастагии қавӣ ба кори илмӣ боис гардид, ки устод
Тӯракул Зеҳнӣ то охири умр, яъне то сини 92-солагӣ ба
нафақа набаромада қор ва эҷод кардаанд.

Асарҳои пурарзиши устоди зиндаёд Тӯракул Зеҳнӣ
боз ба чандин насли донишандӯзон ва дӯстдорони
забону адабиёти форсу тоҷик хидмат хоҳад кард.
Рӯҳашон шод ва хонаи охираташон обод бод!

САҲМИ АБДУҚОДИР МАНИЁЗОВ ДАР ПЕШРАФТИ ИЛМУ ФАРҲАНГИ ТОҶИК

Аҳли илму адаб ва фарҳанги ҷумҳурии Тоҷикистон Абдуқодир Маниёзовро ҳамчун донишманди фозил, роҳбари хирадманд ва ходими намоёни илмиву ҷамъиятӣ мешинохтанд.

Ӯ 10 августи соли 1930 дар шаҳри Конибодом, дар хонаводаи шахсони соҳибмаърифат чашм ба дунё кушода, дар муҳити барои инкишофи маънавии инсон созгор ба камол расидааст. Волидайнӣ ӯ дар аввал корманди ҳизбӣ буда, баъд то охири умр омӯзгор шуда кор кардаанд.

Ман нахустин нашри мухтасари «**Шоҳнома**»-и Абулқосим Фирдавсиро бо ҳуруфи лотинӣ пеш аз Ҷанги Бузурги Ватанӣ дар хонаи онҳо дида будам.

Абдуқодир Маниёзов соли 1953 баъд аз хатми Донишгоҳи давлатии Тоҷикистон ба аспирантураи Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии Академияи илмҳои Тоҷикистон дохил шуда, аз ҳамон вақт тақдири худро ба тақдири ҳамин даргоҳи муқаддас пайваст. Аввал ба ҳайси ходими хурди илмӣ, сипас ба сифати муовини директор оид ба илм ва аз соли 1972 то соли 1999, яъне 27 сол дар мақоми сарвари Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакӣ ифои вазифа кардааст.

Ман ва Абдуқодир Маниёзов ҳамсабақ будем, аз нахустин хатмкунандагони Донишгоҳи давлатии Тоҷикистон. Ёдам меояд, ки бори нахуст аз фанни адабиёти классикӣ устод Шарифҷон Ҳусейнзода аз мо - донишҷӯён имтиҳон мегирифтанд. Ҳеҷ кас ҷуръат намекард, ки ба назди он кас дарояд. Муаллим Абдуқодир Маниёзов, Ҳамзия Исмоилова, Зоҳир Аҳрорӣ ва Муҳаммадвафо Бақоевро даъват намуданд. Дигарҳо дар паси дар тарсидаю ларзида меистоданд. Аз вақти муқарраршуда хеле гузашт, вале аз синфхона касе намебаромад. Мо гумон кардем, ки онҳо ба саволҳои

билет ҷавоб дода натавонистанд ва муаллим саволҳои иловагӣ дода донишашонро санҷида истодаанд. Барои он ки вазъиятро фаҳманд, духтарҳо дарро оҳишта кушода маро ба дарун тела доданд. Нигоҳ кунам, Абдуқодир Маниёзов рост истода шеър мехонад ва дигарҳо ҳама ҳушу гӯш шуда нишастаанд. Чехраи нурони устод Шарифҷон Ҳусейнзода ғарқи табассум аст. Маълум шуд, ки бачаҳо кайҳо ба саволҳо ҷавоб гуфта, баҳо гирифтаанд, вале ба муаллим шеърхонии Абдуқодир хуш омадааст ва он кас хоҳиш кардаанд, ки чанд шеъри дигар хонад. Муаллим чунон хурсанд буданд, ки ҳатто аз бепурсиш даромадани ман наранҷиданд.

Абдуқодир Маниёзов на фақат шеър, балки порчаҳои калони насриро аз «Дохунда» ва «Одина»-и Садрриддин Айнӣ аз ёд медонист ва дар лаҳзаҳои фориг аз дарс барои ҳамкурсон қироат мекард. Ҳанӯз аз солҳои аввали таҳсил дар донишгоҳ ӯ ровии шӯъбаи хориҷии Радиои Тоҷикистон буд.

Абдуқодир Маниёзов бо фаъолияти илмӣ таҳқиқӣ ташкилӣ ва ҷамъиятии худ дар рушди соҳаҳои гуногуни филологияи тоҷик ва умуман илму фарҳанги ҷумҳурӣ нақши равшане гузоштааст. Ӯ яке аз айнишиносони намоёни Тоҷикистон буд. Нахустин ҷустуҷӯҳои худро дар ҷодаи илм аз пажӯҳиши эҷодӣ устод Садрриддин Айнӣ шурӯъ намудааст. Мақолаҳои ӯ доир ба эҷодӣ устод Айнӣ аз соли 1956 сар карда дар саҳифаҳои рӯзномаву маҷаллаҳои ҷумҳурӣ ба табъ расидаанд, ки муҳимтаринашон инҳоянд: - «Материалҳо доир ба фаъолияти публицистии Садрриддин Айнӣ дар солҳои револютсия» (1956), «Шеърҳои инқилобии Садрриддин Айнӣ» (1957), «Фаъолияти журналистии Садрриддин Айнӣ» (1958) «Мулоҳизаҳо доир ба ташшакули насри Садрриддин Айнӣ» (1963) ва ғайраҳо.

Соли 1958 Нашриёти давлатии Тоҷикистон рисолаи Абдуқодир Маниёзовро таҳти унвони «**Публицистика ва назми устод Айнӣ**» ба табъ расонид. Дар асари ӯ

«Марҳалаҳои аввали эҷодиёти Садриддин Айни ва мақоми он дар адабиёти инқилобии Шарқи Наздик» (1960) нахустин бор дар айнишиносии тоҷик эҷодиёти устод Айни дар ҳамбастагӣ бо адабиёти муосири Эрону Афғонистон мавриди баррасӣ қарор гирифта, мақоми ӯ дар ин адабиёт муайян карда шуд.

Абдуқодир Маниёзов инчунин дар таҳия ва таҳрири маҷмӯаҳо ва ҷилдҳои гуногуни «Куллиёт»-и устод Айни ширкат варзидааст. Дар як қатор мақолаҳоаш ба монанди **«Шеърӣ нав»** ва **баъзе масъалаҳои шеърият», «Таҳаввули шакли бадеӣ дар эҷодиёти устод Лоҳутӣ», «Марҳалаҳои асосии ташаккул ва инкишофи адабиёти советии тоҷик», «Бозсозӣ ва танқиди адабӣ»** масъалаҳои назарӣ ва проблемавии адабиёти муосири тоҷикро мавриди баррасӣ қарор дода, доир ба роҳҳои ҳалли онҳо андешаҳои муфид ва судманд баён намудааст.

ӯ дар бораи масъалаҳои равобити адабиёти тоҷикӯ дигар халқҳо ва намояндагони ин адабиётҳо як силсила мақолаҳои пурарзише аз қабилӣ **«Садриддин Айни ва адабиёти рус», «Дӯстии беназир», «Суханвари бузурги рус», «Мухтор Авезов - классики адабиёти советӣ»** таълиф намудааст, ки аз вуқуфи ӯ аз адабиёти халқҳои дигар дарак медиҳад. Китоби **«Адибони Тоҷикистон»**, ки бо ҳамдастии М.Левин таълиф шудааст, чор дафъа ба забонҳои тоҷикию русӣ ба табъ расидааст.

Абдуқодир Маниёзов донандаи хуби адабиёти классикии форсу тоҷик буд, суҳанрониҳои ӯ дар симпозиумҳои байналмилалӣи Ҳиндустону Амрико, Афғонистону Эрон, Ўзбекистон ва ҳамчунин мақолаҳои ӯ - **«Масъалаҳои омӯзиши эҷодиёти Аҳмади Дониш», «Дақиқӣ - шоири тағаззулӣ ва ҳамосасарои асри X», «Назаре ба робитаҳои адабии тоҷикӯ афғон»** масоили гуногуни ин адабиёт ва чехраҳои дурахшони онро фаро гирифта, дар адабиётшиносии тоҷик аҳамияти хосса пайдо кардаанд.

Соли 2004 ба муносибати ҷашни ҳазораи зодрӯзи адиб ва мутафаккири бузурги тоҷик Носири Хусрави

Кубодиёнӣ китоби ӯ **«Ҳакими суҳанвар»** (бо ҳаммуаллифии Х. Шарифов) ба таърифи расид. Дар ин китоб суҳан аз рӯзгор ва осори ин мутафаккири бузург ба миён омада, баъзе паҳлӯҳои эҷодиёти ин донишманди мумтоз, шоир ва нависандаи нуктапардоз мавриди баррасӣ ва таҳлил қарор гирифтааст.

Дар аксари таълифоти Абдуқодир Маниёзов, ҳатто дар он мақолаҳои ҳам, ки хусусияти таълифотӣ ва маърифатӣ доранд, бисёр фикрҳои тоза ва андешаҳои ҷолиб ба назар мерасанд. Забони фасеҳ ва пуробуранг боз як омил бузургест, ки мазмунҳои ин мақолаҳо ва нияти муаллифи онҳоро ба зеҳну дили хонандагон менишонанд.

Дар воқеъ, Абдуқодир Маниёзов суҳанвари бориқиб ва нуктасанҷе буд. Фасоҳату балоғати суҳани ӯ дар ҳуб донишҷӯи забони осори классикон, ғановати захираи луғавии ӯ, истифодаи бамавриди вожаҳо, гунҷонида тавонишҳои **«маънии бисёр дар каломӣ андак»** аст. Агар дар китоби Алишер Навоӣ **«Ҳамсату-л-мутаҳаййирин»**, ки то имрӯз ба забони тоҷикӣ ду бор нашр гардид, номи тарҷумони он Абдуқодир Маниёзов сабт намеёфт, хонанда ҳеҷ гумон намекард, ки ин асар ба забони ўзбекӣ навишта шудааст. **«Ҳамсату-л-мутаҳаййирин»** намунаи классикии тарҷумаи илмиву бадеӣ мебошад. Инчунин тарҷумаҳои асарҳои **«Безабон»**-и В.Г.Короленко **«Саргузашти Руал Амундсон»**-и А.Яковлев, **«Тоҷикистон»**-и П.Лукнитский (бо ҳамроҳии М. Шукуров), **«Тоҷикон»**-и Бобоҷон Ғафуров дар ду ҷилд (ба ҳамроҳии Н.Холмуҳаммадов) аз маҳорати суҳандонию суҳаншиносии ӯ дарак медиҳанд. Тарҷумаи **«Тоҷикон»**-ро Маниёзов маҳз бо хоҳиши академик Бобоҷон Ғафуров ба ўҳда гирифта буд. Аз забони асарҳои Абдуқодир Маниёзов як ҳарфро бечо кардан, як калимаро иваз намудан имконнопазир аст. Устод Муҳаммадҷон Шакурӣ дар мавриде гуфта буданд: - «Ягона китобе, ки ман муҳаррири он будаму қалам назадаам, китоби Абдуқодир Маниёзов **«Публистика ва назми Садриддин Айни»** мебошад.»

Абдуқодир Маниёзов танҳо адабиётшинос набуд, соҳаҳои гуногуни филологияро хуб медонист, назари илмиаш вусъатнок ва амиқ буд. Бисёр асарҳои бунёдии Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакӣ, аз қабилӣ «**Луғати русӣ ва тоҷикӣ**», «**Грамматикаи забони адабии тоҷик**», «**Таърихи адабиёти советии тоҷик**», «**Инкишофи жанрҳо**», «**Куллииёти илмии фолклори тоҷик**», маҷмӯаҳои илмиву адабӣ ва осори зиёди адибони тоҷик нақши қалами таҳрири Абдуқодир Маниёзовро дорад. Ӯ амалан муассиси идораи таҳияи «**Энсиклопедияи советии тоҷик**» буд.

Дар солҳои роҳбарии ӯ Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакӣ ба бузуртгарин маркази таҳқиқоти илми филологияи тоҷик ва макони тарбияи мутахассисони соҳаҳои гуногуни он табдил ёфт. Осори олимонӣ ин муассисаи муътабари илмӣ на фақат дар Тоҷикистон, балки берун аз он дар мамолики дуру наздики хориҷӣ интишор ёфта, сазовори баҳои баландӣ аҳли илм гардидаанд.

Абдуқодир Маниёзов ҳамчун роҳбари хирадманд аз як тараф, барои анҷом додани таҳқиқоти муҳим ва таълифи асарҳои барҷастаи илмӣ ба кормандони институт шароити мусоид фароҳам оварда бошад, аз тарафи дигар, дар муайян намудани проблемаҳои таҳқиқшавандаи риштаҳои гуногуни забону адабиёт, кашидани нақшаҳои дурнамои ҳамаи шӯъбаҳои соҳавӣ бевосита сарм гирифтааст.

Абдуқодир Маниёзов ба ҳайси раиси Шӯрои дифои рисолаҳои доктории Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакӣ дар тайёр намудани даҳҳо доктору номзадҳои илм барои муассисаҳои илмӣ ва таълимии Тоҷикистон, инчунин кишварҳои дуру наздики хориҷӣ - Ўзбекистон, Украина, Афғонистон, Эрон, Чин низ ҳиссаи арзанда гузоштааст. Фаъолияти илмӣ ӯ ба соҳаҳои маорифи халқ ҳам робитаи ногустастанӣ дорад. Вай яке аз муаллифони китобҳои дарсии «**Адабиёти советӣ**» (барои синфи 8) ва «**Адабиёти Ватан**» (барои синфи 4) буд. Муддати тӯлонӣ устоди адабиёти Донишқадаи

давлатии санъати ба номи Мирзо Турсунзода буд ва аз фанни назмшиносӣ дарс гуфтааст.

Абдуқодир Маниёзов аз соли 1963 узви Иттифоқи нависандагони Тоҷикистон ва аз соли 1981 узви вобастаи Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз соли 1996 узви пайвастаи Фарҳангистони забон ва адаби форсии Ҷумҳурии Исломии Эрон буд.

Ба ҳамагон маълум аст, ки Абдуқодир Маниёзов дар ҷумҳурии мо ҳамчун ровии мумтози осори адибони классикию муосири тоҷик низ машҳур аст. Наворҳои сабти хониши ашъори лирикии Абӯабдулло Рӯдакӣ, Ҳофизӣ Шерозӣ, Камоли Хучандӣ, Абдурахмони Ҷомӣ, Бадриддин Ҳилолӣ, намунаҳои насри классикӣ:– «**Гулистон**»-и Саъдии Шерозӣ, «**Анвори Сухайлӣ**»-и Хусайн Воизи Кошифӣ ва пандномаҳои бузургони адаб бо садои Абдуқодир Маниёзов захираи тиллоии Радиои тоҷикро ташкил медиҳанд, ки имрӯз ҳам ба шунавандагон лаззати бадеӣ мебахшанд. На танҳо ба воситаи овози марғуладор ва гӯшнавози худ, балки бо суханварию донишмандиаш, шеърфаҳмию маънирасиаш низ маҳбуби шунавандагони радио ва маҳфилҳои дӯстон гардида буд. Дар ҷумҳурии мо ҳунармандоне ҳастанд, ки шеър мехонанд, овози хушу форам доранд, вале кам инсонеро медонам, ки мисли Маниёзов вазни шеърро хуб донанд, оҳанги онро риоя кунанд, мантиқи суханро дарк карда, задаҳояшро дар ҷойҳои лозимӣ монда талаффуз намоянд. Устод Носирҷон Маъсумӣ ба арӯздони Абдуқодир Маниёзов қоил буданд ва ӯро «**Арӯзӣ**» ном мебарданд. Онҳое, ки доир ба вазни арӯз, вазни шеъри классикӣ ва муосир навиштаанд, аз маслиҳатҳои ӯ баҳраҳои зиёд бардоштаанд. Ӯ дар дил орзуи таълифи китоберо доир ба арӯз мепарварид. Сад афсӯс, ки ин орзуро ба ҳок бурд.

Абдуқодир Маниёзов илова бар ҳама он корҳое, ки зикрашон дар боло рафт, вазифаҳои зиёди ҷамъиятиро бар ӯҳда дошт. Ӯ солҳои тӯлонӣ узви раёсати Ҷамъияти дӯстӣ ва робитаҳои фарҳангии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо

кишварҳои хориҷӣ, узви раёсат ва раиси бахши адабиёти Кумитаи ҷоизаи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба номи Рӯдакӣ дар соҳаи адабиёт, санъат ва меъморӣ, узви раёсат ва раиси бахши илмҳои ҷамъиятшиносии Кумитаи ҷоизаҳои давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба номи Абӯалӣ ибни Сино дар соҳаи илму фан ва вакили маҷлиси вакилони шаҳри Душанбе буд. Барои хидматҳои шоёнаш дар рушди илму фарҳанг ва тарбияи маънавии мардум ӯ бо чандин ифтихорномаву медалҳо ва нишони «Шараф» мукофотонида шудааст. Ӯ бо унвони ифтихории «**Арбоби илм ва техникаи Ҷумҳурии Тоҷикистон**» сарфароз гардидааст.

— Абдуқодир Маниёзов инсонии покзамир, бомулоҳиза, дорои маънавияти ғанӣ ва маданияти баланди ботинию зоҳирӣ буд. Дар муддати тӯлонии ҳамкориамон дар Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакӣ боре надидаам ё нашунудаам, ки вай овозашро ба касе баланд карда бошад. Дар ҳама ҳолат ӯ метавонист хашмро фуру барад ва тамкинро аз даст надиҳад, бо ҳамсӯҳбати худ бо ҳамон нармию меҳрубонӣ муомила кунад. Ӯ ба худ ҳама чизро раво медид, вале равои озори дигаронро надошт.

Дар солҳои даргириҳои бемаънӣ ва ҷангҳои бародаркушӣ бинои Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакӣ бо амри тасодуф ва ё бо қасди бадхоҳони миллат ду маротиба оташ гирифт. Ба ҳар як корманди институт, ки ин даргоҳи муқаддасро хонаи дуҷоми худ мешуморид, хусусан ба роҳбаре, ки як умри худро ба рушди пешрафти он бахшидааст, ин ҳодиса хеле муҳим, аламовар ва сангин буд. Дар он солҳои барои кишварамон душвор таъмири ин бино ба назар ғайриимкон менамуд. Абдуқодир Маниёзов ҳамеша андешаманд ва хотирпарешон буд ва ташвишу изтиробии ӯ ҷон дошт. Дар институт захираҳои зиёди илмӣ мавҷуд буданд, ки солҳои зиёд дар натиҷаи кӯшишу ғайрат ва заҳмати як гурӯҳи калони кормандони илмӣ гирд омада буданд. Инҳо маҳзанҳои илмӣ фондҳои забон, луғат, фолклор ва архиви адабони муосири тоҷик

мебошанд. Ин ганчинаи фарҳанги беназирро ба ҷойҳои бехатар кӯчонидан ва ҳифз намудан кори осон набуд.

Абдуқодир Маниёзов ҳар замон ба дӯстонаш мегуфт, ки агар боре муяссар шавад, ки институтро ба по монем, кормандонро сарчамъ созем, захираҳоямонро ҷобаҷо кунем, ман вазифаи роҳбариро ба ягон ҷавони донишманд ва кордону серғайрат месупорам. Он гоҳ бо хотири ҷамъ ба амалӣ сохтани орзуҳоям ва нақшаҳои илмиам машғул хоҳам шуд. Хушбахтона, бо давутози Маниёзов ва ғамхорию ёрии бевоситаи Ҳукумати ҷумҳурӣ ва Ҳукумати шаҳри Душанбе дар арафаи ҷашни 1100 солагии Давлати Сомониён бинои институт аз таъмир баромад. Кормандон боз соҳиби ҷойи кор ва захираҳои илмӣ дорои макон шуданд. Абдуқодир Маниёзов пажӯҳишгоҳро ба муовини худ, доктори илмҳои филология, узви вобастаи Академияи илмҳои Тоҷикистон Додихудо Саймиддинов супорид, ки чанд сол баъд аз ӯ сарварӣ кард. Худи Маниёзов то охири умр директори ифтихорӣ ва маслиҳатгари маъмурияти ин пажӯҳишгоҳ буд.

Агар Абдуқодир Маниёзов дар қайди ҳаёт мебуд, мо 80-солагии зодрузашро ҳамроҳ ҷашн мегирифтем. Ҳамкорон, шогирдон, аҳли илму адаб ба ӯ барои заҳматҳояш, барои саҳми беандозааш дар рушди илму фарҳанги тоҷик арзи ихлосу сипос мекарданд, орзуҳои неки худро иброз медоштанд, вале сад афсӯс. Афсӯс, ки мо дигар ўро дар идораи ҷойи кори охиринаш – Ҷамъияти «Пайванд» намебинем, дар дафтари кори дар Институти забон ва адабиёт будааш ҳангоми машғулият бо шогирдон ва сӯҳбат бо дӯстонаш дарнамеёбем, вале ёди ӯ дар дили пайвандон, дӯстон ва ҳамкорон, онҳое, ки ақаллан як бор бо ӯ ҳамсӯҳбат шудаанд, садои гӯшнавозашро аз радио шундаанд, боқӣ хоҳад монд, номи ӯ дар асарҳояш, дар он корҳои хуби ба манфиати миллату фарҳанги он анҷом додааш зинда хоҳад монд.

2010

МАРДИ НАҶИБ ВА ДОНИШМАНД

Абдуллоҷон Ғаффоров... Ҳамин, ки ўро ба хотир меорам, пеш аз ҳама чашмони хандонаш пеши назарам меоянд. Ҳар гоҳ ки бо ў вомерӯрам, хоҳ дар кӯча, хоҳ дар маҷлисҳои илмиву адабӣ пеш аз он ки лаб кушояд, чашмонаш механдиданд ва аз онҳо нури шодӣ меборид. Ин ҳама таҷассумгари дили поку самимияти ў ба инсонҳо буд. Ба исми ман калимаи «бону»-ро ҳамроҳ карда, муроҷиат менамуд. Кӯшиш мекард, ки ягон сухани хуш гӯяд, то як лаҳза бошад ҳам, хушҳол шавам. Масалан, мегуфт, ки «имрӯз чехраатон шукуфон аст» ё ин ки «шумо ҳеч тағйир намеёбед».

Оре, марди наҷиб буд Абдуллоҷон. Замираш аз бухлу ҳасад, дурӯягӣ ва кинаварзӣ фитнаангезӣ орий буд. Ў бо тамкин ва мулоҳиза сухан мегуфт, гӯё ҳар як суханашро бо мизони ақл ва тарозуи хирад баркашида, аз даҳон берун меовард. Ба назар чунин менамуд, ки дар ташаққули шахсияти ў адабиёти ҳазорсолаи тоҷик ва панду ҳикмати классикони мо бо маърифату маънавияти хонаводагӣ тавъам саҳм гузошта буданд.

Баъзан ба Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакӣ, ба назди сарвари он Абдуқодир Маниёзов меомад. Онҳо дӯстони қарин буданд. Гоҳ- гоҳ секаса нишаста, давраҳои донишҷӯиямонро ба хотир меовардем.

Мо ва Абдуллоҷон Ғаффоров ҳамсабақ будем ва аз нахустин хатмкунандагони Донишгоҳи Давлатии Тоҷикистон ба шумор мерафтем. Ҳанӯз хангоми таҳсил дар донишгоҳ Абдуллоҷон тавачҷӯҳи устодонро ба худ ҷалб намуда буд. Махсусан академик Абдулғанӣ Мирзоев дар шахси ў як нафар муҳаққиқи ояндаи адабиёти классикии тоҷикро дарёфта буд. Баъдтар Абдуллоҷон солҳои зиёд дар зери сарпарастии ў дар Институти шарқшиносӣ кор кард. Баъди хатми Донишгоҳи давлатии Тоҷикистон ў ба Институти

давлатии омӯзгории Хуҷанд роҳхат гирифт ва чанд сол аз фанни адабиёти классикии форсу тоҷик дарс гуфт.

Солҳои панҷоҳум, аниқтараш соли 1956 баъди директори Институти ховаршиносии Академияи илмҳои СССР таъйин шудани академик Бобочон Ғафуров илми ховаршиносии шӯравӣ хеле вуҷъат пайдо кард ва ранги дигар гирифт. Аз Тоҷикистон як гурӯҳ ҷавонони соҳибистеъдод ба аспирантураи Институти ховаршиносии собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ фиристода шуданд. Онҳо дар риштаҳои афғоншиносӣ, ҳиндушиносӣ ва арабшиносӣ таҳассус пайдо карда, рисолаҳои илмӣ дифоъ намуданд ва баъдтар дар пешрафти ин соҳаҳо нақши равшане гузошанд. Дар байни ин ҷавонон Абдуллоҷон Ғафуров низ буд. Ӯ адабиёти форсизабони Ҳиндустону Покистонро мавриди таҳқиқу баррасӣ қарор дода буд.

Аввалҳои солҳои шастуми асри гузашта ман мебоист дар ҳаёати ҷавонони Иттиҳоди Шӯравӣ ба Эрон мерафтам ва ба ин муносибат ба Москва даъват шудам. Дар Москва фаҳмидам, ки Абдуллоҷон аз сафари Ҳиндустон баргаштааст. Бегоҳӣ дар хонаи аспирантҳо ҷамъ омадем. Он вақт аспирантҳои тоҷик хеле зиёд буданд. Онҳо ба шарафи баргаштани Абдуллоҷон зиёфат орошанд. Абдуллоҷон аз расму ойини ҳиндуҳо, аз мулоқотҳояш бо олимони ин мамлақати афсонавӣ нақлҳои аҷиб кард. Дар як гӯшаи хонае, ки ҷамъ омада будем, бори аз Ҳиндустон овардаи Абдуллоҷон, ки аз бастаҳои зиёди китоб иборат буд, меистод. Он замонҳо ҳар кас, ки ба хориҷа сафар кунад, махсусан мисли Абдуллоҷон ба муддати тӯлонӣ, чизу чораи зиёд меовард. Нархи китоб хеле гарон буд. Ман ба ин ишора кардам. Гуфт, ки оё ганҷе ҳаст дар дунё, ки ба китоб баробар бошад. Ба ман як дафтарчаи киссагӣ тӯхфа кард. Ҳоло он дафтарчаро бо қайдҳои сафари Эрон ҳамчун ёдгор аз Абдуллоҷон нигоҳ медорам.

Абдуллоҷон яке аз олимони варзидаи адабиёти классикии форсу тоҷик буд. Ӯ доир ба эҷодиёти

шоирони форсизабони Ҳиндустон, аз ҷумла Муҳаммад Иқбол, Мирзо Ғолиб ва дигарон таҳқиқоти арзишманде ба мерос гузоштааст.

Ӯ метавонист боз зиндагӣ кунад, китобҳои зиёде таълиф намояд, вале афсӯс, ки ҷавон рафт.

Ҳар боре, ки бо ӯ вохӯрдӣ, аз рисолаи докториаш пурсон мешудам. Мегуфт, ки ҳар дафъа, ки варақ мезанам, чизе илова кардан лозим мешавад. Бори охир дар роҳрави Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакӣ вохӯрдӣ. Ба назди Абдуқодир Маниёзов омада будааст ва Абдуқодир хабари хуш расониданд.

– Абдуллоҷон дар рӯзҳои наздик рисолаи докториашро пешниҳод мекунам, – гуфтанд он кас. Хурсанд шуда табрик гуфтам, вале афсӯс, ки дере нагузашта хабари марги ӯро шунидам.

Дардо, ки дар ин замонаи гампарвард,

Ҳайфо, ки дар ин бодияи умрнавард,

Ҳар рӯз фиरोқи дӯсте бояд дид,

Ҳар лаҳза видои ҳамдаме бояд кард.

2001

НОМИ ҶАНГ АЗ ҶАҲОН ГУМ БОД!

9-уми Майро ҳар сол аҳли башар чун рӯзи ғалаба бар қувваҳои аҳриманӣ - фашизми Олмон, чун рӯзи озод шудани халқҳои Аврупо, собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ, инчунин Ватани азизи мо ҷашн мегиранд. Ин рӯз махсусан барои онҳое, ки дар майдонҳои набард бо марг борҳо рӯбарӯ шудаанд, манзараҳои даҳшатбори ҷанг, шахру деҳаҳои сӯхтаю валангоршуда, ҷасади ба хоку хун оғуштаи марду занонро бо ҷашмони худ дидаанд, борҳо дар сари қабри рафиқони ҳамяроқашон –шаҳидони роҳи озодӣ ашк рехтаанд, рӯзи муқаддас аст.

Иди 9-уми Май барои аҳли оилаи мо ҳам иди писандида ва дилхоҳ буд. Дар ин рӯз дар ҳавлии мо хешу табор, дӯстон ва ҳамяроқони ҳамсари зиндаёдам Ҳазраткул Файзиев ҷамъ меомаданд, гузаштаро ба хотир меоварданд ва шукри ҳаёти орому осударо мекарданд. Имрӯз ҳам ин анъана давом дорад, вале он кас дар байни мо нестанд. Акнун мо ёди он рӯзҳоро мекунем.

Разведкачи шучоъ, дорандаи ду ордени “Шараф” (дараҷаҳои дуюм ва сеюм), ордени “Ситораи сурх” ва ордени “Ҷанги Ватанӣ” (дараҷаи якум) ва медалҳои зиёди ҷангӣ Ҳазраткул Файзиев моҳи августи соли 1941 ихтиёран ба ҷанг рафт. Ёро дар баробари хешу табор пионерони хонаи бачагони шаҳри Истаравшан гуселониданд. Аз сафи онҳо Ваҳҳобҷон ном пионер гуфт:

“Вожатии азиз! Пионерони хонаи бачагон моро фиристоданд, ки шуморо ба ҷанг гусел кунем. Мо боварӣ дорем, ки фашистони немисро аз хоки Ватанамон зада пеш мекунед...Мо бошем ваъда медиҳем, ки нағз хонем ва барои фронт ҳар чӣ аз дастамон ояд, ба ҷо орем. Барои ёдгорӣ ин галстукро ба Шумо ҳадя овардем”.

Воқеан, галстуки пионерӣ дар майдони ҷанг ёро ба кор омад. Ин воқеаро Ҳазраткул Файзиев дар китоби

“Пайраҳаҳои пурхатар” хеле муассир тасвир намудааст.

У аввал дар ҳайати дивизияи 151-уми тирандозӣ, баъд аз ибтидои соли 1943 дар ҳайати дивизияи 87-уми тирандозии гвардия хизмат намуда, дар амалиёти аз фашистон озод кардани шаҳру деҳаҳои Қафқози Шимолӣ, Кубан, вилоятҳои Ростов, Донетск, Запорожие, Херсон, Қрим, инчунин шаҳру деҳоти ҷумҳуриҳои Беларусия, Латвия, Литва ва Пруссияи Шарқӣ фаъолона иштирок кардааст. Ду маротиба ҷароҳат бардоштааст ва ду маротиба контузия шудааст.

Дар яке аз ҳуҷҷатҳои ба орден пешниҳод шудаи ӯ сатрҳои зеринро меҳонем: **“Сержанти хурди гвардия Файзиев Ҳазратқул бо гурӯҳи (отделения) худ се карат ба шаҳри Кенсберг (Калинингради ҳозира) ба разведка рафта, дар ин муддат 83 нафар гитлерчиёнро асир гирифт ва 30 нафарашро несту нобуд карда, ҳамчун командири кордону нотарс ибрати мардонагӣ қаҳрамонӣ нишон дод. Рафиқ Файзиев Ҳазратқул ба ордени “Шараф” и дараҷаи дуюм сазовор аст.”**

Пас аз ба итмом расидани ҷанг Ҳазратқул Файзиев ба зодгоҳаш баргашт, аввал дар идораи молия ба сифати инспектори калони буҷа, баъд дар кумитаи хизбии шаҳр ҳамчун инструктори шӯъбаи тарғиботу ташвиқот ифои вазифа кард.

Ташкилоти хизбии шаҳри Истаравшан Ҳазратқул Файзиевро соли 1950 барои баланд бардоштани савияи донишаш ба мактаби дусолаи хизбии назди Кумитаи Марказии Ҳизби Коммунисти Тоҷикистон ба шаҳри Душанбе фиристод.

Соли 1952 баъди хатми мактаби хизбӣ ӯро ба Нашриёти Давлатии Тоҷикистон, ки баъдтар номи **“Ирфон”**-ро гирифт, ба кор таъйин намуданд. Баъди як сол Ҳазратқул Файзиевро барои баланд бардоштани ихтисоси ноширӣ ба курси нӯҳмоҳаи тақмили ихтисос ба шаҳри Маскав фиристоданд. Баъди баргаштанаш аввал муҳаррири калон, баъд мудирӣ шӯъбаи китобҳои илмӣ оммавии нашриёт таъйин шуд, аммо Ҳазратқул

Файзиев аз он маълумоте, ки дошт, қонеъ набуд. Ба шӯъбаи шабонаи Донишгоҳи давлатии омӯзгории шаҳри Душанбе дохил шуд ва онро бомуваффақият хатм намуда, соҳиби диплом гардид.

Бале, ӯ ба рӯзҳои хуш расид, вале нисбат ба ҷанг ҳамон нафрате, ки дошт боқӣ монд. Дар ҷанг Ҳангоми дамгириҳои кӯтоҳмуддат дилаш ба ёди зодгоҳаш, боғу токзорҳои он, меваҳои шахдбораш, ба ёди модар ва хоҳаронаш, писаракону духтаракони хонаи бачагон, ки чун ҷону ҷигар дӯсташон медошт, гум мезад, ба фашистони хонумонсӯз, ки дунёро фуру бурдан мехостанд, лаънат мехонд ва аз қаъри дилаш фарёд мекард: - **“Номи ҷанг аз ҷаҳон гум бод!!”**.

Ҳамин суҳанро ӯ то охири умр ба забон мегирифт. Вақте ки ӯро дар арафаи иди ғалаба ба воҳӯриҳо даъват менамуданд, аз байни хотираҳои зиёдаш лавҳаеро интихоб мекард, ки ба синну соли шунавандагонаш мувофиқ бошанд. Баъзан онҳоро пешакӣ ба ман нақл мекард. Медидам, ки он воқеаро бори дигар аз сар мегузаронад ва азоб мекашад. Ҳангоми рӯи қоғаз овардани он боз ҳамин азоб эҳсос мешуд. Масалан, вақте ки ӯ дар яке аз ҷангҳои мавзеи Барвинковои вилояти Харкови Украина воҳӯриашро бо ҷасади ҳамдиёраш - Бароти нонвой менавишт, ҳар замон аз ҷояш хеста, ба назди ман меомаду меғуфт: - **“Агар ту медидӣ ӯ чӣ хел ҷавон буд, ҷавони базеб, хушқаду қомат, дар дил чӣ орзуҳое мепарварид”**.

Баъзан медидам, ки дар рӯи хона бо ҷашмони пурашк қадам мезанад. Ӯ дар китоби **“Хуни модар”** ярадоршавии ҳамшираи шафқат Татьяна Семёновнаро ҷунин тасвир намудааст:

“...Ох, Худоё! Ин ярадор Таня буд. Худро ба дарё андохтам. Завракро ба соҳил кашидам. Таняро рӯболо хобонда, ҷароҳаташро бастанӣ шудам. Даҳшат...Минапораи сабилмонда ҳар ду синаи ӯро аз боло дарронда рафтааст. Зудтар, зудтар. Синаҳоро бардошта, ба ҷояшон гузошта, бинтпеч кардем. Санитарка, ки болои сарамон шах шуда меистод, чизе ба мо дароз кард. Ин як сарбанди

сафеди калон буд. Сарбандро аз тахтапушти Тания гузаронда, синаҳояшро сахт бастем. Баъд бардошта ба рӯи зинбар хобондем. Ӯро ҳамроҳи Смирнов бурда ба санҷаст супоридем”.

Баъд аз муддате онҳо аз Тания нома гирифтаанд: - “Дӯстони азизам! Духтурҳо маро сиҳат карданд. Ҳозир саломатиам нағз. Ба фронт рафта истодаам, то рӯзи Ғалаба агар саломат бошам, аз майдони ҷанг нахоҳам рафт, аммо агар баъди Ғалаба модар шаваму фарзанд ёбам, ман ба ӯ шири модарӣ дода наметавонам. Саломат бошетон, Тания!”

Оё ин сатрҳоро бе хуни дил навиштан мумкин аст? Вале Ҳазраткул Файзиев дигар нанавишта наметавонист. Ҳар гоҳ ки ман ӯро аз ин мавзӯ дур карданӣ мешудам, мегуфт: - “Шукр, ки ман сиҳат саломат баргаштам. Аз нури офтоб баҳра мебарам, аз ҳавои бегубори Ватанам нафас мекашам ва аз дидори дӯстонам шодӣ мекунам, вале чӣ қадар рафиқонам дар майдони ҷанг ҳалок шуданд. Кас намедонад, ки қабри онҳо дар кучост. Номашонро ақаллан зинда кардан лозим аст. Илоҳо, фарзандону набераҳои мо, умуман ҳеҷ як инсон он рӯзҳои даҳшатборро набинад, вале ҳанӯз ҷангҷӯён зиёданд. Кӣ медонад барои пур кардани киса ва сер кардани чашмони гуруснашон дар кадом андешаанд ва боз чӣ балоҳоро мехоҳанд ба сари инсоният оранд. Ҷавонони мо бояд гузаштаи начандон дури халқамонро низ донанд. Нисбат ба ҷангу хунрезӣ нафрат дошта бошанд, вале ҳар лаҳза ба дифои Ватан омода бошанд”.

Аслан диққати Ҳазраткул Файзиевро ба ин мавзӯ, яъне ба мавзӯи ҷанг нависанда Пӯлод Толис ҷалб намуда буд. Мо ва дугонаҳои ҳамсабақам Кимё Шукурова ва Иноят Рустамова бо ҳамсаронашон Рауф Дадабоев ва Пӯлод Толис ба ҳар муносибат дар хонаи ҳамдигар чамъ меомадем. Аз ин нишастҳо Толис риштаи суҳанро ба сари мавзӯи ҷанг мекашид ва Файзиеву Дадабоевро ба гап медаровард. Ҳазраткул Файзиев маҳорати аҷиби нақлкунӣ дошт. Агар ягон

воқеаи аҷиби ҷанги ба хотир орад, онро ба тамоми ҷузъиёташ нақл мекард ва шунаванда метавонист манзараро пеши назар орад. Дар чунин ҳолатҳо Пӯлод Толис хурсандона мегуфт: - **“Ана, ин ҳикоя ва ё очерки таппа тайёр, нависед, албатта, нависед!”**

Инак, аз ибтидои солҳои шастуми асри гузашта сар карда, очеркҳои, ки дар асоси хотираҳо ва воқӯриҳо бо ҳамяроқонаш навишта шуда буданд, дар саҳифаҳои маҷаллаю рӯномаҳои ҷумҳуриявӣ интишор ёфтанд. Соли 1968 нахустин китобаш таҳти унвони **“Ту кучой дӯстам”**, ба таърифи расид. Сипас китобҳои **“Хуни модар”**, **“Пайроҳаҳои пурхатар”**, **“Аспи ҷанговари ман”**, **“Дар ҷанг ва баъди ҷанг”**, **“Огненные версты”**, **“На войне и после войны”** ва **“Мардони майдон”** дастраси хонандагон гардиданд. Дар ин китобҳо корномаҳои фарзандони миллатҳои гуногун, разведканиҳои далеру тавоно, сарбозон ва командирони шӯҷоъу кордон, ҷанбозиҳои онҳо дар майдони ҷарбу зарб мавриди тасвир қарор гирифтанд. Қисме аз онҳо барои Ҷимояи Ватан ҷони худро қурбон намуданд, қисми дигар баргаштанду дар ободии шаҳру деҳоти аз дасти фашистон вайрону валангоршуда, бунёди ҳаёти орому осуда саҳм гузоштанд. Инҳо: - Сабур Ашӯров, Бароти нонвой, Салоҳиддин Азизов, Халил Расулов, Ҷалил Ҷабборӣ, Иля Стародуссев, Н.П Суворов, П.Евстафеев, К.Тимчик, М.А Шевченко, Рожкова ва дигарон, ки номбар кардани ҳамашон аз имкони берун аст.

Собиқ командири дивизияи 87-уми тирандозӣ генерал-майор К.Я. Тимчик дар пешгуфтори худ ба китоби Ҳазраткул Файзиев - **“Пайроҳаҳои пурхатар”** навиштааст:

- **“Дар ёддоштҳои ӯ корнамоиҳои каммашхури разведканиҳои дивизиямон инъикос ёфтаанд, ки онҳо дар мураккабтарин шароитҳои ҷанг дар бораи душман маълумоти пурқимат ба даст меоварданд. Ин маълумот дар вақти тартиб додани нақшаи амалиёти калону хурди ҷангӣ истифода мешуданд.**

Хотираҳои як нафар фарзанди халқи тоҷик дар бораи корнамоиҳои диловаронаи ҳамяроқонаш барои тарбияи ҳарбию ватандӯсти меҳнаткашони ҳамаи миллатҳо, инчунин барои абадӣ кардани номи онҳое, ки ба даст яроқ гирифта, Ватанамонро муҳофизат кардаанд ва барои хушбахтии наслҳои оянда қурбон шудаанд, аҳамияти калон дорад”.

Академик Раҷаб Амонов дар бораи корнамоиҳои Ҳ. Файзиев дар майдони ҷанг китобе доранд, бо номи “Зиндагии саршори мардонагӣ” (Ирфон соли 2000) Дар ҳақиқат ин ном ба мазмуни китоб хеле мувофиқ аст ва китоб ҳаёти ҷангии Ҳ. Файзиевро хӯб акс намудааст.

Имрӯз вақте ки ман ҳаёти 43 солаи худро ҳамроҳи ӯ пеши назар меорам, бори дигар бовар ҳосил мекунам, ки зиндагии ӯ нафақат дар майдонҳои набард, балки дар рӯзҳои оромии нооромии баъдиҷангии кишвар низ саршори мардонагӣ буд. Ӯ ҳеҷгоҳ ба яъсу ноумедӣ дода намешуд чехрааш ҳамеша фарқи таббасум. Дар душвортарин лаҳзаҳо одамиятро аз даст надода буд, инсони покзамир, вучодаш аз бухлу хусумат, кинаву адоват, манфиатҷӯиву шухратпарастӣ ори буд. Агар аз дасташ ояд. аз ҳеҷ кас ёриашро дарёф намедошт. Махсусан ҷавонро дастгирӣ мекард. Барои ба нақшаи нашриёт дохил намудани китобҳои онҳо талаш мебарид. Имрӯз бисёр рӯзноманигорони варзида, мардони соҳиб мартаба ӯро ба некӣ ёд мекунанд.

Нависандаи шинохтаи тоҷик Ато Ҳамдам дар барномаи телевизионии, ки 23 сентябри соли 2004 бахшида ба 80 солагии Ҳ. Файзиев баргузор гардида буд, иштирок намуда, аз ҷумла гуфта буд:

“Ин шахсияти барҷаста барои ман бисёр азиз ва гиромист, чаро, ки ӯро солиёни зиёд аз наздик мешинохтам ва аз таҷрибаи эҷодии ӯ баҳрабар будам. Ҷои пинҳон қардан нест, бисёр асарҳои, ки дар ҷавонӣ эҷод карда будам, баъди таҳрири Файзиев ба ҷоп расида буд. Қариб 5-10 маҷмӯае, ки ба ҷанг бахшида будам, таҳти назари устод ба хонандагон пешниҳод шуда буд.

Устод Файзиев дар хотири ман ҳамчун инсони пок, равшанзамир, маслиҳатгар ва дӯсти ҷавонон боқӣ мондааст.

Мо ҳӯб медонем, ки аз устод бисёр асарҳо боқӣ мондааст. Устод беҳтарин ҷангноманависӣ тоҷик буд. Сотим Улуғзода дар яке аз мулоқотҳояшон гуфта буданд:

“Ҳар очерки Ҳазраткул Файзиев ин баробар аст ба романе, ки баъзе адибони мо навиштаанд ва ҳамин тавр ҳам ҳаст.”

Воқеан онҳо ҳарду Ато Ҳамдам ва Ҳазраткул Файзиев «Ду ҳафта дар БАМ» ном китобе таълиф намуда буданд. Моҳи ноябри соли 1977 бо роҳбарии Ато Ҳамдамов гурӯҳи тарғиботию бадеии Кумитаи марказии комсомоли Тоҷикистон ташкил шуд. Ҳ. Файзиев низ дар гурӯҳ буд. Онҳо ба Сибир роҳи оҳани Байкалу Амур, ки он вақт “Шоҳроҳи асри бист” меномиданд, сафар карданд. Ин китоб нақлест дар бораи вохӯриҳои онҳо бо ҷавонон, аз ҷумла бо ҳамдиёронашон, корнамоиҳои онҳо дар ин шоҳроҳ аст.

Ҳ. Файзиев дар тӯли 38 соли дар нашриёти “Ирфон” кор карданаш, доир ба тиб, истеҳсолот, кишоварзӣ ва ғайра ва ҳамчун муҳаррир, мутарҷим ва мурағиб садҳо китобро дастраси хонандагон гардонидаст. Баъзан ӯ ба муаллифон мавзӯҳои ба хонандаи ҷомеаи мо заруриро пешниҳод менамуд. Ман хуб дар ёд дорам, аз устод Раҳим Ҳошим ва корманди Институти забон ва адабиёт луғатшиноси номӣ В.А. Капранов, ки ба тибби Шарқ шавқӣ махсус дошт, хоҳиш намуда буд, ки аз осори тибби қадими олимони форсу тоҷик китобе таҳия намояд.

Ин китоб нахуст ба забони тоҷикӣ таҳти унвони “Ҳикмати асрҳо” ва сипас бо забони русӣ бо сарсухани муфассал ва шарҳу эзоҳи В.А. Капранов ба номи “Мудрость веков” чандин маротиба нашр гардид ва сартосари собиқ Иттиҳоди Шуравӣ паҳн шуд, тибби тоҷикро машҳур гардонид.

Ҳ. Файзиев барои кори пурсамараш дар соҳаи матбуоту нашриёти ҷумҳурӣ, тарбияи рӯзноманигорони ҷавон ва корҳои ҷамъиятӣ бо медали “Барои меҳнати шоиста” унвони фахрии “Коркунӣ шоистаи маданияти

Тоҷикистон” ва барои асарҳояш ба ҷоизаи иттиҳодияи рӯзноманигорони Тоҷикистон ба номи Абдулқосими Лохутӣ, унвони фахрии “Аълоҷии маданият”-и собиқ СССР, “аълоҷии матбуот”-и собиқ СССР ва ғайра сарфароз гардида буд.

Соли 1990 баъд аз ба нафақа баромадан аҳолии маҳаллаи Заргари ноҳияи Исмоили Сомони шаҳри Душанбе ӯро раиси маркази худидораи маҳалла интихоб карданд. Ин вазифаро низ ӯ сарбаландона ва бо масъулияти тамом иҷро мекард. Ба даву този ӯ Ҳукумати шаҳр ҳавлиеро барои маҳалла ҷудо кард. Акнун ӯ соатҳо дар идора нишаста, арзу доди мардумро бо ҳамон тамкини ба худаш хос гӯш мекард ва то метавонист ёрӣ мерасонд.

Ҳ. Файзиев сафар карданро дӯст медошт. Кумитаи ветеранҳои шаҳрҳое, ки дар озод кардани он саҳм гузошта буд, ба ҷашну вохӯриҳо даъват менамуданд. Ӯ ба ҷашни 25 солагии аз фашистон озод шудани Севастопол иштирок кард. 25 солагии рӯзи ғалабаро дар Киев ҳамроҳи ветеранҳои дивизияи 87-ум ҷашн гирифт. Боз ба бисёр шаҳрҳои дигар сафар намуда, бо ҳамяроқонаш вохӯрд. Ҳар дафъа бо як олам таасурот ва маводу мадорики тоза бармегашт, ки онҳо боиси тавлид шудани очеркҳои нав мегардиданд.

9-уми майи соли 1995 дар Москва ба шарафи 50 солагии Ғалаба бар германияи фашистӣ намоиши бошукӯҳе барпо гардид. Дар ин намоиш аз байни ҳазорҳо иштирокунандагони ҷанг, ки дар Тоҷикистон зиндагӣ мекунанд, 30 нафар даъват шуда буданд, ки яке аз инҳо Ҳазраткул Файзиев буд.

Имсол халқҳои дунё, аз ҷумла Тоҷикистони соҳибистиқлоли мо 60 солагии рӯзи Ғалабаро ҷашн мегиранд. Афсӯс, ки Ҳ. Файзиев дар ин ҷашн иштирок намекунад. Оре, сафи он мардони майдон торафт кам шуда истодааст. Ҷомеаи мо бояд онҳоро қадршиносӣ кунад. Вале хидматҳои рафтагонро низ набояд фаромӯш кард. Ёдашон ба хайр.

2005

ФАРЗАНДИ БАРЌМАНДИ МИЛЛАТ

Фаъолияти пурсамар ва бобаракати устод Муҳаммадҷони Шакурӣ, дақиққорӣ ва дақиқсанҷӣ дар таҳқиқи асари бадеӣ, иқтидори зоҳир намудани назари тоза ба ҳодисаҳои адабӣ ва ба миён овардани мулоҳиза ва ақидаҳои ҷамъбасти он касро на фақат дар мамлакати мо машҳур намудааст, балки берун аз хоки он сазовори эътироми аҳли илму адаб гардонидаст.

Баъд аз нимаи дуюми садаи XX, яъне дар аҳди шӯравӣ аз Ҷумҳурии Тоҷикистон ягона шахсе, ки дар пажӯҳиш ва таҳқиқи адабиёти муосири тоҷик ба дараҷаи адабиётшиносони барҷастаи умумиииттифоқ расида, аз тарафи онҳо эътироф шудааст, устод Муҳаммадҷони Шакурии Бухороӣ мебошанд.

Китоби эшон, ки таҳти унвони «**Обновление. Таджикская проза сегодня**», соли 1986 дар Маскав ба забони русӣ интишор гардид, аз тарафи танқиди адабӣ хуш пазируфта шуд. Мақолаҳоиашон дар рӯзномаи маҷаллаҳои Маскав, дар маҷмӯаҳои дастаҷамъие, ки ба масоили муҳимми адабиёт бахшида мешуданд, зуд-зуд ба таъбир мерасиданд.

Устод Муҳаммадҷони Шакурӣ барои хидматҳоиашон дар соҳаи адабиёт узви пайваस्ताи Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон интихоб шуда, сазовори унвони «**Арбоби шоистаи илми Ҷумҳурии Тоҷикистон**» ва чандин нишону медалҳои собиқ Ҳукумати Шӯравӣ ва Тоҷикистони соҳибистиқлол гардидаанд. Барандаи Ҷоизаи давлатии Тоҷикистон ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ мебошанд.

Соли 1996 ба узвияти Фарҳангистони забону адабиёти форсии Ҷумҳурии Исломии Эрон баргузида шуданд. Соли 2005 дар Техрон дар радифи олимони тавонои риштаҳои гуногуни илму ҳунари Эрон ба се нафар эроншиноси хориҷӣ аз тамоми мамолики дунё унвон ва Ҷоизаи «**Чехраҳои мондагор**» супорида шуд, ки яке аз онҳо устод Муҳаммадҷони Шакурӣ мебошанд.

Устод Муҳаммадҷони Шакурӣ дорои истеъдоди камназири фитрӣ ва худодод мебошанд. Шояд ақлу

фаросати салиму зеҳни мустақим ва баъзе хислатҳои неки инсонӣ ба эшон аз аҷдодонашон, ки шахсиятҳои хирадманду фозил буданд, аз падари бузургворашон Шарифҷон Махдуми Садри Зиё ба ирсият гузаштааст. Аз тарафи дигар, ба ҷуз заҳматписандии худи устод василаҳое буданд, ки барои нашъунамо ва сабзиши истеъдоди эшон мусоидат карданд. Яке аз онҳо роҳнамоии устод Садриддин Айни мебошад, ки баъзе паҳлӯҳои истеъдоди он касро такон дода, дар ташаққули шахсияташон ҳамчун олим нақш гузоштааст.

Устод Шакурӣ имкон доштанд, ки борҳо бо Садриддин Айни ҳамсӯҳбат шаванд, ба суолхояшон ҷавоб гиранд ва аз маслиҳатхояшон баҳра бардоранд. Устод Айни низ чун истеъдодшиноси бузург он касро ҳамчун ҷавони қобилиятнок дарёфта, дар ҳар мавриди муносиб дастгирӣ мекард, ба роҳи дурусти таҳқиқ ва пажӯҳиш роҳнамоӣ менамуд.

Устод Муҳаммадҷон Шакурӣ дар китоби «**Мактаби одамият**» ду лаҳзаи мулоқоти худро бо Садриддин Айни зикр кардаанд. Ӯ аз ҷумла менависад, ки дар муҳокимаи китоби Айни «**Мирзо Абдулқодирӣ Бедил**» дар Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакӣ иштирок намуда, бо ташвиқи як корманди ин пажӯҳишгоҳ ба он китоб чанд эрод гирифтаанд ва баъд мақсади он одамро аз ин муҳокима фаҳмида, аз кардаи худ пушаймон шудаанд ва чанд вақт азоби рӯҳӣ кашидаанд, ки ба рӯи устод Садриддин Айни ҷӣ тавр нигоҳ мекунанд. Вале дар мулоқоти навбатӣ устод Айни он муҳокимаро ба хотир намеорад ва ба суолҳои он кас доир ба ҳаёту эҷодиёти худаш муфассалан ҷавоб мегӯяд.

Устод Муҳаммадҷони Шакурӣ дар ин маврид навиштаанд: - «Гӯё воқеае рух надода буд ва муомилаи устод ба камина тамоман монанди пештара давом мекард. Фақат дар охир, ки нишонаҳои аз сӯҳбат монда шуданаш намоён шудан гирифт, гуфт, ки дар кори илмӣ ба мавзӯҳои майда бисёр овора нашуда, мавзӯҳои калонтар гирифтанд

даркор. Ниҳоят ба ман муваффақият хост ва бо ҳамон оҳанги хайрхоҳӣ гуфт: — Лекин ба кадом мавзӯ, ки даст занед, ба чӣ коре, ки машғул шавед, ба асобағал одат накунад. Дар ҳар сурат, бе асобағал гаштанро ёд гиред.

Дониستم, ки «итобу-хитобаш» ҳамин аст. Шубҳае намонд, ки дар маҷлиси муҳокима бо далолати корманди нави пажӯҳишгоҳ барои суханронии айбҷӯёнае чуръат кардани маро устод аз кучое фаҳмидааст ва акнун падарона насиҳат мекунад, ки дар зиндагӣ ба ақли худ амал кардан даркор аст, на ба гапи мардум. Он гуфтаи устод то имрӯз дар гӯшам аст ва ҳеҷ фаромӯш нахоҳам кард».

Дар мулоқоти дигар устод Садриддин Айнӣ таассуроти худро аз як мақолаи Муҳаммадҷони Шакурӣ чунин изҳор мекунад:

—«Муҳаммадҷон, мақолаатонро хондам. Мақолаи нағз навиштаед. Дар бораи забони радио гапҳои дуруст гуфтаед. Боракаллоҳ! Ҳамин тавр навиштан гиред. Баъд ба Мирзо Турсунзода мурочиат намуданд.

—Рафиқ Турсунзода, Муҳаммадҷон шудани менамоянд. Ин касро тарбия кардан даркор.

Мирзо Турсунзода бо нишони қабулдошт сарчунбонд:

—Барои тарбия ёфтани чавонҳо ҳама шароит тайёр. Ин кас дар ҷойи нағз кор мекунад. Дар Институти забон ва адабиёт».

Баъд аз чанд сол устод Шакурӣ он мақолаи худро аз нигоҳи дигар хонда, бо тааҷҷуб дарёфтанд, ки забони худашон нуқсон дорад ва аз он беш ҳайратзада шудаанд, ки устод Айнӣ дар ин бора чизе нагуфт, он касро сарзаниш накард. Устод Шакурӣ дар бораи сабабҳои чунин рафтори Садриддин Айнӣ андеша ронда навиштаанд:

— «Ба фикрам устод Айнӣ он рӯз ба ҳамин қабил андешаҳое маро як зарра сарзаниш накард, аз айбҳоям чашм пӯшид, яъне гоҳ аз баъзе айбҳои

чавонон чашм пӯшидан мумкин будааст. Устод мани навкорро дастгирӣ кард, ки ба як роҳи душворе нотарсида қадам гузорам. Алҳақ, устодӣ чунин бояд. Аз ҳамон вақт ба масъалаҳои маданияти суҳан шавқам афзудан гирифт».

Маълум мешавад, ки меҳру шавқи Муҳаммадҷони Шакуриро нисбат ба илми забон ва ҳусни баён устод Садриддин Айни ривочу инкишоф дода будааст.

Чанд сол муқаддам, ҳангоме ки рӯзномаҳои солҳои чилуми асри гузаштаре варақ мезадам, чашмам дар «Газетаи муаллимон»-и соли 1947 ба сарлавҳаи «Вохӯрии мактаббачагон бо устод Айни» афтод. Дар ин мақола суҳан дар бораи бо хонандагони мактаби духтаронаи №10-и шаҳри Душанбе вохӯрдани Садриддин Айни, Абулқосим Лоҳутӣ, Мирзо Турсунзода ва дигар адибон менамояд. Дар зери мақола имзои М.Шукуров гузошта шуда буд. Ҳамон вақт ман фаҳмидам ки ин мақолаи устоди гаронқадр Муҳаммадҷони Шакурӣ аст. Ман ҳам дар он маҷлис ҳамчун хонандаи ҳамон мактаб иштирок доштам ва чунон ки дар мақола омадааст, шеърӣ ба ташрифи устодон бахшидаамро хонда додам, вале мақсад аз ин мақоларо ёдовар шудани мо тамоман чизӣ дигар аст.

Гап дар сари он аст, ки устод Муҳаммадҷони Шакурӣ аз солҳои нахустини фаъолияти илмиву эҷодӣшон моҳияти суҳанронии Садриддин Айниро дарк намуда, дар ҳамон мақола нуктаҳои зикр кардаанд, ки роҳҳои донишандӯзӣ ва баланд шудани маънавияти хонандагонро нишон медиҳад. Ин мақола хабари муқаррарӣ роҷеъ ба мулоқоти Садриддин Айни бо хонандагон набуда, барномаи мухтасари таълимиест, ки ҳар як омӯзгор ҳангоми тадрис бояд онро дар назар дошта бошад.

Аз навиштаҳои Муҳаммадҷони Шакурӣ бармеояд, ки устод Садриддин Айни адабиётро ҳамчун калиди омӯхтани илмҳои дигар маънидод намуда, аҳамияти онро дар вусъат пайдо кардани ҷаҳонбинии ҳар як хонанда, дарки рӯйдодҳои зиндагӣ ва шинохти инсонҳо

таъкид кардааст. Пахлӯи дигари суханрони устод Айни ба онҳое нигаронида шудааст, ки машқи шеър ва ҳикоянависӣ мекунад. Дар ин масъала устод Айни раҳбарии шавқро шартӣ аввали нависандагӣ медонад. Шартӣ дуҷум хеле хуб дониستاني забони модарӣ аст. Шартӣ сеюм хондан, фаҳмида хондани осори классикони адабиёти форсу тоҷик мебошад.

Ба назар чунин мерасад, ки устод Муҳаммадҷони Шакурӣ тамоми умр ин гуфтаҳои Айниро на фақат сармашқи кори худ қарор додаанд, балки фаъолияти пурсамари Айниро идома бахшиданд.

Аз он ки дар солҳои охир устод Шакурӣ доир ба масоили маърифату маънавияти мардум, мактабу маориф, ворид намудани тағйирот ба усули таълиму тадриси адабиёти тоҷик дар мактабҳои таҳсилоти ҳамагонӣ ва олии китобу мақолаҳои пураарзиш ба таъби расонида, диққати аҳли ҷомеа ба он ҷалб кардаанд, тасодуфӣ нест. Устод дар давоми тамоми фаъолияти илмӣ ва эҷодиашон аз ибтидои солҳои панҷоҳуми асри гузашта сар карда, дар баробари ба вучуд овардани асарҳои бунёдии адабиётшиносӣ, иштироки фаъолона дар танқиди адабӣ ба усули таълиму тадрис, саводноку забондон намудани мактаббачагон даҳҳо мақолаву китобҳои дастурӣ бахшида буданд. Он кас муаллифи нӯҳ китоби дарсӣ (аз синфҳои ибтидоӣ то синфҳои болоии мактабҳои миёна) мебошанд. Дар ҳамаи инҳо, чи дар маҷмӯаи нақли хаттӣ, чи дар усули тадриси забону адабиёти тоҷик ва китобҳои дарсӣ устод Шакурӣ кӯшиш кардаанд, ки матни хубу аълоро интиҳоб кунанд, то ки ҳам шавқи хонандагонро бедор намоянд ва ҳам ба омӯхтани забону андӯхтани дониш мусоидат кунанд. Масъалаи мактаб ва беҳтар намудани дарсҳои забону адабиёт ҳамеша дар маркази диққати устод Шакурӣ қарор гирифтааст.

Дар солҳои панҷоҳум он кас аз сӯҳбат бо хатмкардагони донишқадаҳои шарқшиносии Маскаву Ленинград, баъдтар донишмандони номӣ Михаил Занд, Александр Эделман, Владимир Лифшиц, ки ба

Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакӣ ба кор омада буданд, фаҳмиданд, ки онҳо забонро бевосита ба матн таъя карда, асосан аз осори Фирдавсӣ, Саъдӣ ва Ҳофиз меомӯхтаанд, яъне аз ҳамон анъанаи мактаби кӯҳнаи мо истифода мекардаанд. Сабаби асосии дар зарфи панҷ сол ба таври комил забони тоҷикиро аз худ намудани онҳо дар ҳамин будааст. Баъд аз ин устод Муҳаммадҷони Шакурӣ ба хулосае омаданд, ки дар мактабҳои миёнаву оли Тоҷикистон тарзи омӯзиши забони модарӣ ва адабиёти классиқиро дигар кардан даркор аст. Зери сарлавҳаи «**Таълими адабиёти тоҷикро дар мактабҳои миёна ва оли беҳтар намоем**» дар рӯзномаи «**Тоҷикистони советӣ**» (16 март соли 1957) мақолае ба таъ расониданд ва дар он андешаҳояшонро дар ин бобат баён намуданд.

Баъдтар бо беш аз пеш афзудани таҷрибаи тартиб додани китобҳои дарсӣ, омӯхтани таърихи мактабу мадрасаи Шарқ ва асарҳои назарияпардозони омӯзгории Русия ва Ғарб устод Шакурӣ ақидаеро пешниҳод намуданд, ки «**ғояи инсонгароии омӯзишу парвариш барои мактаби тоҷикӣ ва ислоҳи он бештар судманд хоҳад буд**» - зеро ки навиштаанд эшон - «**инсонгароии омӯзишу парвариш ба хусусиятҳои таърихии мактабу маорифи тоҷикон, ки таҳсилоти ибтидоиву оли онҳо бештар аз ҳазор сол ссбиқа дорад, мувофиқ буда, бар хостҳои иҷтимоиву маънавии онҳо беҳтар аз ҳама равияҳои дигар посух меғӯяд**». Ин ақидашонро он кас дар мақолаи «**Ҳикмати асрҳо**» зикр намуданд ва он дар Маскав дар рӯзномаи «**Советская культура**» 1-уми сентябри соли 1988 интишор ёфт.

Баъд аз соҳибистиқлол шудани Ҷумҳурии Тоҷикистон устод Муҳаммадҷони Шакурӣ ба масъалаҳои фарҳангу маънавият, забону миллат, мактабу маориф ба таври ҷиддӣ машғул шуданд. Эшон дар муҳокимаи концепсияи мактаби миллӣ, ки аз тарафи Вазорати маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Пажӯҳишгоҳи омӯзгорӣ тартиб дода шуда буд,

фаъолона иштирок намуданд ва чанд мақолаи пурарзиш навиштаанд.

Соли 2002 китоби «**Инсонгароии омӯзиш ва забони миллӣ**» дастраси хонандагон гардид. Дар ин китоб он кас мактаби миллӣ ва инсонгарой, инсонгарой ва ҳамбастагии саводу маънавият, истиқлоли сиёсӣ ва истиқлоли фарҳангӣ, Қонуни забон ва амали он барин масъалаҳои доғи рӯзро мавриди баррасӣ қарор дода, пешниҳодҳои муфид ва пурарзиш арза доштаанд. Дар ин китоб ва дигар асарҳои ӯ низ устод Шакурӣ моҳияти аслии адабиётро дар тарбияи инсонӣ босаводу бофарҳанг мебинанд. «**Инсон шудан аз олим шудан муҳимтар аст**, - навиштаанд он кас, — шахсе, ки илм ба даст овард, аз одамият дур монда бошад, кам арзиши инсонӣ дорад. Касе аз илми риёзӣ ё физика ва ё кимиё бебаҳра монда бошад, чандон айб нест, аммо аз илми одамият, аз одамгарӣ, ахлоқу одоб камбаҳра монда бошад, айб аст, аз савод, аз адабиёту таърих, аз эҳсоси мусиқӣ дур ва бефарҳанг мондан мумкин нест. Олим шудан шарт нест, босавод будан зарур аст. Оне, ки илм омӯхта, вале аз одамияту маънавият дур монда бошад, аз эҳтимол дур нест, ки илму дониши ӯ бар сари халқ балоҳо биёварад... Мақсад аз инсонгароии омӯзиш таълими бартарии одамият дар ҷомеа мебошад».

Устод Муҳаммадҷони Шакурӣ яке аз он олимони ангуштшуморе мебошанд, ки тамоми соҳаҳои филологияи тоҷикро фаро гирифта, дар рушду нумӯи он саҳми пурарзише гузоштаанд, вале эшон пеш аз ҳама ва беш аз ҳама муҳаққиқи адабиёти муосири тоҷик мебошанд. Дар маркази андешаҳои эшон муҳимтарин масъалаҳои назарӣ ва амалии адабиёти муосир қарор гирифтааст. Доираи мавзӯ ва масоили мавриди таҳқиқи Муҳаммадҷони Шакурӣ хеле пурвусъат ва доманадор мебошад. Он кас ба кадом мавзӯе, ки даст зананд, хоҳ калон бошад, хоҳ хурд, ба решаҳои он амиқ назар меандозанд ва онро дар ҳамбастагӣ бо анъанаҳои адабиёти гузаштаамон баррасӣ менамоянд.

Устод Муҳаммадҷони Шакурӣ бештари вақту қувваи худро ба таҳқиқи эҷодиёти Садриддин Айний

бахшидаанд. Доир ба эҷодиёти устод Айнӣ чи дар Тоҷикистону Ўзбекистон ва чи дар Маскав асарҳои хурду калони зиёде навишта шудаанд, вале асарҳои ба Айнӣ бахшидаи устод Шакурӣ бо назари амиқрави таърихи муаллиф, ошкор намудани моҳияти ҳодисаҳои иҷтимоие, ки дар асарҳои нависанда инъикос ёфтаанд, нишон додани миллият ва поэтикаи ин асарҳо фарқ мекунад. Китобҳои эшон «Хусусиятҳои ғоявӣ бадеии «Ёддоштҳо»-и Садриддин Айнӣ» (1966), «Садриддин Айнӣ» (бо ҳуруфи ниёгон, 1978), «Насри реалистӣ ва таҳаввули шуури эстетикӣ» (1987), «Садриддин Айнӣ - равшангари таърихи тоҷикон» (2001), «Сарнавишти форсии тоҷикии Фарорӯд дар садаи бист» (2003) ва ғайра дар нишон додани фаъолияти адабӣ, илмӣ, фарҳангӣ ва иҷтимоии устод Айнӣ, нишон додани маҳорати асарофаринии ӯ, шинохти шахсияти нотақрори ӯ, намудор сохтани симои эшон ба гуфти Бобочон Ғафуров ҳамчун «падари миллат», нишон додани хидматҳои бузурги ӯ дар назди халқи тоҷик, дар пешрафти худшиносии таърихӣ ва ҳудогоҳии миллии вай, талошу муборизаҳои барои ҳифзи арзишҳои маънавӣ на фақат дар таърихи адабиётшиносии тоҷик, балки илми ҷомеашиносӣ нақши муҳим бозидаанд ва дар оянда хоҳанд бозид.

Устод Шакурӣ ба эҷодиёти Айнӣ гаштаву баргашта муроҷиат намуда, ҳар дафъа хусусияти наверо кашф мекунад. Дар китоби ба тозагӣ нашрнамудаи худ «Нигоҳе ба адабиёти тоҷикии садаи XX» (2006) навиштаанд: «Дар даҳаи бистуми қарни бистум, ки тоҷикони Мовароуннаҳр дар айни шиддати муборизаҳои таърихӣ бе роҳбари забардасти сиёсӣ ва тӯдакаши ҷарроф монданд, қалами Айнӣ кори шамшер қард; фаъолияти иҷтимоӣ ва илмиву равшангарии ӯ вазифаи муҳимми сиёсӣ адо намуда, барои худшиносии миллии мардум, барои пайдо шудани сардорони лоиқи сиёсӣ ва барои муайян шудани сарнавишти таърихи миллат нақши муҳим ифода қард» (саҳ.212).

Солҳои шастуми садаи бисти мелодӣ дар адабиёти умумииттифоқӣ, аз ҷумла дар насру назми тоҷик равияи

тахлилию таҳқиқи рӯи кор омад. Ин аз адабиётшиносон низ дар пажӯҳишу таҳқиқ диди тозаеро тақозо дошт. Устод Шакурӣ аввалин шуда дар мақолаю асарҳои худ ошкор намудани моҳияти эстетикӣ рӯйдодҳои адабӣ, пажӯҳишу таҳлили сабку услуби шоиру нависандагони тоҷикро мавриди назар қарор додаанд. То асарҳои устод Муҳаммадҷони Шакурӣ дар илми адабиётшиносии тоҷик ба масъалаи сабку услуби нависандагон, махсусан ҷанбаи миллии онҳо камтар тавачҷӯх зоҳир мешуд. Диққати муҳаққиқонро бештар услубшиносии лингвистӣ ба худ ҷалб карда буд. Услубшиносӣ дар ин соҳа, чунон ки худ устод Муҳаммадҷони Шакурӣ қайд кардаанд, аз як силсила таҳқиқоти Носирҷон Маъсумӣ оғоз ёфта, дигар забоншиносон равияи эшонро давом доданд.

Устод Шакурӣ масъалаҳои услуби нигорандагиро дар садаи XX ва шакли сабкҳои нависандагони тоҷикро, махсусан дар китоби **«Диди эстетикӣ халқ ва насри реалистӣ»** хеле амиқ ҷартарафа ба таҳқиқ гирифтаанд. Маҳз он кас нахустин бор дар бораи ҷараёни романтикӣ услуб ва ҷараёни услуби реализми сирф дар эҷодиёти адибони тоҷик суҳан ба миён овардаанд.

Он кас дар асарҳои бадеии устод Айни ду равияро муайян намуда, аз ҳамин нуқтаи назар онҳоро таҳлил кардаанд: равияи реалистӣ ва романтикӣ.

Устод Шакурӣ махсусиятҳои реализми Айниро аз фардияти эҷодии худӣ ӯ, аз муҳимтарин хосиятҳои диди эстетикӣ халқ, ки дар фолклор ва адабиёти классикӣ форсу тоҷик ифода ёфта буданд, ҷустуҷӯ намуда, айни замон обурани романтикӣ онҳоро таъкид кардаанд. Он кас навиштаанд: - **«Агар моҳияти сабки Айниро ба таври умумӣ бо ду калима муайян карданӣ шавем, мумкин аст гуфт, ки дар сабки Айни кӯшише дар роҳи васеътару амиқтар фаро гирифтани воқеият ва таҳқиқи иҷтимоиву фалсафӣ бо тасвирҳои ҳаяҷонomez ва рангину пуртаъсир, бо унсурҳои романтизми классикӣ тоҷик ба ҳам омадааст».**

Устод Муҳаммадҷони Шакурӣ услуби эҷодии Садриддин Айни ва Ҷалол Иқромиро реалистӣ омехта

бо обуранги романтикӣ муайян карда бошанд, ба чараёни услубии реализми сирф асарҳои Сотим Улуғзода, Пӯлод Толис, Фазлиддин Муҳаммадиевро мансуб донистаанд. Он кас инчунин ба эҷодиёти шоирону нависандагони тоҷик Ҷалол Иқромӣ, Сотим Улуғзода, Мирзо Турсунзода, Лоиқ Шералӣ, Раҳим Ҷалил, Саттор Турсуну Урун Кӯҳзод, Баҳром Фирӯз ва Абдулҳамид Самадов мақола ва рисолаҳои алоҳида бахшида, андешаҳои хеле ҷолиб баён намудаанд.

«Санъате, ки – навиштаанд он кас – аз заминаи миллӣ канда шудааст, моҳияти аслии худро аз даст медиҳад. Фақат дар сурате ки санъаткор дар заминаи халқӣ устувор аст, санъати олиро ба вучуд овардан мумкин аст».

Устод Шакурӣ аз ҳамин нуқтаи назар ҷиҳатҳои халқӣ, миллӣ ва байналмилалӣ назму насри тоҷикро чи дар мисоли эҷодиёти шоирон (Мирзо Турсунзода, Лоиқ Шералӣ, Бозор Собир ва дигарон) ва чи носирон (Ҷалол Иқромӣ, Сотим Улуғзода, Пӯлод Толис, Фазлиддин Муҳаммадиев, Абулҳамид Самадов, Урун Кӯҳзод, Сорбон) бо далелҳои мӯътамад ва боварибахш нишон дода, дар айни замон таъкид намудаанд, ки **«он чи аз адабиёти дигар халқҳо омад, низ ғайрифатоҳ набуда, қобили таъсири ҷиддист. Унсурҳои соф миллӣ ва унсурҳои, ки аз дигар халқ омадаанд, дар адабиёт байни худ амали мутақобили диалектикӣ дошта, ба шакли мазмуни якдигар таъсир мерасонанд. Ин амали мутақобил боиси ғани шудани адабиёт ва яке бар чанд афзудани қувваи он мегардад».**

Дар тӯли беш аз панҷоҳ соли кор дар Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакӣ дар зери роҳбарӣ ва иштироки бевоситаи устод Муҳаммадҷони Шакурӣ ҷи қадар асарҳои дастаҷамъии бунёди ба миён омаданд: **«Очерки таърихи адабиёти советии тоҷик»** дар ду ҷилд дар Душанбе ва як ҷилди он дар Маскав ба таъри расид. **«Таърихи адабиёти советии тоҷик: инкишофи жанрҳо»**, ки дар шаш ҷилд пешбинӣ шуда буд ва чор муҷаллади он дастраси хонандагон гардид. **«Фарҳанги забони тоҷикӣ»** дар ду ҷилд, ки 37 сол боз чун китоби

рӯйимизӣ ба зиёиён хидмат мекунад. Танҳо китобҳои худӣ устод Муҳаммадҷони Шакурӣ 44 номгӯро ташкил намуда, теъдоди мақолаҳояшон аз 500 адад гузаштааст.

Ҳарчанд баъд аз солҳои навадими асри гузашта устод Шакурӣ бо масъалаҳои ҷомеашиносӣ, худшиносии миллӣ, фарҳангу маънавият, мактабу маориф бештар машғул гардиданд, вале аз таҳқиқи илмӣ лаҳзае дур нашудаанд. Устод доир ба рӯзгору осори Садри Зиё қорҳои зиёдеро анҷом дода, ҳам қарзи фарзандӣ ва ҳам вазифаи худро ҳамчун олими адабиётшинос сарбаландона адо намуданд.

Он кас ба адабиёти шӯравӣ бо диди наву фаҳмиши нав назар афканда, баъзе равандҳои онро аз нав ба таҳқиқ кашидаанд, чеҳраҳои то ин дам наомӯхтаи адабиёти қарни XX, аз ҷумла Сиддиқии Аҷзӣ ва Абдурауфи Фитратро ба хонандагони имрӯз муаррифӣ намудаанд.

Устод Шакурӣ мунаққиди борикбин буда, ба асари хоҳ адиби ҷавон ва хоҳ калонсоли соҳибтаҷриба бо камоли ғамхорӣ ва дилсӯзӣ муносибат мекунанд, аз рӯйи инсофу адолат хусну қубҳи онро нишон медиҳанд.

Устод ба шогирдонашон, балки на фақат ба шогирдонашон, ба ҳар касе, ки барои маслиҳат меомад ва ҳоло ҳам меояд ва ё дастнависи худро барои хондан медиҳад, дар таҳқиқи асари бадеӣ пеш аз ҳама инсони ҳақиқӣ буданро талқин мекунанд. Дар ҳар асари таҳқиқшаванда шахсияти муаллифро ба эътибор гирифтанд, ба иззати нафси ӯ нарасида баҳои ҳолисона додан, аз талабҳои асосии он кас аст. Инро ҳудашон ҳамеша риоя мекунанд. Муаллифи асари таҳқиқшаванда аз сатрҳои аввали мақолаи устод Шакурӣ хайрхоҳ будани он касро ҳис мекунад, бинобар ин, вақте ки аз нуқсонҳои асараш сухан меравад, асабӣ намешавад ва хотираш озурда намегардад, баръакс, ба асараш бори дигар бо назари танқидӣ менигарад, дар атрофи мулоҳизаҳои устод андеша меронад ва ба ислоҳи он мекушад.

Дигар аз талабҳои, ки устод Шакурӣ риояи онро ҳамеша исрор мекунанд, қайд ва эътироф намудани

хидмати онҳое, ки дар таҳқиқи ин ва ё он мавзӯ сарф кардаанд. Ичрои бекаму кости ин талаби муқаррарӣ дар таҳқиқоту пажӯҳиши илмӣ ба ҳалолкорӣ ва бовиҷдонӣ барин ҳислатҳои ҳамидаи инсонӣ вобаста мебошад.

Дар як сӯҳбат бо кормандони Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакӣ нависандаи маъруфи мо Сотим Улуғзода чунин суханони Абурайҳони Беруниро иқтибос оварда буданд: – «Қабл аз иқдом кардан ба илм равони худро аз фасод, аз одатҳои ношоиста, аз шӯҳратпарастӣ ва ғараз пок бояд кард». Устод Шакурӣ аз зумраи он шахсонеанд, ки дилу равонашон ҳамеша пок аст ва инро кас метавонад дар ҳар асари хурду калони эшон эҳсос кунад.

Устод Муҳаммадҷони Шакурӣ дар сафи онҳое қарор гирифтаанд, ки дониш, қувва ва таҷрибаи ҳаётию эҷодии худро ба манфиати илм, ҷамъият ва мардум бедарег сарф мекунанд. Диққати он касро вазъи забони адабии тоҷик, ахлоқу маънавияти ҷомеа, баланд бардоштани ифтихори миллӣ, инчунин мероси гаронбаҳои ниёгонамон «Шашмақом» ва мусиқии халқию касбии имрӯза, ҳусни биноҳои шаҳрамон ва номи кӯчаҳои он, барномаҳои радиову телевизион ва забону тарзи баёни ровиёни онҳо баробар ба худ ҷалб мекунанд. Устод доир ба ин масъалаҳо на фақат дар ҷойҳои лозима изҳори ақида кардаанд, балки китобу мақолаҳои зиёд навиштаанд.

Устоди арҷманди мо ҳоло дар рӯзҳои ҳаштодумин солгарди ҳаёти бошарафи худ бо дили пурҷӯш қор ва эҷод мекунанд. Устоди гиरोмиро бо ин ҷашни сайд табрик намуда, барояшон тани сиҳат, умри дароз, комёбӣ ва пирӯзиҳои бештареро таманно дорем.

Мо, шогирдон ва ҳамкорон, аз рӯи эҳтиром ва ихлос устодро «Муаллим» мегӯем. Ҳамеша саломат, бардам ва хушу хуррам бошед, муаллими азизи мо! Бигзор Шуморо шавку илҳом ҳеҷ вақт тарк накунад.

2006

ҚИССАИ МУХТАСАРИ ЯК ЗАНИ ФИДОЙ

Иноят Рустамова – Ходими хизматнишондодаи маданияти Тоҷикистон, узви Иттифоқи журналистони Тоҷикистон, нафақагири шахсӣ барои хидматҳои шоистааш дар назди ҷумҳурӣ, шахсест беш аз 35 соли умри хешро сарфи пешрафту инкишофи Радиои тоҷик намуда, дар тарғибу таблиғи адабиёт ва адабони тоҷику ҷаҳонӣ, хунармандон ва санъаткорон саҳми арзандае гузоштааст.

Дар ҳуҷҷатҳои расмӣ ӯ Иноят сабт ёфтааст, вале чи хешу табор ва чи дӯстону наздикон, чи ҳамсабақону ҳамкорон ӯро Ина меноманд, на “Инна”-и русӣ, балки «и»-ро ба тарзи тоҷикӣ дароз талаффуз мекунанд. Ин аз он сабаб аст, ки ӯ дар мактаби русӣ таҳсил намудааст ва ҳамсинфонаш номи Иноятро кӯтоҳ карда, ба Инна табдил додаанд, тоҷикон бошанд, аз он Ина сохтаанд.

Инак, Ина Рустамова соли 1948 мактаби миёнаи шаҳри Конибодомро хатм намуда, ба Донишгоҳи давлатии Тоҷикистон, ки ҳамон сол таъсис ёфта буд, ба факултаи таъриху филологияи гурӯҳи тоҷикӣ дохил шуд. Ман бо ӯ ҳамсабақ ҳастам. Дар аввал барои Ина бисёр мушкил буд. Дар як ҷумла чанд калимаи русиро ҳамроҳ мекард. Ҳамкурсон ба ӯ ёриву мадад мерасониданд. Гоҳ ба забонаш эрод мегирифтанду гоҳ оромона ислоҳаш мекарданд ва ҳарчиро нафаҳмад, мефаҳмониданд.

Дар ҳамон солҳои донишҷӯиямон Ина орзуи ровии радио шудан дошт. Овози гӯшнавози ровиёни машҳури он замон Севарой Қосимова ва Санавбар Азизова ба ӯ бисёр писанд буд. Мегуфт, ки оё ман мисли ҳаминҳо ҳонда метавониста бошам? Овозам аз радио чӣ хел садо мевода бошад?

Рӯзе устод Ҳилол Каримов ба мо муроҷиат карда гуфтанд, ки барои шӯъбаи хориҷии радиои Тоҷикистон

як нафар ровии зан лозим аст. Кӣ майл дорад? Вақти зиёдеро намегирад, хамагӣ як соат. Ҳамаамон ба Ина нигоҳ кардем. Ина гуфт:

—Муаллим, агар мувофиқ донед, ман мехоҳам.

Устод Ҳилол Каримов он вақт муовини вазири корҳои хориҷии ҷумҳурӣ буданд ва бахши хориҷии радиои тоҷик дар зери назорати он кас буд.

Муаллим аз ҳамкурсамон Абдуқодир Маниёзов, ки дар шӯъбаи хориҷии радио ровӣ шуда кор мекард, хоҳиш намуданд, ки Инаро он ҷо барад ва овозашро санҷанд. Хушбахтона, овози Инаро писандиданд ва ӯ ба кор қабул шуд. Абдуқодир ҳар рӯз бо ӯ машқ мекард ва ҳар бегоҳ як соат барои форсизабонони хориҷӣ ахбор мешунавониданд.

Ҳамаи ин барои дарсҳои забону адабиёти тоҷикро азхуд намудани Ина мусоидат кард ва ӯ ба ҳамкурсон расида гирифт.

Дар курси якум ҳамроҳи мо Пӯлод Толис низ таҳсил мекард. Вақте ки Толис ба хондан омад, аллакай ӯро чун нависандаи ҷавон мешинохтанд. Ҳикояхояш дар саҳифаҳои рӯзномаю маҷаллаҳо интишор меёфтанд. Ҳамон сол, яъне соли 1948 нахустин маҷмӯаи ҳикояҳои ӯ бо номи «**Чароғҳо**» ба таърифи расида буд.

Толис аз сермутолиатарин нависандагони тоҷик буд. Ҳар рӯз китоби навеста дар даст ба донишгоҳ меомад. Агар дарси ягон муаллим маъқул нашавад, ба мизи охирини дарсхона рафта менишасту китоб мехонд. Боре баъд аз хондани «**Дод аз дасти ақл**»-и А.С.Грибоедов нақшҳои асосиро дар байни мо аз рӯйи хислатҳои ҳар кадомиамон тақсим кард. Номи яке аз мо Софя Павловна, дигаре Чатский, сеюмӣ Лиза ва чаҳорумӣ Молчалин буд. Дар намоишномаи Грибоедов як зану шавҳари ҷавон бо номи Платон Михайлович ва Наталья Дмитриевна амал мекунанд. Толис худро Платон Михайлович ва Инаро Наталья Дмитриевна меномид. Ҳамаамон медонистем, ки ӯ Инаро дӯст медорад. Баъдтар номи ҳамаамон фаромӯш шуд, вале

Инаю Толис ба ҳамдигар баъд аз хонадор шудан ҳам бо ҳамин ном мууроҷиат мекарданд, вале дар курси якум Ина он қадар ҳам ба Толис таваҷҷӯҳ намекард.

Толис баъди хатми курси якум дигар ба дарс наомад. Маълум шуд, ки ӯ номаи камол надоштааст. Баъд аз синфи ҳафтум мактабро партофта, ба чопхона ба кор даромада буд ва ба қавли Максим Горкий «**Университети ҳаёт**»-ро гузашта буд. Дар гузашта шахсонеро, ки мадрасаро хатм мекарданд, «**хоки мадрасаро лесида, мулло шудагӣ**» мефутанд. Толис то ба донишгоҳ омадан «**хоки чопхонаро лесида**» дониш андӯхт. Шавку ҳавас ба каломи бадеъ ва меҳру муҳаббат ба китоб ҳаёти ӯро ба чопхонаву рӯзнома сахт пайваста будааст.

Иттиходияи нависандагони Тоҷикистон ӯро ба Донишқадаи адабии ба номи Горкийи шаҳри Маскав ба хондан фиристод, вале ба сабаби номаи камол надоштани курси якумро тамоm карду аз он ҷо ҳам баргашта ба Душанбе омад.

Устод Боқӣ Раҳимзода падарвор Пӯлод Толисро аз дасташ гирифта, ба мактаби рақами 10 бурданд, то имтиҳони мактаби миёнаро мустақилона (ба таври экстерна) супорад. Ҳар дафъа, ки ӯ ба имтиҳон мебаромад, устод Боқӣ дар паси дар менишастанд. Ҳамин тавр, Толис соҳиби номаи камол шуд, вале дигар ба Маскав барои идомаи таҳсил нарафт. Албатта, сабаби асосии он Ина буд. Толис дигар домани Инаро сар надод ва ӯро ба худ ошиқ кард. Онҳо қарор доданд, ки баъди донишгоҳро хатм намудани Ина хонадор хоҳанд шуд.

Инак, мавриди тӯй расид. Ҳешу таборон ва дӯстони Толису Ина бо иштироки устодон Боқӣ Раҳимзода, Мирзо Турсунзода, Мирсаид Миршакар ва дигар нависандагон дар рӯи ҳавлии калоне, ки омӯзгорон ва аспирантони донишгоҳ зиндагӣ мекарданд, тӯи зебоне барпо карданд. Садои суруду мусиқӣ, шеърхонӣю қадаҳгӯӣ, шӯхию аскияпардозӣ берун аз деворҳои он ҳавлӣ ба дуриҳо танинандоз шуд... Баъд аз ними шаб

келину домодро ёр-ёргӯён ҳамаи суннатҳои аҷдодиро ба ҷо оварда, ба хонаашон бурдем.

Ина ҳангоми таҳсил дар донишгоҳ ба корҳои ҷамъиятии фаъолона ширкат меварзид. Ӯ муовини котиби комсомолии донишгоҳ буд. Баъд аз хатми мактаби олии вайро ба аспирантура тавсия намуданд. Ф.И.Стеклова ном муаллимаи адабиёти хориҷӣ роҳбарии кори илмии ӯро ба ӯҳда гирифт, вале ҳанӯз ба фаъолияти илмӣ амиқ фуру наарафта, ӯро ба Кумитаи Марказии Ҳизби Коммунисти Тоҷикистон даъват намуданд ва гуфтанд, ки вайро ба кори комсомол гирифтанианд. Даре нагузашта Анҷумани комсомолони Ҷумҳурии Тоҷикистон ӯро котиби Кумитаи Марказии ЛКСМ-и Тоҷикистон интихоб намуд. Баъд аз чанд муддат муовини сармуҳаррири рӯномаи «Комсомолн Тоҷикистон» таъйин шуд, аммо нигоҳубини кӯдакони хурдсол, ки пайи ҳам таваллуд шуда буданд ва нигоҳубини шавҳари нависандааш, рӯзгордорӣ ба ӯ имкон надод, ки ба кори рӯзноманигорӣ машғул шавад. Ӯ ба ҳайси ровии яксоатаи Радиои Тоҷикистон ифои вазифа намуд.

Ина бозору рӯзгорро низ ба гардани худ гирифт, то Пӯлод Толис фақат бо шуғли дӯстдоштааш машғул шуда тавонад. Дар ҳақиқат Толис беҳтарин асархояш, аз ҷумла ҳикояҳои «Лолачинӣ», «Духтар», «Хотираҳо дар бораи Садриддин Айни» ва қиссаи «Тобистон»-ро дар ҳамин давра эҷод кард.

Ба хонаи обод ва рӯзгори пурнишоти онҳо чашм расид. Толис дар айни камоли умр, айёми хуши хонадорӣ, айёми шавқу шодӣ аз нахустин қадамгузориҳои Райҳони нӯҳмоҳа, айёми шавқу шодӣ аз суханони ширин ва суолҳои бешумору, шӯхию бозиҳои тифлонаи Лолаи шашсолаю Азизаи панҷсола дунёро падруд гуфт.

Толис рафту на фақат дар дили ҳамсари азизаш, ҳамсаре, ки дӯсташ медошт, захми носур зад, балки бори гарони хӯрондану пӯшондану хонондани се

фарзандашро ба китфони нозуки ӯ гузошту рафт. Ина ин бори гаронро танҳо худааш кашид.

Баъди даргузаштани Пӯлод Толис Ина ба кори рӯзонаи радио гузашт. Ӯ дар шӯъбаи аз ҳама калонтарини адабӣ - драмавӣ аввал ба ҳайси муҳаррир ва пас дар зарфи 25 сол сармуҳарририи шӯъбаи мазкурро ба ӯҳда дошт. Дар ин муддат ба шӯъбаи адабиёт ҷавонони соҳибистеъдодро ҷамъ намуд. Дар ин шӯъба Лоиқ Шералӣ, Аскар Ҳаким, Саидалӣ Маъмур, Сорбон, Абдунабӣ Сатторзода, Абдурофеъ Рабиев, Адаш Истад, Ҷумъа Одинаев, Латофат Кенҷаева ва дигарон, ки баъдтар ифтихори адабиёти мо гардиданд, кор мекарданд. Ӯ ба онҳо чун модари ғамхор ва хоҳари дилсӯз муносибат мекард, онҳоро ҳамеша дастгирӣ менамуд, вале иҷрои нақшахояшонро саҳт талаб мекард. Барои ҳамаи онҳо ӯ Инаойтӣ буд.

Ина на фақат бо ёрии ҳамкоронаш, инчунин Иттифоқи нависандагони Тоҷикистон фаъолияти шӯъбаи адабӣ – драмавии Радиои Тоҷикистонро ба дараҷаи баланд бардошт, балки худааш барномаҳои рангин таҳия мекард. Махсусан дар навиштани сценарияҳо бевосита аз рӯи асарҳои адибон, таҳияи барномаи «**Театр дар назди микрофон**» таҳассус пайдо кард. Ӯ дар сафарҳои адибон ба ҷумҳуриҳои дигар онҳоро ҳамроҳӣ мекард, то аз ҷойи воқеа репортаж ташкил кунад, бо нависандагони дигар халқҳо ошноӣ пайдо кунад баъд шунавандагони Радиои тоҷикро бо рӯзгор ва осори онҳо шинос намояд. Асарҳои аз рӯи сценарияҳои ӯ таҳияшуда ба фонди тиллоии Радиои тоҷик дохил шудаанд. Ду радиопостановкааш аз рӯи асари Фазлиддин Муҳаммадиев – «**Кулбаи охирин**» ва Ғанӣ Абдулло – «**Абдулло Раҳимбоев**» ба фонди тиллоии Радиои умумииттифоқии Маскав ворид шудаанд.

Ина зани меҳнатӣ, ташкилотчӣ ва дилбар аст. Дар зарфи 35 соли кориаш дар радио ӯро бисту ду маротиба котиби ташкилоти партиявии радио ва

телевизион ва борҳо узви пленуми ҳизбии ноҳиявӣ ва шаҳрӣ интихоб намудаанд.

Беш аз чиҳил сол мешавад, ки Ина узви Иттифоқи журналистони Тоҷикистон мебошад ва ӯ аввалин занест, ки дар Анҷумани сеюми Иттифоқи журналистони СССР ягона вайро аз Осиёи Миёна узви раёсат интихоб карда буданд.

Ҳамзамон дар зарфи ин солҳо ӯ понздаҳ маротиба китобҳои шавҳараш Пӯлод Толисро ба забонҳои русӣ ва тоҷикӣ дар Маскаву Тошканд ва Эронро Тоҷикистон ба табъ расонидааст.

Соли 2009 ба пешвози 80-солагии Пӯлод Толис ба ҳамаи мушкилот нигоҳ накарда, бо кӯмаки Иттифоқи нависандагони Тоҷикистон ва нашриёти «Адиб» ва «Офтобак» ӯ китобҳои «Тобистон», «Лолачинӣ» ва «Мӯрчяк»-ро аз чоп баровард.

Кори радио мисли ҳамаи корҳои идеологӣ шебу фарозҳои бисёре дорад. Боре ӯро парешонхолу музтариб дидам. Аҳвол пурсидам. Гуфт:

—Ба Кумитаи Марказии ҳизб даъватам кардаанд. Роҷеъ ба раиси як колхоз гуфтор ташкил карда будем. Маълум шуд, ки як рӯз пеш ӯро бо гуноҳе аз вазифааш гирифтаанд. Барои ин кор Инаро ба Кумитаи Марказии Ҳизби Коммунист даъват намудаанд. Ӯро тасалли доданӣ шуда гуфтам:

—Хайр туро ба маҳбас меандознд ё ба дор мекашанд? Ин қадар метарсӣ ва ғам мехӯрӣ. Агар қазои саҳт доданӣ шаванд, аз кор мегиранд. Гуфт: — Ман аз ҳамин метарсам. Баъд ба кори рӯзноманигорӣ роҳ намедиханд. Хайрият кораш ба хубӣ ва хушӣ анҷомид.

Ҳамин тавр, Ина кор карду кор кард. Ба нафақа баромаду кор кард. Фарзандонашро ба камол расониду хонанд.

Лола баъд аз хатми мактаби миёна ба Консерваторияи шаҳри Маскав дохил шуд. Ӯ ҳафт сол дар он ҷо аввал дар консерватория баъд дар аспирантура таҳсил намуд. Модари зор зуд-зуд ба ҷустуҷӯи одаме мешуд, ки ба Маскав равон аст.

Саҳарии барвақту нисфи шаб нагуфта ба фурудоғо медавид, то ба Лолааш аз бӯстони Толис сабзавоту кабудии диёр ва меваҳои тару тозаи онро фиристонад.

Ҳоло Лола оҳангсоз ва мисли падараш эҷодкор аст. Мусиқӣ эҷод мекунад ва мақола менависад. Модараш нахустин шунавандаи асарҳои ӯст. Вай парвои пулу моли дунё надорад.

Азиза табиби ҳозик, номзади илми тиб, мудирӣ шӯба, духтури гинеколог аст, то метавонад барои ба дунё солиму бардам омадани одами нав ба закон ёрӣ мерасонад. Мисли падару модар ҳалолкор аст ва чашми тамаъ ба дасти касе намедӯзад.

Ина набераҳои домодҳои хуб дорад. Ҳамсари Азиза - Юнусҷон Мамадҷонов олими геолог буда, дар арафаи ҷумҳурии рисолаи докторист. Ҳамсари Лола - Мурувват Бекназаров рассом аст ва ба унвони «Рассоми шоистаи Ҷумҳурии Тоҷикистон» сазовор гардидааст. Албатта, ин ҳама бахти модар ва тасаллои дили озурдаи ӯст.

Ина дар синни сисолагӣ аз шавҳари маҳбубаш чудо шуд. Ба ёди ӯ рӯзу моҳҳои зиёде хун гирифт. Тамоми умри худро баъд аз ӯ вақфи фарзандон кард, азоби бисёр кашид, озори бисёр дид, ба хоҷаи фарзандонаш тоб овард, то ин ки онҳоро ба по монад.

Баъди ба нафақа баромадан аввал ба ҳайси директори Осорхонаи муттаҳидаи адибон дар назди Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии Академияи илмҳои Тоҷикистон ифои вазифа намуд. Баъд сармуҳофизи осорхонаи устод Мирзо Турсунзода шуд. Ҳар як нигора ва ё дастнависи ба таваҷҷӯҳи тамошобинон гузоштаи шоири маҳбубро бо эҳтиёт ҳифз мекард. Ба бинандагон инчунин доир ба шарҳи ҳол ва осори устоди зиндаёд маълумот меод, аз сӯҳбатҳояш бо эшон, аз сафарҳояш ҳамроҳи он кас нақлҳои шавқовар мекард. Қонеъ аз он ки боз ба ҷамъият ғоиде мерасонад, дар баланд бардоштани маънавиёти ҷавонон заррае бошад ҳам саҳм мегузорад ва боз ҳамроҳи адибон аст.

Инак, чанд сол аст, ки Ина дигар кор намекунад,
бознишаста асту давлати пирӣ меронад.

Мо бо Ина моху солҳои зиёдеро паси сар
кардаем. Беш аз шаст сол аст, ки шарикӣ рӯзҳои хушу
нохуши ҳамдигар ҳастем, яъне аз давраи
донишҷӯиамон, соли таъсиси нахустин Донишгоҳи
давлатии Тоҷикистон. Ў занест, ки забони ҳар касро
ёфта метавонад, ба ҳама зуд унс мегирад, дарди дили
ҳар касро шунида метавонад. Ин хислати ниҳоят муҳим
ва неки инсон аст. Баъзеҳо забони сухангӯӣ доранд,
вале ӯши суханшунав надоранд. Ина аз ҳеҷ кас ёрии
худро дарёф намедорад, ҳоҷатбарори бисёр касон аст.
Зани боирода ва мардсифат аст.

Мо ба ин инсони некрою нексиришт ва модари
мушфику ғамхор пеш аз ҳама тансихатӣ, саодати
фарзандон, ободии рӯзгор ва барори кор ва комёбиҳои
бешумор, хулоса, ҳамаи хубиҳои зиндагиро таманно
дорем! Шод бош, Инаи азиз!

2010

МУНДАРИҶА

Пешгуфтори муаллифи китоб.....	3
Зодгоҳи азизам, Истаравшони бостонии ман.....	4
Симоҳои намоёни илму фарҳанг.....	85
Дили инсонҳост ошёнӣ ӯ.....	86
Марди соҳибдиле буд.....	97
Донишманди фозил ва хирадманд.....	102
Манбаъшиноси нуктадон.....	110
Олим, нависанда, омӯзгор.....	120
Устоди серталаб, саҳтгир ва ғамхор.....	131
Чехранигори камназир.....	138
Умри дубораи устод Зеҳнӣ.....	149
Саҳми Абдуқодир Маниёзов дар пешрафти илму фарҳанги тоҷик.....	156
Марди наҷиб ва донишманд.....	164
Номи ҷанг гум бод!.....	167
Фарзанди барӯманди миллат.....	175
Қиссаи мухтасари як зани фидойӣ.....	187

844448

Ҷумҳурии Тоҷикистон
 Ҷумҳурии Тоҷикистон
 Ҷумҳурии Тоҷикистон
 Ҷумҳурии Тоҷикистон

Ҷумҳурии Тоҷикистон
 Ҷумҳурии Тоҷикистон
 Ҷумҳурии Тоҷикистон
 Ҷумҳурии Тоҷикистон

Ҷумҳурии Тоҷикистон
 Ҷумҳурии Тоҷикистон
 Ҷумҳурии Тоҷикистон
 Ҷумҳурии Тоҷикистон

